

Galiana: història d'un falcó

Galiana: the story of a falcon

CARMEL FERRAGUD
carmel.ferragud@uv.es

Institut Interuniversitari López Piñero - UV

RICARDO M. OLMOS DE LEÓN
olmosdeleon@gmail.com

Investigador independent

VICENT BATALLER
vicent.bataller@ua.es

Universitat d'Alacant

Resum: En 1365 va tenir lloc una disputa davant la cort del governador de Mallorca per la propietat d'un falcó entre els donzells Berenguer de Galiana i Bernat Togores, en la qual es veu involucrat l'ensinistrador d'aus de caça Bernat Llemosí. Els testimonis que foren presentats per aclarir els fets permeten obtenir una informació molt valuosa, i en part inèdita, del que fou la pràctica d'aquesta art venatòria en el context de les illes Balears, i per extensió en l'Occident europeu. En aquest treball proposem una edició completa del document i en fem un estudi exhaustiu.

Paraules clau: falconeria, Mallorca, governació, caça

Abstract: In 1365 a lawsuit between the noblemen Berenguer of Galiana and Bernat Togores took place before the Court of the governor of Mallorca about the property of a falcon. Bernat Llemosí, a trainer of birds of prey, found himself involved in the case. The witnesses presented to clarify the facts provided really valuable information, and partly unknown, about the practice of this hunting art in the context of the Balearic Islands and Western Europe. A complete edition of the document is presented and thoroughly analysed in this study.

Key words: falconry, Mallorca, governor, hunting

DATA PRESENTACIÓ: 14/04/2021 ACCEPTACIÓ: 30/04/2021 · PUBLICACIÓ: 01/06/2021

SCRIPTA, *Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 17 / juny 2021 / pp. 413 - 481
ISSN: 2340-4841 · doi:10.7203/SCRIPTA.17.20918

1. Introducció¹

En 1995, el pare Gabriel Llopart va publicar en la col·lecció del Museu de Mallorca un llibre amb el suggeridor títol de *No serets tots temps batle. Instantànies de la vida quotidiana del Lluçmajor medieval*. En realitat, el llibre no era més que la transcripció parcial d'un conjunt de peces documentals –la frase literal del títol estava treta d'una d'elles–, un total de 24, procedents de processos de la cúria reial datats entre 1367 i 1407. Tenien en comú tractar diferents aspectes socials relacionats amb la vila mallorquina de Lluçmajor, i tots els documents excepte un es conservaven a l'Arxiu Municipal del lloc esmentat. El pare Llopart va afirmar que allò que el va convèncer a dur endavant la tasca fou el pèssim estat de conservació del material, rosegat pels peixets, voraços devoradors de paper, i amb taques d'humitat. La pensada del pare Llopart no pogué ser més oportuna, atès el que s'esdevindria amb aquest arxiu en els anys a venir. Quan nosaltres tinguérem l'ocurrència de contactar amb l'Arxiu, tot just hi començava un procés de fumigació. Era un procediment necessari, ja que l'administració local l'havia descurat fins al punt que en aquell moment no era possible accedir-hi sense risc per a la salut personal. Res de nou, car sovint els arxius municipals han hagut de patir la incomprensió i la manca de sensibilitat d'administracions incompetents, si més no, en matèria de patrimoni. Afortunadament, l'Arxiu continua a hores d'ara funcionant, si bé no sabem què va ser dels papers que el pare Llopart va treballar.

De tots aquells documents del llibret al qual ens referim, ens en va interessar un en particular, precisament aquell que no es conservava a l'Arxiu de Lluçmajor, sinó a l'Arxiu del Regne de Mallorca (Llopart 1995: 52-63).² Es tractava del darrer document transcrit i que Llopart va titular: «Ventura y desventura de un halcón de caza». El document recollia les indagacions que Rodrigo de Sant Martí, lloctinent d'Olf de Pròixida, governador de les Illes i conseller del rei entre 1365 i 1374, havia iniciat el 5 de març de 1365 arran d'una confrontació entre un ensinistrador de falcons, veí de Lluçmajor, anomenat Bernat Llemosí, representat en algun moment pel seu procurador, el notari Joan Català, i el donzell Berenguer de Galiana. El segon va acusar el primer d'haver canviat l'ocell que li havia encomanat i haver-li'n lliurat un altre de més dolent. En l'entremig, descobrim que un altre donzell, Bernat de Togores, entra en lliça per considerar que el falcó en qüestió era un que havia extraviat.

No podem estar-nos de recordar ací un conflicte que va enfrontar gairebé segle i mig abans dos nobles que tingueren un gran protagonisme en la conquesta i colonització de les Illes: Guillem de Montcada i Nunó Sanç. El fet es relata en el *Llibre dels fets* de Jaume I, ambdós trencaren les seues relacions per un fet singular, l'enfrontament per un ocell entre Nunó i Guillem de Cervelló: «Per paraules que hac Don Nunó Sánchez ab En Guillem de Cervelló per un astor terçol [mascle] que

¹Aquest treball s'inscriu en el marc del Projecte d'Investigació subvencionat per la Generalitat Valenciana «La falconeria a la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana: edició crítica de textos i estudi de documentació arxivística» (AICO/2019/255). Volem agrair al professor Mateu Rodrigo Lizondo la seua ajuda en la lectura dels passatges llatins del procés editat i a Antoni Mas i Marinela Garcia la revisió de la transcripció catalana del text.

² Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), S-24, ff. 186r-203r.

no li volc dar En Guillem de Cervelló, foren mal parladors e dixeren entre la u e l'altre» (Soldevila 2008: 76-77). Tot just, els avantpassats de Bernat de Togores arribaren a les Illes com a cavallers servidors de Guillem de Montcada, com els Galiana ho feren al costat de Nunó Sanç. Generacions després, uns donzells descendents d'aquestes famílies novvingudes al repartiment illenc pledejaven per la propietat d'un falcó, com altres grans magnats ho havien fet molt abans. Tot plegat dona compte de l'antiguitat de la passió per la falconeria entre la noblesa de la Corona d'Aragó, l'alta i també la baixa, i els altercats que podia suscitar la propietat d'un ocell, aspecte central del procés judicial que ens ocupa.

Els interrogatoris es van centrar en onze capítols que vertebrarien el relat dels esdeveniments i que havien de permetre esclarir uns fets que, com es veurà, foren tèrbols, difícils de seguir per al lector d'avui, que ocultaven també interessos particulars, els quals no sempre podem aclarir completament. El dia 11 de març començaren a desfilat pel tribunal els testimonis que Llemosí va aportar per demostrar la seua innocència: els veïns de Lluçmajor Rodrigo de Valls, Antoni Julià, Jaume Verdera i Guillem Ferrer; el donzell Bernat de Togores i el seu escuder, Joan Llobet; Arnau Puig de Ros; i Bernat de Vilamarí. El 14 de març, Llemosí va demanar que foren posats per escrit els testimonis, i Galiana ho va sol·licitar també. Això evidencia que aquesta part informativa s'ha perdut. Arran d'aquells testimoniats, Rodrigo de Sant Martí, amb l'assessorament del jurista Guillem Guerau, va dictaminar el 17 de març a favor de l'ensinistrador; va imposar a Galiana el silenci sempitern i l'obligà a fer-se càrrec dels costos de tot el contenciós. Amb el llustre dels implicats no ens ha d'estranyar que estigueren presents com a testimonis els cavallers Francesc Sacosta i Berenguer d'Oms, i els juristes Jaume de Vidrianyes i Pere Tries.

El jutge va deixar obert a Galiana el seu dret a litigar amb Bernat de Vilamarí, qui havia fet lliurament del falcó del noble a Llemosí. Per això, segurament, aquest darrer va sol·licitar una sèrie de testimonis, per tal de demostrar que aquell que va dipositar en casa de Llemosí era el falcó que li havia encomanat el noble per tal que el portara a Lluçmajor, i en cap cas aquell que Bernat de Togores afirmava que era el seu. En aquest sentit, es plantejà un interrogatori entorn de cinc capítols, i hi feren la seua aportació Miquel, l'esclau d'Antoni Julià; Bernat Frigola, veremador; Pere Mateu, mesurador d'oli i majoral de l'alqueria de s'Aranjassa, propietat de Berenguer de Galiana; Bartomeua, esposa de Vilamarí; Joan Batlle, un empleat de Galiana; Joan Ferrer, personatge que no hi va aportar res i del qual no es dona informació; els preveres Jaume Munar i Bernat Blanch; Nicolau Brau, escuder de Berenguer de Galiana, i Joan Llobet, escuder de Bernat de Togores.

Per quina raó la propietat d'un ocell, que vista des d'avui pot resultar de poca envergadura, va acabar en mans del tribunal de major rang, el del governador, el representant del rei? Arran de la recuperació de les Illes, Pere el Cerimoniós va establir alguns canvis de relleu al voltant de la naturalesa i les competències dels governadors, que, tot s'ha de dir, havien estat introduïts arran de la conquesta de Jaume I. En primer lloc, el Cerimoniós va optar perquè aquests mandataris sempre foren catalans, cosa que englobava també els valencians. De fet, normalment aquests personatges tenien origen o vincles fermes amb el regne de València. Concretament, el cavaller Olf de

Pròixida, d'origen italià, era senyor de les baronies d'Almenara, Palma, Llutxent i Alcosser (Santamaría 1965). La seua carrera militar, particularment com a capità de galeres, al costat dels principals afers empresos per Pere el Cerimoniós (guerres de la Unió, conquesta de Sardenya, lluita contra la invasió castellana) li valgué assolir càrrecs polítics de gran envergadura, i molt particularment el de governador de les Illes, entre 1365 i 1374, i tot seguit governador del regne de València (Cateura 1999). Olf va imprimir una particular manera d'actuar arran de l'inici de la seua presència en el càrrec, fins al punt de prescindir d'un consell de prohoms i actuar simplement amb l'assessorament d'algun cavaller i jurista. Les competències judicials del governador eren actuar com a jutge ordinari en casos de lesa majestat, falsificació de moneda, heretgia, i delictes comesos per cavallers i oficials reials, i també sobre aquells esdeinguts en el recinte de l'Almudaina, la seu de la governació; era jutge d'apel·lació i jutge delegat. El fet que aquell que havia iniciat la protesta fora un donzell feia recaure directament sobre aquest tribunal la competència en el litigi.

El plet en qüestió ja havia suscitat l'interés dels investigadors de la falconeria en una anterior ocasió. Jaume Bover i Ramon Rosselló (2003: 191-204) elaboraren un compendi de materials per a l'estudi de la caça amb ocells en el marc de les illes Balears, on van reproduir la transcripció de Llompart quasi de manera idèntica. La versió oferta en ambdós casos presentava diversos problemes que hem volgut resoldre ara. D'una banda, no es va donar el text complet, ja que s'hi van elidir els fragments en llatí. Es tracta de parts importants perquè uneixen els fragments catalans dels testimonis i també aporten la sentència. Com era habitual, els processos judicials eren recollits en la llengua dels parlants, el català, per tal que no n'hi haguera equívocs i tot poguera ser fàcilment entés per les parts implicades. El llatí quedava per als formularis habituals, repetitius, propis de la jurisprudència manejada per jutges, juristes, advocats i procuradors. D'altra banda, la transcripció no segueix criteris habituals de la filologia catalana i el text conté elisions producte de la mala lectura o comprensió del text. Ara oferim una edició completa, amb les anotacions oportunes per tal de comprendre en tot detall la rica informació que s'hi aporta.

Aquesta edició l'acompanyem d'un extens estudi introductor. Sens dubte, l'enorme riquesa de detalls que aquest document presenta per a la comprensió de la falconeria medieval fa necessària una aproximació acurada i detallada. El document sobre el falcó Galiana, en definitiva, és una peça extraordinària, única, que ajudarà a endinsar-se en molts detalls d'una de les activitats més significatives i simbòliques en temps medievals, i que tingué a l'escenari mallorquí un desenvolupament intens i pregon.

2. La falconeria medieval i alguns aspectes destacables a les illes Balears

La caça amb falcons i altres aus de presa va ser una modalitat cinegètica molt arrelada a la baixa edat mitjana a l'Europa occidental i es trobava entre les activitats preferides de monarques i membres de la noblesa, per als quals tenia la doble funció d'oci i formació dels joves cavallers, a més de la de distinció social (Fradejas 2002: 24-25). Són molts els aspectes que es poden prendre en consideració quan estudiem aquesta activitat humana per arribar a una comprensió com més completa millor d'aquest element de la societat baixmedieval: quines aus s'empraven, com s'obtenien, s'ensinistraven i es cuidaven, quines preses perseguïen i com les capturaven.³ Una activitat tècnica tan específica va requerir el desenvolupament d'uns instruments apropiats, circumstància que donà lloc a una cultura material que va anar evolucionant al llarg dels segles. En l'actualitat, després de dècades d'investigació, tenim una adequada visió general de la falconeria medieval i coneixem molts aspectes de l'activitat, la qual cosa ens permet constatar una important regularitat en els regnes cristians d'Occident en relació amb aquesta modalitat de caça i, fins i tot, nombroses coincidències amb la pràctica en els territoris sota domini musulmà de la conca mediterrània. Sens dubte, els intensos intercanvis materials i culturals relacionats amb la falconeria van contribuir a aquesta regularitat (Olmos / Ferragud 2021).

No obstant això, quan es tracta d'arribar als detalls, el nostre coneixement es fa més feble i el que arribem a conèixer ens permet descobrir l'existència de singularitats i apreciar diferències entre territoris i cultures, així com una evolució en el temps. Són precisament els documents com el que ací editem els que ens ajuden a anar més enllà de les qüestions generals i a aprofundir en els detalls o en les peculiaritats de l'activitat en alguns llocs o períodes, especialment en allò que toca a la dimensió social.⁴ Així doncs, per posar en context el valuós document que presentem, ens referirem ací a dos aspectes concrets de la falconeria medieval: l'abast social de la pràctica d'aquesta modalitat de caça, incloent-hi la seua funció, recreativa o utilitària, i la pèrdua d'aus i les seues conseqüències. Addicionalment, si assumim que la documentació d'arxiu reflecteix amb fidelitat una realitat de la societat que la produeix, el document que editem ens permetrà constatar l'adequació i correspondència de la informació continguda en determinats tractats i obres didàctiques sobre la falconeria amb la pràctica real de la caça amb ocells, tant en els seus continguts com en el vocabulari tècnic associat.⁵

3 Per a una visió general de la falconeria medieval es pot consultar l'obra de referència de Van den Abeele (1994); per a l'àmbit de la Corona d'Aragó, la de Bover i Rosselló (2003), mentre que per a la Corona de Castella suggerim el treball de Fradejas (2002). Per a nombrosos aspectes concrets de la història de la falconeria constitueixen referències indispensables les obres col·lectives recentment publicades i editades per Grimm / Gersmann (2018) i Grimm (2020), en les quals s'analitzen aspectes molt diversos de la caça amb ocells al llarg de la història i en diferents territoris. Treballs que també són valuosos per a la història de la falconeria a la Corona d'Aragó són els de Vincke (1972), Sastre (1988) i Roca (1929).

4 Alguns estudis que han aprofundit, a partir de fonts diverses, en la falconeria en un territori o període concret, han aportat informació molt valuosa. Entre aquests destaquem els d'Oggins (2004), Malacarne (2003) i Niedermann (1995).

5 Els tractats de falconeria constitueixen una de les fonts més importants per a l'estudi d'aquesta modalitat de caça, ja que es conserven al voltant de 500 manuscrits d'unes 160 obres produïdes en llatí i en diverses llengües vernacles de

2.1. La regulació de la caça i els seus objectius

Amb freqüència s'ha afirmat, tant en treballs de divulgació com en publicacions científiques, que la falconeria en temps medievals fou una activitat limitada a la reialesa i alta noblesa (Peláez 1980: 70). També, com a conseqüència d'això, s'assumeix que la caça amb ocells, restringida a aquests estaments socials, va tenir una funció recreativa i de formació, però no utilitària (Montoya 1983: 29-31). No obstant això, és possible que aquesta percepció es dega, en gran mesura, a un biaix de les fonts, ja que si la documentació n'és abundantíssima i ens informa de nombrosos detalls de la vida de monarques i grans senyors, la quotidianitat de la gent de condició inferior va deixar un rastre molt menor en la documentació de la qual disposem per a la investigació. De fet, un dels principals objectius d'aquest treball és oferir elements i arguments que donen suport a la tesi que la falconeria no estava restringida als més poderosos de la societat medieval i que era practicada, almenys en alguns territoris, per gent de condició social inferior, cosa que ja s'ha assenyalat en ocasions anteriors (Ferragud / Olmos 2012: 282-283; Oggins 2004: 113-126; Van den Abeele 1994: 165-171; Bover / Rosselló 2004; Rodrigo 2004: 86). En aquest sentit, com veurem, el procés judicial que editem conté elements que assenyalen clarament a aquesta pràctica més modesta i, addicionalment, a una gran familiaritat de tota la societat medieval amb les aus i amb la caça.

Per aproximar-nos a la qüestió de l'abast social de la falconeria resulta pertinent analitzar la seua regulació i, per això, hem de situar-nos en el context més ampli de l'activitat venatòria en general i la legislació que s'hi va aplicar durant l'edat mitjana, ja que la tesi que afirma que aquesta modalitat de caça estava restringida a l'alta noblesa suggereix, implícitament o explícitament, que estava prohibida o vedada a altres grups socials. Lamentablement, no comptem amb un estudi complet i aprofundit de la legislació relacionada amb la falconeria medieval a la Corona d'Aragó ni tampoc en els regnes peninsulars o de la Mediterrània occidental, exceptuant algunes valuoses aproximacions parcials i disperses. Entre aquestes, per a la nostra anàlisi, atendrem addicionalment als estudis realitzats sobre la regulació de la caça a la Corona de Castella, si bé les conclusions s'han d'agafar amb cautela, ja que algunes coincidències en la regulació de l'activitat venatòria en diferents territoris no exclouen l'existència de diferències significatives.⁶

Ordinacions de corts, furs, cartes de poblament i ordenances municipals van anar limitant cap a la baixa edat mitjana el dret a la caça, originàriament concebut com un dret natural de totes les persones (Del Pino 1996: 89). Moltes d'aquestes regulacions van restringir diversos aspectes

⁶L'Occident cristià medieval. Per a una visió de conjunt de les obres de caça, i especialment de falconeria, són de consulta obligatòria els treballs de Van den Abeele (1996, 2018). Fradejas (1998, 2007) ha fet una revisió de la literatura sobre falconeria portuguesa i castellana. En l'àmbit de la Corona d'Aragó cal recórrer a Cifuentes (2006), Fradejas (2008) o Querol (2005, 2018), per a una visió general dels tractats escrits en català o traduïts en aquesta llengua, mentre que són els treballs de Lupis (1975) i Lupis / Panunzio (1987, 1992) els que ens han proporcionat informació sobre els que han estat escrits en italià.

⁶La informació sobre la regulació de la caça i la falconeria procedeix, excepte si fem una indicació específica, dels treballs de Fradejas (2002: 19-24), Ladero (1980), Rodrigo (2004), Bover / Rosselló (2016) i Sastre (1988).

relacionats amb l'activitat venatòria, però la prohibició de la caça a un grup social és una de les limitacions menys freqüents. En algun treball s'ha afirmat, per exemple, que la caça major havia de ser privilegi exclusiu del monarca i la noblesa, com ho era a Navarra, basant-se en un passatge del text conegut com *Los paramientos de la caza*, en què es llegeix: «Sólo el Rey, los Ricoshombres, los Infanzones y los Caballeros podrán cazar (los animales de caza mayor). Prohibimos, pues, por este fuero, a toda persona de calidad inferior que se dedique a (esta) caza» (López 1991: 15).

El text, atribuït al rei Sanç VI de Navarra no es sinó «una fantasia romàntica salida de la pluma de un francés» en el segle XIX, com ha estat demostrat sobradament per diversos investigadors (Fradejas 1988: 753). Tanmateix, en un territori pròxim, el comtat de Bigorra, els furs sí que exclouïen els camperols del dret a la caça i a la pesca pel seu compte –no així si es practicava per als monestirs o els cavallers– i sentenciaven «qu'il (le paysan, rusticus) n'ait ni épervier ni faucon» i, més endavant: «nous interdisons à tous la chasse, la pêche, le droit de tenir taverne, d'avoir faucon et épervier, excepté aux monastères et aux chevalier qui suivent l'armée et rendent le service de plaid et de cour» (Parpoil 1994: 114).

En realitat, aquest cas confirma el que la documentació ens permet constatar, i és que en les àrees de jurisdicció senyorial les limitacions a la caça eren molt més grans que en les de reialenc, i els senyors es reservaven i retenien nombrosos drets sobre el territori. No hem localitzat una limitació semblant a la Corona de Castella ni en els territoris de la Corona d'Aragó i, de fet, en la legislació de 1298 que aprova els costums de la Vall d'Aran ens trobem amb una situació oposada, ja que un dels seus articles recull que els habitants «ont et possèdent les bois librement et sans aucune redevance; ils doivent et peuvent chasser, tout gibier et en prendre éperviers, faucons, autours et autres espèces d'oiseaux» (Parpoil 1994: 115).

Un estament social al qual sí que es va prohibir explícitament la caça va ser el dels religiosos. El concili d'Agde de l'any 506 prohibia a bisbes, preveres i diaques la possessió de gossos i ocells de caça, i establia les sancions als infractors. Nombrosos sínodes i concilis posteriors reiteraren la mencionada prohibició, fet que suggereix que els incompliments eren habituals, cosa que altres fonts documentals testimonien amb freqüència (Szabó 1997: 177-189). Tenim constància que els bisbes i altres religiosos de la Corona d'Aragó estaven entre els majors experts en la caça amb aus, i fins i tot la documentació d'arxiu ens dona compte d'un clergue a Mallorca que es dedicava a ensinistrar falcons, activitat professionalitzada, com veurem, en aquest regne.⁷ El missatge del franciscà Francesc Eiximenis ens aclareix la raó per a semblant prohibició quan es dirigia als clergues sentenciant «ne cans ni aucels retendràs en la casa, car és gran càrrec e poc profit», a més

⁷Maties Mercader, ardiaca valencià, va ser autor d'un important tractat de falconeria escrit en italià (Melchor 2017). Resulta especialment reveladora sobre la mestria dels religiosos, i especialment dels bisbes, el fet que el futur rei Joan I, expert caçador, en una carta datada el 1379, sol·licitara l'ajuda del bisbe de València per a fer la identificació d'un ocell de presa que havia arribat al seu poder (Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA], C [Cancelleria reial], reg. 1746, f. 62r; 18-12-1379). També en àmbit castellà trobem constància de la pràctica i perícia d'aquests religiosos en la dedicatòria de l'obra de Pero López de Ayala al bisbe Gonzalo de Mena, a qui considerava el seu mestre en l'art de la caça amb ocells (Delgado 2007: 63).

de permetre comprendre que la norma de l'Església sobre la caça i la possessió d'aus de presa devia ser molt respectada en els regnes de la Corona d'Aragó (Puchades 1999: 178). La prohibició de la caça als religiosos no procedia únicament del poder eclesiàstic, ja que també en les *Partidas* d'Alfons X de Castella s'estableix que «venadores ni cazadores no deben ser los clérigos de qual orden quier sean, nin deben haber azores nin falcones nin perros para cazar» (Fradejas 2002: 24). Algunes normes, tant en Castella com a la Corona d'Aragó, tanmateix, recollien que aquests podien caçar alguns animals amb xarxes o llaços per a alimentar-se'n (Peláez 1980: 73).

Cal, finalment, destacar que la prohibició de la caça més freqüent en les ordenances municipals a grups concrets de persones era la que exclouïa els forasters o estrangers, és a dir, que aquest dret quedava restringit als habitants del municipi (Rodrigo 2004: 75). Així doncs, excepte els esmentats casos particulars, no trobem en la regulació de la falconeria, o de la caça en general, prohibicions explícites als grups socials inferiors que autoritzen a afirmar que aquesta modalitat cinegètica només estava permesa als més poderosos. De fet, al regne de Mallorca, l'escenari que més ens interessa en aquest treball, l'activitat venatòria en general fou un dret concedit per Jaume I als pobladors de l'illa acabada de conquerir (Sastre 1988: 49) i diverses fonts testimonien que la caça amb ocells estava molt difosa entre la població i era practicada, fins i tot, pels camperols (Bover / Rosselló 2003: 166), reflex del privilegi que des de 1341 permetia en aquest regne caçar amb falcó o astor sense impediment (Peláez 1980: 71). En les *Cobles de la divisió del Regne de Mallorca*, composades en 1398, el mallorquí Anselm Turmeda destaca que del plaer de la caça amb falcons o d'altres tècniques cinegètiques no estaven exclosos els pagesos:⁸

Mos pageses, ab falcons
a cavall van a la caça:
ab filats o ab furons
cascú son delit percaça.
E passen llur vida grassa,
així con los ciutadans;
no direts fossen vilans.
Llur fet dir seria massa.

La legislació que va continuar regulant l'activitat venatòria al llarg de l'edat mitjana va tenir diversos objectius, especialment el d'evitar la pressió excessiva sobre la fauna i la seua disminució o desaparició. Per aquesta raó se solia establir un període de veda que, en molts casos, començava en Carnestoltes i es perllongava fins a Sant Miquel. Amb aquest període de veda, no només es protegien les espècies cinegètiques durant el moment de la seua reproducció i desenvolupament, sinó que s'evitaven els danys que els caçadors podien fer als cultius, molt especialment sembrats i

⁸ Alguns autors han considerat que aquest passatge és mostra d'una visió idealitzada i fictícia dels camperols, que es manifesta també en altres formes d'art figuratiu, com en el «capitell del claustre de Santa Maria de l'Estany, on un camperol molt ben abillat porta un falcó sobre la mà dreta» (Furió / Garcia-Oliver 2004: 581). Encara que no podem descartar aquesta interpretació, l'existència d'altres fonts, que assenyalen a camperols relacionats estretament amb la falconeria, donen suport a la tesi d'una modalitat de caça practicada per un ampli espectre de la societat mallorquina.

vinyes, durant l'activitat de cerca i persecució de la caça. Resulta interessant constatar que, sovint, del dit període de veda, com també en altres restriccions, s'excloïa la nostra modalitat cinegètica, la falconeria, segurament perquè es considerava que el mal que causava a les espècies cinegètiques era menor. D'altra banda, durant aquest període, les aus solien descansar en cambres apropiades mentre renovaven el seu plomatge, procés que es perllongava durant diversos mesos i en el qual no eren emprades per a la caça.

A més d'establir un període de veda, o en combinació amb ell, algunes de les nombroses arts i modalitats de caça podien prohibir-se, sens dubte per la gran quantitat d'animals que s'hi capturaven i que suposaven un perill per a la continuïtat de l'activitat. Però entre aquestes arts prohibides o limitades, rarament va estar inclosa la caça amb ocells, que va comptar sempre com una modalitat privilegiada, en el sentit de resultar menys restringida per les normes.

La regulació i limitació de la caça també va tenir una dimensió espacial. A més de la prohibició de la caça en determinades zones de jurisdicció senyorial o dels acotats reials, les ciutats també convertiren en deveses amb freqüència algunes àrees del seu municipi i les van excloure del dret de caça lliure als habitants per tal d'obtenir ingressos amb la venda del dret de caça a caçadors professionals. També es limitava la caça, de vegades, en els voltants de la població, aproximadament fins a una milla de distància, i la motivació podia ser la de protegir els colomars o la de reservar aquests terrenys per a la caça amb ocells exclusivament.

Tampoc falten en les normes emanades de diferents poders la prohibició de la caça d'espècies concretes, tant de caça major com de caça menor –especialment la perdiu o el conill–, i l'objectiu, lògicament, era permetre la reproducció de l'espècie i l'augment del nombre d'exemplars. Aquestes prohibicions es donaven especialment quan s'intentava repoblar una zona amb espècies procedents d'altres llocs, cosa que posa de manifest l'aparició primerenca d'una gestió activa i una intervenció directa sobre l'entorn per afavorir l'activitat venatòria. També se solia prohibir la caça de coloms en les proximitats dels colomars.

Un altre aspecte regulat en la legislació baixmedieval i que està més estretament relacionat amb la falconeria eren les limitacions que afectaven la captura, venda i exportació d'aus de presa per a la caça (Fradejas 2002: 20-24). En alguns territoris els nius de les espècies més preades per a la falconeria tenien propietari –en molts casos el rei– qui prenia els pollets anualment. Tal és el cas, per exemple, del regne de Mallorca, on nombrosos nius⁹ dels denominats *falcons munterins* eren de propietat reial i els arxius ens ofereixen una abundant documentació relacionada amb les aus que se n'obtenien (Bover / Rosselló 2003: 57-83).¹⁰ No obstant això, tot suggereix que altres espècies de menys valor no estaven

9 Els nius d'ocells de caça es denominaven *agres*, i així és com apareix sempre a la documentació.

10 En realitat, en la documentació no sempre s'especifica que els nius són de falcons munterins i simplement s'esmenten com a «agres de falcons». Com que en els casos en què sí que s'especifica sempre es tracta d'aquests ocells, assumim que era la situació general i que no es referien a nius d'altres espècies de falcons. D'altra banda, aquests eren els falcons nidificants més preuats pels reis i caçadors d'elevat estament social, cosa que dona suport a aquesta generalització.

sotmeses a un dret de propietat tan estricte, ja que no hem localitzat per a la Corona d'Aragó cap document que es referisca, per exemple, a la propietat d'un agre de falcons llaners o provençals. A més a més, és molt possible que aquest dret haja canviat al llarg del temps i d'un territori a un altre.

En Castella, per exemple, les *Partidas* d'Alfons X regulen l'edat mínima a la qual els pollets podien agafar-se dels nius: «non saquen nin tomen açor nin gavilan de nido fasta que sean de dos negras; e los falcones que los non tomen fasta mediado el mes de abril». Les «negras» a les quals fa referència la norma són les ratlles transversals que astors i esparvers tenen a la cua, de manera que quan s'establia un nombre mínim es determinava que no pogueren extraure'ls quan eren excessivament petits, encara en plomissol, garantia addicional per a la seua supervivència, ja que els pollets excessivament petits són molt més delicats i podrien morir. També s'establia, amb la mateixa intenció, el moment en què es podien agafar dels nius els falcons munterins, que eren els pelegrins que nidificaven en latituds mediterrànies. La norma igualment prohibia que es prengueren els ous i les aus quan estaven construint el niu, covant o tenint cura dels pollets:

Que non tomen al açor nin al falcon nin al gavilan yaziendo sobre los huevos nin faziendo su nido. Otrossi mando que a açor nin a falcon nin a gavilan quel non tomen yaziendo sobre los huevos nin faziendo su nido nin mientras que oviere fijos nin huevos (Fradejas 2002: 22).

La clara intenció d'aquestes normes era la de protegir les aus de caça perquè no desaparegueren i no suposaren, explícitament, una limitació a grups socials concrets. Així, pel que fa a les aus agafades fora dels nius, també es prohibeix a les *Partidas* capturar aus adultes, que són els exemplars reproductors, i només permet caçar aus joves de l'any, excepte en el cas de falcons «neblies» (falcons pelegrins a les fonts catalanes), ja que com aquests no es reproduïen a la península, no es podia perjudicar la producció local d'aquestes aus:

Et açor mudado nin gavilan nin falcon borni nin bahari quel non tomen de una muda adelante; e los falcones neblis que los tomen mudados o como mejor pudieren. E qual quier que ninguna cosa destas fiziere, quel corten la mano; e si otra vegada lo fizieren, quel enforquen por ello (Fradejas 2002: 22).

D'altra banda, a més de protegir les aus regulant les que es podien agafar de la natura, també es prohibia traure fora del regne exemplars de qualsevol de les espècies emprades per a la caça:

e que ninguno non sea ossado de sacar açor nin falcon nin gavillan de mios regnos, si non fuere con mio mandado. El que lo sacare, qual que ave quier destas, de los regnos, que peche el ave doblada; e peche, demas, en coto .C. moravedis por cada ave (Fradejas 2002: 22).

Aquesta norma té el seu equivalent en el regne de Mallorca i exigeix autorització expressa per a traure'n exemplars:

que null hom, ne neguna persona de qualsevol ley, condició o stament sia, no gos treure ne fer treure de la ila de Malorques, astors, esparvers, falcons ne altres oucells de caça ses albarà o licència del dit honorable lochtinent, e assò sots pena (...) de cinquanta lliures (...) e de perdre los oucells, que hic treurien (Bover / Rossello 2003: 98).

També en les *Partidas* trobem una altra regulació relacionada amb la falconeria que limitava el preu de les aus de caça:

De quanto valan los açores. Otrossi mando que açor mudado garçero que non vala mas de .XXX. moravedis, el mejor; e el açor pollo garçero que non vala mas de .XXX. moravedis, el mejor; e el açor perdiguero o anadero, el mejor, que non vala mas de .XX. moravedis; e el açor torçuelo que caçare, el mejor, que non vala mas de .VI. moravedis; e el açor prima que non caçare, el mejor, .VI. moravedis; e el açor torçuelo que non prenda .II.. moravedis, el mas fermoso e el mejor. De quanto vala el falcon borni. Mando que falcon borni prima e lebrero e mudado que non vala mas de .XII. moravedis, el mejor (Fradejas 2002: 23).

Aquesta regulació dels preus dels ocells, juntament amb el fet que en altres parts del document es prohibira la captura d'aquests animals als forasters, suggereix que la caça no estava vedada als habitants del municipi, els quals podien vendre els exemplars obtinguts. Més explícit en aquest sentit és un document de 1387 en el qual el rei Joan I es reservava el dret preferent sobre alguns ocells, però atorgava llibertat als paradors ('caçadors de falcons') per vendre o fer el que volgueren amb les aus capturades no seleccionades pel rei:

Nós havem reebut lo falcó que ns havets tramés per lo nostre lahoner [*sic*, falconer] emperò no es palagrí ans és muntarí, per què volem que hajats diligència que ls paradors aporten aquí tots quants falcons pendran e que ls mostrets al governador e an Asbert Çatria, castellà del Castell de Perpenyà. E si aquells falcons reconeguts per ells seran palagrins o grifauts aquells nos trametets de continent, e si seran d'altre agre no ls volem, ans dats licència als dits cassadors que ls venen e n façen a lur francha llibertat (Bofarull 1881: 86).¹¹

Així doncs, malgrat les diferències entre territoris i períodes, la caça amb ocells va ser sempre una modalitat afavorida per les diferents legislacions i no sembla haver-se establert prohibicions explícites envers les classes populars, cosa que permet pensar que en els diversos grups socials, en la mesura que pogueren obtenir un ocell de caça i disposaren de les condicions materials que aquesta activitat requeria, es podria haver practicat. És possible que en alguns territoris, com en la Corona d'Aragó i en particular en el regne de Mallorca, la difusió social d'aquesta activitat haja estat més gran que a la Corona de Castella, encara que una exploració de major nombre de fonts documentals podria portar a altres conclusions. Alguns autors han afirmat que aquesta presència tan important de la falconeria en la societat de la Mallorca medieval va ser una herència de la tradició àrab, cultura en la qual va poder ser practicada per persones de qualsevol condició social (Bover / Rosselló 2004). També s'ha afirmat sovint que l'exclusió de determinats grups socials de la pràctica de la falconeria era fruit de les exigents condicions materials que aquesta activitat requeria (Rodrigo 2004: 84). En realitat no sembla un argument massa sòlid, ja que la falconeria tradicional que ha sobreviscut en determinats pobles com el Marroc, Tunísia, Turquia, Geòrgia o Turkmenistan, per citar-ne alguns, ens permet constatar que persones de condició modesta poden practicar la caça amb ocells i que no resulta una activitat materialment tan exigent com s'ha suggerit. Potser l'esmentada tesi

11 Hem adaptat la transcripció de Bofarull als criteris que seguim al llarg de tot el present treball.

assumeix implícitament com a única forma de falconeria la practicada per reis i grans senyors en l'edat mitjana, aquells que feien enormes dispendis en aus, personal, instruments i altres elements relacionats amb la seua forma de practicar la caça amb ocells.

Com a prova d'aquesta pràctica de la falconeria per part de membres de rang social inferior i fora de la noblesa, podem assenyalar les nombroses referències que la documentació d'arxiu ens proporciona de caçadors o propietaris d'aus o bé posseïdors d'instruments propis de la falconeria, en inventaris de béns, d'aquests col·lectius a la Corona d'Aragó i, especialment, al regne de Mallorca. D'aquests grups trobem un cert nombre de ciutadans i de camperols, un cirurgià, un patró de navili, un hostaler, un frare, un mestre picapedrer, així com diverses personalitats: justícia, governador, lloctinent, rector, prior (Bover / Rosselló 2003: 166-168; Conde 1993; Bolòs / Sànchez-Boira 2014: 1492; Ferragud 2005: 589).¹²

Ja Juan Manuel, en la seua obra de falconeria composta en la primera meitat de segle XIV, assenyala que hi havia diferents categories de caçadors i que eren els grans senyors els que havien de posseir un determinat nombre i tipus d'aus per a poder fer «caça conplida» (Fradejas 2001: 191), cosa que remarcava l'existència de caçadors de rang inferior. També altres autors castellans al·ludeixen implícitament a aquestes diferents categories entre els caçadors quan especifiquen que determinades aus (els llaners) eren pròpies o adequades per als escuders; es referien amb això a les seues menors possibilitats materials i econòmiques (Fradejas 1994: 173). De fet, fins i tot s'esmenta que aquestes aus, de preu inferior, poden ajudar els seus propietaris econòmicament amb la captura d'un bon nombre de preses (Sahagún 1984: 22).

Tot això ens porta a un altre aspecte rellevant de la falconeria sobre el qual també sembla oportú revisar la tesi dominant: la finalitat de la caça amb ocells. Encara més tardanes (segle XVI), algunes obres castellanques suggereixen que tant escuders com falconers que prestaven serveis per a altres caçadors podrien emprar les aus amb un interès pràctic, utilitari, perquè els permetia obtenir un bon nombre de preses, fonamentalment perdius que, sens dubte, tenien un valor material (Osuna 1996: 160). Les aus més emprades per a aquest fi eren el falcó llaner i l'astor i, precisament, el falcó llaner sembla haver estat una au molt emprada en els territoris de la Corona d'Aragó; de fet, la documentació suggereix que fou més emprat que a Castella.¹³ És, tot just, un falcó llaner el protagonista del procés judicial que ací editem el qual es disputen dos donzells, és a dir, membres d'un nivell inferior dins de la noblesa medieval. No obstant això, la font que més clarament assenyala l'ús d'ocells per a una caça utilitària és una enquesta realitzada en 1345 per ordre del governador Felip

12 La presència d'objectes de falconeria en un hostal valencià també és coneguda (Arxiu del Regne de València [ARV], Justícia Civil, vol. 394, mà 3, f. 12r; 1-04-1378). Un justícia de València sabem que era posseïdor d'un falcó (ACA, C, reg. 2247, f. 62r; 1-02-1404).

13 A banda dels falcons d'aquest tipus mencionats en la documentació d'arxiu, cal dir que a la més important obra de falconeria composada en català es pren el falcó llaner o provençal com a referència quan s'han de calcular les dosis dels medicaments (Garcia 2014: 211), mentre que alguns autors castellans els consideren d'escàs valor i els ometen en les seues obres: «De los bornís non quiso don Johan fablar mucho porque se non paga mucho de la su caça nin de las sus maneras» (Fradejas 2001: 144).

de Boil entre els ocupants del castell de Bellver, arran de les suposades irregularitats comeses pel personal de la fortalesa. El cas va ser tractat sumàriament fa temps per Llompart (2007: 138-139).¹⁴ Un dels abusos comesos pels habitants d'aquell castell era la caça indiscriminada i sense permís de conills i perdius dins la devesa. Entre els implicats hi havia un servent anomenat Bernat de Riuval que utilitzava diferents arts de caça –gossos, fura, falcons i ballesta– («venatus fuit in devesiam dicti castrum tam cum canibus et fura et etiam cum avibus sive falcons et etiam cum ballista»)¹⁵ per assolir les captures amb un tal Arnau Freixa, també empleat a Bellver, amb qui tenia una societat dins la qual compartia els guanys a mitges («dictus Bernardus habebat societatem cum dicto Arnaldo Frexa in venationem illa perdicium et quod venationes quam ipse Arnaldus capiebat erat inter ambos»). Aquest darrer acudia sovint «cum cane de mostra plures in ipsa devesia et etiam intus figarale dicti castrum et cepit plures perdices».¹⁶ Les captures, que arriben a calcular-se en vora cinc-cents conills i un nombre indeterminat de perdius, eren posades a la venda a través d'una revededora de carn de la plaça de les Gallines de la ciutat de Mallorca.

El cas no pot ser més il·lustratiu del fet que hi havia una modalitat illenca de caça amb falcó per aconseguir preses que es venien als mercats. Riuval va negar haver caçat dins la devesa amb el falcó, però sí que va afirmar que ho feia als límits d'aquesta i que alguna vegada el seu ocell havia traspassat les fronteres i s'hi havia introduït («extra devesiam cepit cum dicto falcone aliquas perdicias»)¹⁷ El caçador va perdre el falcó durant una d'aquestes incursions de caça: «amisit dictum falconem et postquam non habuit nec tenuit aliquem falconem pro venando nec nunquam iste cum falconibus occidit aliquam venationes intus devesiam predictam».¹⁸ Tot just la pèrdua d'ocells de caça és el motiu central que impulsa bona part del que explicarem en aquest treball.

2.2. La pèrdua dels ocells de caça i les disputes ocasionades

Els ocells de caça van ser animals molt cobejats en l'edat mitjana, especialment aquells exemplars que destacaven per alguna característica, com l'especial disposició a la caça, la grandària o el plomatge singular i bell. Tal podia arribar a ser el desig d'un cavaller per posseir una au particular, que la negativa del seu propietari a cedir-la podia donar lloc a grans desavinences, com des de ben antic tenim testimoniats.

En la natura les espècies sedentàries de les aus de presa habiten en un determinat territori en el qual capturen les seues preses per alimentar-se i on es reproduïxen cada any, bé en el mateix niu, bé en

¹⁴El document en qüestió es pot trobar a ARM, AH-5337, ff. 31r-61r.

¹⁵ARM, AH-5337, f. 37r.

¹⁶ARM, AH-5337, f. 40v.

¹⁷ARM, AH-5337, f. 41r.

¹⁸ARM, AH-5337, f. 46r.

un altre situat en els voltants. Per aquesta raó moltes d'aquestes parelles i la ubicació dels seus nius eren ben coneguts des de l'alta edat mitjana, i rebien el nom d'*agres*, com ja s'ha dit. Molts *agres* de les espècies més valorades per a la caça com els astors i els falcons munterins eren propietat privada. Són nombrosos els *agres* esmentats en la documentació medieval de Mallorca, d'on els seus propietaris –el rei, el paborde de Tarragona, etc.– obtenien cada any valuosos exemplars per a la caça. D'aquesta manera, la presa dels pollets dels nius podia ser considerada un robatori i ser perseguida com un delictes i, de fet, sospitem que degué ser una situació freqüent, malgrat que la documentació relacionada és molt més abundant al segle XVI.¹⁹

Una altra de les formes d'apropiació d'aus alienes que donava origen a disputes i que és la que subjau en el procés que editem és la que es donava quan una persona recuperava l'au extraviada d'un altre caçador i, sense notificar-ho, pretenia quedar-se-la. Per comprendre adequadament aquesta situació, és necessari aturar-nos en el fet de la pèrdua de l'ocell de caça i tot el que es relaciona amb aquest esdeveniment. Intentarem aprofundir-hi i proporcionar alguns detalls sobre una situació que sempre estigué present i que va condicionar la pràctica de la falconeria, a jutjar per l'abundant informació d'arxiu relacionada i registrada en els tractats de falconeria.²⁰

Per què es perdia una au? Com succeïa això? Els falcons de diverses espècies, astors o esparvers, a diferència d'altres animals que conviuen amb l'home (gossos, equins, bestiar o aus de corral) mai van ser animals domèstics, criats en captivitat ni seleccionats en aquest procés perquè se'ls volguera per les seues qualitats més convenients. Per això, aquests animals, capturats sempre en el seu entorn natural, requerien en el seu ensinistrament una primera etapa d'amansiment, amb la qual no s'aconseguia un estat de sotmetiment definitiu i que exigia una atenció permanent, perquè el caràcter esquerp, salvatge i desconfiat cap a l'home sempre estava latent. L'excepció a aquesta situació es presentava amb els ocells agafats dels nius quan eren molt petits, anomenats *niencs*, que, en familiaritzar-se amb els seus criadors i el seu entorn des dels primers dies de desenvolupament, no presentaven aquest temor cap a l'ésser humà. No obstant això, l'au criada d'aquesta manera desenvolupava altres hàbits molt negatius ben coneguts pels caçadors medievals, com era xisclar constantment i ser agressiva amb les persones.²¹

Per aquesta i altres raons, generalment s'esperava que els pollets estigueren completament desenvolupats per a agafar-los del niu o s'hi capturaven quan ja l'havien abandonat. Així doncs, aconseguir i mantenir una mansuetud en l'au era necessari i un autèntic desafiament que no tots els caçadors i falconers aconseguien fer amb perícia. L'altre element que cal conèixer per a entendre per què es perdien les aus de caça és el fet que, a diferència d'altres animals domèstics, especialment els mamífers com els

19 Un estudi detallat sobre l'apropiació d'ocells de presa, especialment en els territoris de Castella, ha estat realitzat per Álvarez (2014).

20 En l'obra de falconeria castellana més difosa, el *Libro de la caza de las aves* de Pero López de Ayala, fa referència a la pèrdua del falcó i hi ofereix alguns consells per a recuperar-lo (Delgado 2007: 199-200).

21 Una prova del problema que suposaven aquests hàbits és que el *Libre de caça* ofereix instruccions perquè l'ocell de presa «no sia garfer ni cridador» (García *et al.* 2013: 199).

gossos, l'au de caça amb prou feines desenvolupa un vincle afectiu amb el caçador o falconer, de manera que l'única raó per la qual hi acudeix és perquè li ofereix aliment, un tros de carn, bé en el puny enguantat, bé en el lloure (instrument confeccionat de cuir i plomes que simula un ocell i s'utilitzava per a cridar i recuperar els falcons). D'aquesta manera, quan l'au no sent la necessitat de menjar, no acudeix a la crida del caçador, com tampoc persegueix les seues preses i intenta caçar-les. Per tot això, un dels elements centrals en el maneig dels ocells de caça era trobar l'estat adequat en què l'animal sentira la necessitat de menjar, però sense haver estat sotmés a un dejuni excessiu que el debilitara, fet que l'incapacitaria per a perseguir i capturar les preses i posaria en risc la seua salut i la seua vida.²²

Així, una de les situacions que donava lloc a la pèrdua de l'au era un amansiment deficient, que provocava la fugida de l'animal davant de qualsevol situació que l'espantara, o la falta de gana, la qual cosa feia que no acudira a la crida del caçador. L'altra raó o situació que podia portar a la pèrdua de l'au era quan la persecució d'una presa conduïa el falcó o astor molt lluny dels caçadors, fora de l'abast de la seua vista. Preveient aquesta eventualitat, es col·locaven a les aus uns cascavells a les cames, de manera que l'oïda poguera ajudar a la vista a localitzar i recuperar l'au extraviada.

Bé per una raó, bé per l'altra, el caçador podia perdre l'au; en acabant, iniciava la recerca i es desenvolupaven estratègies per recuperar-la. De vegades aquests intents no tenien èxit i el caçador tornava al seu estatge sense el seu animal de caça. Què passava després? La situació habitual era seguir buscant l'au en els dies successius per la zona en la qual s'havia perdut o s'havia vist per última vegada. El mateix document que editem fa al·lusió en diverses ocasions a aquesta situació, a la cerca, per part de l'escuder, del falcó perdut del donzell. Una au extraviada podia ser recuperada amb relativa facilitat per qualsevol altre caçador que hi topara en els dies posteriors a la seua pèrdua, atès que aquesta estava habituada a caçar en col·laboració amb l'home i a menjar de la seua mà, de manera que la fam aviat li faria acudir a la crida. Podria ser fins i tot habitual que un pagès la recuperara al trobar-la alimentant-se d'algun animal del seu corral, molt més fàcil de capturar que una presa salvatge. Habitualment, quan un ocell s'extraviava, la seua pèrdua es difonia per les poblacions properes i es recordava l'obligatorietat de retornar-lo al seu amo. Per això existien penes per a qui no ho fera en el termini establert i recompenses per a qui sí que els restituïra. La documentació d'arxiu de la Corona d'Aragó ens proveeix de documentació valuosa que ens informa de tots aquests detalls (Bover / Rosselló 2003: 128-132).²³

Ara bé, com es podia saber qui era l'amo d'una au? Aquesta qüestió va donar lloc a un desenvolupament particular dels instruments de la falconeria, que es va generar probablement durant el segle XIV. Els propietaris de les aus els col·locaven una marca distintiva —en ocasions

22 El *Llibre de caça* dedica diversos capítols a la pèrdua dels ocells, les circumstàncies que la poden provocar i instruccions per a recuperar-los (García *et al.* 2013: 224-230).

23 Entre els documents en els quals es difon la pèrdua d'un ocell podem citar ACA, C, Cartes reials, Jaume II (20-10-1322), citat a Bofarull 1880: 114, doc. III. Altre exemple a ACA, C, reg. 1665, f. 33r (12-11-1381). Hem pogut localitzar també el pagament d'una recompensa de dos florins d'or per haver trobat un falcó sacre perdut (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 579, f. 51r).

l'escut d'armes de la casa del caçador, en ocasions altres senyals brodades en els gits— de manera que en cas que algú la recuperara, poguera reconèixer-ne el propietari i restituir-la. Frederic II, en l'obra que va compondre a meitat de segle XIII, ofereix tots els detalls sobre els instruments emprats pels caçadors i falconers però no esmenta aquestes marques, la qual cosa suggereix que va poder ser una incorporació posterior (Van den Abeele 1994: 107-108).²⁴ No obstant això, la documentació de Mallorca i de la Corona d'Aragó, a partir del segle XIV, ens informa de les marques de propietat que porten les aus i de la compra d'escuts per part del monarca per als seus animals. A Mallorca, els falcons trobats havien de ser portats a la perxa dels falcons perduts, des d'on, suposadament, podrien ser recuperats pels seus propietaris.

Els falcons que no portaven marques de propietat podien ser més difícils de recuperar. A més, a jutjar per la informació que proporciona la documentació d'arxiu i els tractats, quan qui recuperava l'au perduda era un altre caçador, habitualment intentava quedar-se-la il·lícitament, i s'originaven disputes entre caçadors:

Com en Berthomeu Pérez, scuder, habitant en València, al legàs davant lo honorable lochtinent de governador que en poder del honorable mossèn Pedro de Vallterra havia un falcó lo qual era seu propi e l'havia perdut, per tal requerí que aquells vingués en poder seu com fos prest prover que era seu lo qual falchó dejús tinent lo dit honorable lochtinent de governador feu venir en son poder. Et en après lo dit honorable lochtinent de governador reebé sacrament del dit en Pere Passadors e de Ramon Quexal, de Francesch Mestre, barber, e de Guillem Bojl, saboner del reverent bisbe de València, e mostrà a ell lo dit falcó dixeren sots virtut del dit sacrament que l dit falcó havien vist en poder del dit en Berthomeu Pérez e que bhavien per propi de aquell. Et statim lo dit honorable lochtinent de governador manà liurar lo dit falcó al dit en Berthomeu Pérez e de fet li féu liurar.²⁵

De fet, una disputa semblant a la transcrita en l'anterior passatge és la que va donar lloc al procés judicial que recull el document que editem.

Quan un caçador intentava apropiarse d'una au d'una altra persona, havia d'evitar que aquesta poguera ser fàcilment reconeguda, i per això, com en algun tractat s'esmenta, els objectes i corretges (gits, cascavells) que portara l'au havien de ser eliminats (García *et al.* 2013: 351). En aquests casos s'havia d'acudir a testimonis que pogueren reconèixer l'ocell i certificar que es tractava del que legítimament reclamava el seu propietari. El procés judicial que ens ocupa conté nombroses declaracions de testimonis en aquest sentit i, pel que sembla, aquest procediment degué ser habitual, ja que el trobem en altres documents com en el que hem transcrit més amunt. Una de les característiques que permetia reconèixer un ocell en particular era el to de les plomes i, així, per exemple, aquesta és una característica en la qual insisteixen diversos testimonis del nostre procés judicial, que afirmaven que el falcó era «blanquet».

24 Aquestes marques de propietat han estat objecte d'estudi en diferents treballs, com ara en Vincent (1994), Morel (2018) o Lewis / Richardson (2019).

25 ARV, Governació, Lítium, vol. 4307, mà 6, f. 6r (21-11-1412).

Resulta molt cridaner que en diversos tractats de falconeria compostats en la Corona d'Aragó s'oferien instruccions per tal d'evitar que un ocell obtingut il·lícitament poguera ser reconegut pel seu legítim propietari, de manera que no el poguera reclamar. En general, es tracta de receptes per tenyir els ocells i així canviar el seu aspecte. El *Llibre de caça* (s. xv), que podríem considerar una autèntica enciclopèdia de falconeria en català, conté receptes per a «desfreçar algun falcó o ocell, que no l'coneguen los que l'hauran tengut» (Garcia *et al.* 2013: 351). Aquesta devia ser una pràctica ben arrelada, ja que dos segles abans, en el poema provençal *Dels auzels cassadors* ja trobem una recepta en la qual s'especifica «Consi fassa hom desconoiser altrui auzel», on es proposa explícitament que la recepta és d'utilitat quan algú troba el falcó i desitja quedar-se'l (Schutz 1945: 110-111). El fet que diverses obres oferisquen instruccions similars suggereix que devia tractar-se d'una situació freqüent i, fins a cert punt, acceptada. Al cap i a la fi, no deixa sinó de ser un reflex de les disputes per ocells que la documentació d'arxiu testimonia.

2.3. Els esdeveniments del procés

El judici que ens ocupa es desenvolupà al llarg de diverses sessions, de les quals han quedat registrades en el document les dels dies 5, 11 i 13 de març de 1365. Malgrat algunes imprecisions i discrepàncies, de les declaracions dels testimonis es pot reconstruir una seqüència bastant aproximada dels esdeveniments.

El 27 de setembre de 1364, vespra de Sant Miquel, el donzell Berenguer de Galiana, en presència de Nicolau Brau, el seu escuder, lliurà a Bernat de Vilamarí un falcó llaner perquè el portara a Lluçmajor i el lliurara a Bernat Llemosí, un *afaitador* ('ensinistrador') i que, mitjançant un determinat acord, l'ensinistrara. Això va succeir a la casa de Galiana a Orient a hora de mitja tèrcia, aproximadament a mitjan matí.

Aquest mateix dia, més tard, Vilamarí, juntament amb la seua dona, Bartomeua, i l'esclau d'un tal Antoni Julià, anomenat Miquel, i que era traginer, van emprendre el camí cap a Lluçmajor. Vilamarí portà el falcó que havia rebut de Galiana i un altre falcó, ja *afaitat* ('ensinistrat'), d'un home anomenat Simó Berenguer. Pel camí a Lluçmajor s'aturaren a l'alqueria de Berenguer de Galiana, que estava ubicada al Prat, i allà van menjar i van beure. Mentrestant, Vilamarí va deixar els falcons lligats i el de Galiana es va traure el capell (caputxa que priva de la visió al falcó) i va començar a debatre's, fet del qual es va adonar la seua esposa i del qual el va advertir («s'és descapellat e treballe's molt»). Vilamarí llavors digué a la seua dona que ja havia vist aquest falcó a Orient volar al lloure i que no valia res. Potser fou en aquesta ocasió quan el falcó es va espatllar el plomatge que posteriorment va haver de reparar l'ensinistrador, segons un dels testimonis.

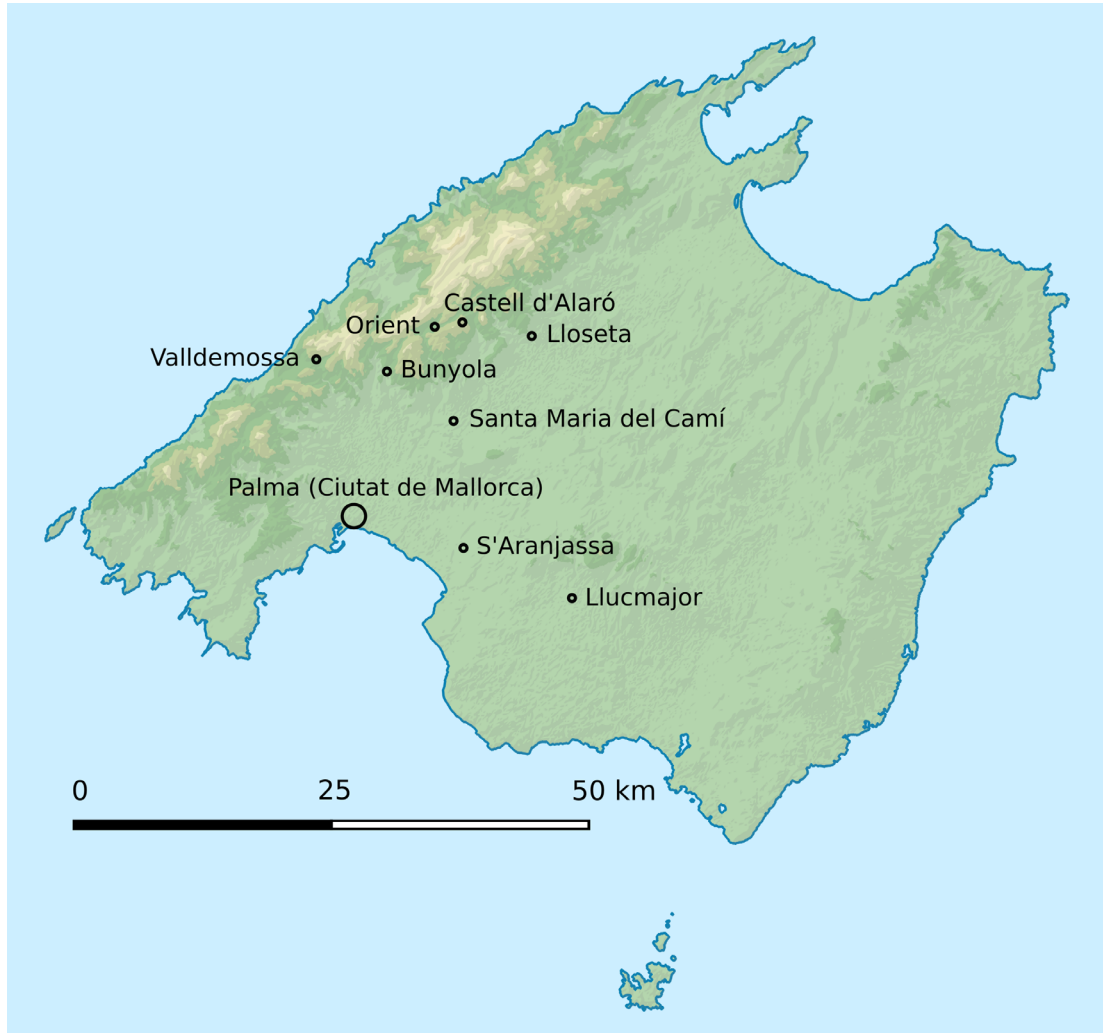

Figura 1. Topònims més rellevants relacionats amb el procés pel falcó Galiana i amb els seus protagonistes

En arribar a Lluçmajor, l'esclau els deixà a la casa d'Arnau Verdera per anar a la casa del seu senyor, i ells dos, Vilamarí i la seua dona, anaren després a la casa de Bernat Llemosí per deixar-li el falcó. El lliurament es va produir a la porta de casa, a hora de vespres davant de diverses persones, com ara un tal Rodrigo de Valls. A partir del dia de Sant Miquel, Llemosí es va mostrar a Lluçmajor amb el falcó rebut, i explica que pertanyia a Berenguer de Galiana i, per aquesta raó, li van posar de nom Galiana. Després de finalitzada la comesa, Villamarí i Bertomeua van romandre quatre dies a Lluçmajor. De tornada a casa, passaren una altra vegada per l'alqueria de l'Alenjassa (s'Aranjassa a l'actualitat), propietat de Berenguer de Galiana, on encara no havia començat la verema, segons afirmaven durant l'interrogatori.

Uns deu o dotze dies després de Sant Miquel (varia el termini, segons els testimonis), mentre ja es veremava a l'esmentada alqueria, hi va arribar Joan Llobet, escuder de Bernat de Togores, juntament amb un bastard d'aquest, el primer a cavall, i el segon a peu, en una marca clara de l'estatus. Llavors van preguntar als presents si havien vist un falcó que Bernat de Togores havia perdut un parell de dies abans. En realitat, les declaracions dels testimonis no concorden amb el nombre de dies que feia que s'havia extraviat l'animal. Segons els testimonis, Llobet no havia estat anteriorment buscant el falcó a s'Aranjassa. L'escuder va ser enviat per Togores a buscar l'ocell, però no hi havia estat present quan es va perdre. Aquesta visita va ser a hora de dinar; Llobet va estar parlant amb Galiana i van dinar junts. Hi eren presents, a banda dels ja esmentats: Bernat Frigola (el cap dels veremadors), Pere Mateu (majoral de l'alqueria) i la seua dona (la majorala), Joan Batlle, Joan Ferrer, Jaume Munar (rector de Santa Maria del Camí), Bernat Blanc (prevere) i Nicolau Brau (escuder de Galiana).

Des del dia de sant Miquel fins a prop de Nadal, Llemosí va estar ensinistrant el falcó i caçant amb ell, acompanyat en diverses ocasions per altres caçadors i altres persones. Segons Arnau Puig de Ros, als pocs dies de tenir-lo va *escatir* ('empeltar') una ploma de l'ala dreta al falcó.

Pocs dies abans de Nadal, Llemosí va portar el falcó a Galiana a la ciutat (Mallorca) perquè el provara i aquest, que es trobava acompanyat per Joan de Mora, li va dir que no li venia bé, que tornara passada la festa de Nadal. Després de la festivitat, va tornar a la ciutat i portava el falcó per a Galiana; juntament amb Joan de Mora i altres que els acompanyaren van anar a caçar amb aquest i altres falcons al Prat. Finalitzada la caça, Galiana digué a Llemosí que aquest no li semblava que fora el seu falcó, i li proposà que li'n donara un altre dels que portava, cosa que aquest no acceptà. Galiana digué a Llemosí que el portara a la ciutat perquè el veiera Ferrer Tornamira, per si ell el reconeixia. Llemosí es va tornar a casa amb el falcó.

Ja per febrer, un mes aproximadament abans del procés, Bernat de Togores es va assabentar que el falcó que ell havia perdut era el que Vilamarí havia dut a Llemosí o, almenys, això és el que va creure, potser perquè li ho digué el seu escuder Llobet, que sembla que era qui feia l'acusació. Per aquesta raó, Togores va anar a la casa de Vilamarí, «qui stà pres l'alberch qui fo d'en Tries», però no l'hi trobà. Més tard, aquest mateix dia, Vilamarí va anar a casa de Togores a preguntar-li què volia, i aquest li digué que per què havia portat el falcó a Llemosí. S'hi trobaven només Vilamarí i Togores. Segurament, després d'aquestencontre, ho comunicà a Joan de Mora, el lloctinent –això no s'esmenta, però pot deduir-se–, per reclamar el falcó.

Posteriorment, per ordre del lloctinent Joan de Mora, Llemosí portà el falcó a la ciutat i, juntament amb Togores i Llobet, anaren a casa del primer (segons Togores, «a la lotge dels cavallers o denant la sua porta del dit mossènyer en Johan»). Togores demanà que s'ordenara lliurar-li el falcó i així ho va fer el lloctinent, i donà per absolt Llemosí. Això es va produir en presència dels donzells Bernat d'Oms i Joan de Sant Joan. Dies després d'haver lliurat el falcó, Vilamarí va anar amb Llemosí al lloc anomenat el Poador de na Axona –un lloc de la ciutat de Mallorca– a reconèixer el falcó, ja en poder de Togores, que estava acompanyat pel seu escuder Llobet.

Aquests són, fet i fet, els esdeveniments, tal com es poden reconstruir a partir de les declaracions. Ara bé, el document no recull el procés complet, i de fet no disposem de la sentència definitiva que ens permeta la interpretació dels esdeveniments que va fer el lloctinent del governador, que es va ocupar directament de l'assumpte. En definitiva, no comptem amb els elements necessaris que ens haurien permès assolir una millor comprensió dels fets esdevinguts. És molt probable que Berenguer de Galiana també declarara, però no disposem del seu testimoni ni de la informació que una de les parts interessades va poder oferir.

En qualsevol cas, el procés judicial ens mostra un conflicte entre tres persones: els donzells i caçadors Berenguer de Galiana i Bernat de Togores, que es disputen la propietat de l'au, i l'ensinistrador de falcons Bernat Llemosí, que va tenir en el seu poder el dit falcó durant el seu ensinistrament. Tots els testimonis coincideixen en l'honestetat i honradesa de l'afaitador i, de fet, en l'esmentat procés se l'absol i la sentència d'una part del procés obliga que reba compensació pel seu treball i per les despeses ocasionades durant l'ensinistrament de l'au. Així doncs, si descartem que Bernat Llemosí cometera algun acte censurable –canviar el falcó rebut per un altre i fer-lo passar per aquell– la disputa estaria entre Galiana i Togores i, a la base de la reclamació de cada un, hi hauria un delictes implícit comés per l'altre. Per Togores, que afirmava haver perdut el falcó abans de Sant Miquel; Galiana degué trobar-lo, apropiat-se'l i enviar-lo per ensinistrar a Llemosí com si fora seu. Per a Galiana, Togores va perdre un falcó amb posterioritat a la data en què ell va lliurar el seu falcó a Llemosí i, per tant, Togores, mentint, s'hauria apropiat (rebut per manament del lloctinent) d'un falcó que no era el que ell havia perdut.

Tot plegat ens condueix a plantejar preguntes i elaborar hipòtesis per poder traure'n l'entrellat. Per què Galiana no reconeix (o fa veure que no reconeix) el seu falcó? És perquè, com que efectivament era el que havia perdut Togores, intentava desfer-se del falcó que podia portar problemes? És perquè un altre dels falcons que tenia Llemosí li agradava més i volia aprofitar per obtenir-ne un de millor? Si Togores va perdre el falcó caçant, aquest falcó ja havia d'estar ensinistrat i, per tant, no seria necessari portar-lo a un ensinistrador. Tot suggereix que el falcó que Vilamarí va dur a Llemosí estava sense ensinistrar i que, a més, segons Vilamarí, amb prou feines volava; això fa que difícilment poguera ser un falcó que s'havia perdut caçant, com era el de Togores.

Siga com siga, no conèixer la sentència final sobre la propietat del falcó i el fet que algunes preguntes queden sense resposta per sempre no resta valor a un document que ens ofereix nombrosos detalls, absents en altres fonts, sobre la caça amb ocells i la societat mallorquina del segle XIV.

3. Els protagonistes, els escenaris i la caça

Una vegada ordenada la seqüència dels esdeveniments, que ja hem dit resulten complexos d'esbrinar, procedim a fer una anàlisi a partir dels grups de personatges protagonistes. Hem volgut fer una aproximació sociològica als individus que s'hi veieren implicats, els escenaris en els quals es

desenvoluparen les interaccions, però tot amb vista de vincular-ho amb l'interès i els coneixements sobre la falconeria que tenien tots ells.

3.1. El falcó Galiana

Un dels protagonistes indiscutibles del procés és el falcó objecte de disputa, al qual l'afaitador va posar de nom Galiana, cognom del llinatge del seu propietari. A través de les declaracions dels testimonis obtenim certa informació de l'au que, analitzada convenientment, pot contribuir a millorar la nostra comprensió de la falconeria medieval. La primera qüestió que es planteja és: de quin tipus de falcó es tractava? Al llarg del document, pràcticament totes les mencions a l'animal que fan els testimonis interrogats són genèriques i simplement s'hi refereixen a ell com «el falcó». Només cap al final del document, en una ocasió, durant la declaració de Bernat de Vilamarí, s'especifica que es tracta d'un «falcó laner», cosa que confirma la nostra sospita inicial; aquesta menció explícita del tipus d'au ens permet corregir un passatge anterior en què es llegeix «falcó larger» i que possiblement va ser un error d'un escriptor descuidat. Les nostres sospites es basaven fonamentalment en dos detalls. D'una banda, les fonts de la Corona d'Aragó que, com hem vist, suggereixen que el falcó llaner era més estimat en aquests territoris que a Castella i emprat per a capturar llebres i perdius, és a dir, una caça que, sense menysprear el plaer i besbarjo, tenia la utilitat evident de proporcionar animals preats per a la cuina. D'altra banda, els falcons de més valor, com eren grifalts, sacres, pelegrins i munterins, eren emprats habitualment per caçadors de major rang social –els qui, per tant, tenien la propietat dels agres o podien pagar el seu elevat preu als mercaders– per a una caça menys utilitària i més recreativa, com era la captura d'agrions o grues.

A la Corona d'Aragó, com a Castella, es distingien dues varietats del falcó llaner: l'europea, anomenada falcó *provençal*, possiblement perquè d'aquella regió s'obtenien en gran nombre o eren més preats, i la varietat africana, anomenada habitualment falcó *tunicenc*. El document no especifica de quina varietat es tracta i la informació dispersa que conté sobre l'au no permet determinar si es tractava d'una o l'altra varietat. Hem de considerar, tanmateix, que és molt possible que amb el terme *llaner* es designara a Mallorca específicament el falcó *provençal* (terme que apareix en altres territoris de la Corona d'Aragó), ja que a la documentació de les Illes únicament hem localitzat els termes *llaner* i *tunicenc*, però mai *provençal*. Les indagacions recollides en el document per aclarir els fets ens ofereixen una característica del falcó Galiana en la qual diversos testimonis coincideixen: es tractava d'un falcó blanc o blanquet, la qual cosa devia significar que el seu plomatge tenia tonalitats més clares o pàl·lides que altres exemplars de la mateixa espècie. Però això no ens ajuda molt, ja que si atenem a les descripcions que d'una i l'altra varietat ofereix un autor castellà contemporani en 1386, constatem que en ambdues hi havia aus de plomatge clar. Escriu Pero López de Ayala: «E de los bornís [provençals], dellos ha blancos, dellos ruvios, dellos rocazes»; «Falcones alfanques [tunicencs] comunalmente son blancos e las cabeças ruvias e dellos ha más rocazes, algunos como prietos» (Delgado 2007: 140, 143).

Una altra qüestió que se'ns planteja, depenent de l'anterior, és l'origen d'aquest ocell. Si es tractara d'un tunicenc, aquest probablement hauria arribat a Mallorca a través de mercaders, però si es

tractara d'un provençal, és possible que haguera sigut capturat a l'illa.²⁶ Això ens porta a una altra de les característiques de l'au que s'esmenten en el document: en una ocasió s'hi diu que és un falcó sor, és a dir una au jove, de menys d'un any, que encara no ha mudat la primera vegada el plomatge. De manera que el nostre falcó va nàixer a la primavera de l'any 1364 i va ser pres del niu o, potser, capturat més tard quan ja volava, durant l'estiu. En qualsevol cas, a final de setembre estava en poder d'un caçador, Galiana o Togores, qualsevol dels donzells que en fora el legítim propietari, tot i que desconeixem com va arribar a les seues mans.

Tampoc no ens informa el document si es tractava d'un falcó mascle (*terçol*) o femella (*prim*), encara que aquesta última possibilitat resulta més versemblant, ja que els mascles d'aquesta espècie són de talla menor i, com a conseqüència, menys aptes per a la caça i eren menys emprats.

El document, però, ens ofereix informació addicional sobre el falcó Galiana. Vilamarí realitzava el trajecte fins a Lluçmajor per portar el falcó a l'afaitador en companyia de la seua dona i el testimoni recull una interessant conversa entre tots dos sobre l'au. Vilamarí explicava a la seua dona, lamentant-se, que estant a Orient –senyoriu dels Galiana– ja havia vist el falcó i que amb prou feines podia volar per acudir a la crida del caçador mitjançant el lloure, i expressava la seua desconfiança que se'n poguera traure algun profit. Dues raons principals podrien donar lloc a una situació com la descrita: que l'au haguera estat presa del niu abans de volar i que haguera estat molt de temps sense exercitar-se, o bé que el plomatge estiguera deteriorat i, com a conseqüència, no apte per al vol. Si l'afaitador va aconseguir ensinistrar-la per a caçar, hem de suposar que el principal problema era la manca d'exercici, ja que les dues plomes que diversos testimonis reconeixen com reparades no haurien impossibilitat el vol.

Respecte a la descripció que els diversos testimonis fan de l'ocell, ja hem vist que alguns el van qualificar com «blanquet». També alguns coincideixen en una característica dels ulls o lacrimals del falcó, i afirmen que «ha els uls asgrapallats» o que «els lagramàs ha esquinsats», sense que resulte clar si es tracta d'algun tipus d'afecció o d'una característica natural però poc freqüent. Sens dubte, l'element de més valor en la descripció de l'au és la declaració, per part de diversos testimonis, que el falcó tenia dues plomes de l'ala dreta reparades; s'hi empra per a això el terme tècnic que apareix en altres documents o en els tractats de falconeria: «escatir» (García *et al.* 2013: 238-239). La constatació de la correspondència entre la informació de les obres conservades i el nostre document va més enllà, ja que s'hi esmenten les dues tècniques que existien per a escatir les plomes de les aus: d'agulla i de tudó. La dona de Vilamarí, en la seua declaració, afirmava que el falcó de

26 En realitat, la qüestió és més complexa, ja que no coneixem quina era l'àrea de distribució d'aquest ocell en l'edat mitjana. Encara que actualment la població és bastant reduïda i limitada a Europa occidental a algunes regions d'Itàlia, sabem que durant l'edat mitjana tenia una distribució més àmplia. El canceller Pero López de Ayala, en la seua obra de falconeria (1386) situa l'espècie nidificant a molts llocs d'Europa i de la península Ibèrica, a més de les seues rutes de migració (Delgado 2007: 133-136). Cal preguntar-se si aquest tipus d'ocells inclouria en la seua distribució medieval les illes Balears i si hi nidificaria, de manera que es pogueren capturar tant amb xarxes i altres arts, com prenent-los dels nius. Potser en alguna ocasió la documentació d'arxiu pugua oferir-nos confirmació de la captura d'aquests ocells al regne de Mallorca, cosa que, per ara, és només una hipòtesi raonable.

Galiana s'estava agitant quan el marit el va deixar lligat a una arada mentre menjaven. Es tracta d'una situació en què una au es pot trencar alguna ploma, cosa per la qual cal preguntar-se si va ser en aquesta ocasió quan això va succeir, quan el falcó era portat a Lluçmajor per a lliurar-lo a l'afaitador. D'altra banda, un altre dels testimonis va afirmar que pocs dies després d'estar en el seu poder, l'afaitador va empeltar (va escatir) una ploma a l'au. Tot això ens ofereix una imatge molt real del que devia ser el maneig quotidià de les aus, que no només consistia a anar a caçar, sinó que implicava un procés d'ensinistrament i unes cures que incloïen reparar el plomatge quan era necessari. Finalment, també s'esmenta en algun dels testimonis que el falcó tenia una o dues plomes de la cua fetes malbé, que al·ludeix de nou als problemes que sovint es donaven en el plomatge de les aus de caça.

3.2. Cavallers mallorquins

Els donzells protagonistes del nostre enfrontament, Berenguer de Galiana i Bernat de Togores, eren membres de conspícues famílies de cavallers que havien arrelat a l'illa de Mallorca arran de la conquesta de Jaume I. Formaven part de la host dels grans magnats que acompanyaren el Conqueridor, els Galiana, vinculats al comte Nunó Sanç, i els Togores, al comte Guillem II de Montcada. Totes dues nissagues foren afavorides amb donacions substancials, que no quedaren en això, ja que els nouvinguts, al festí del repartiment, jugaren les seues cartes per augmentar el seu patrimoni dins la teranyina de relacions feudals entorn de les quals s'organitzaven els diferents estrats que configuraven la societat illenca. Així, anaren concedint progressivament les seues terres a pagesos, fet que provocà molts nivells de domini sobre la terra, i un bon grapat de senyors, amb poder divers, vinculats entre ells.

Joan de Galiana fou el primer individu d'aquesta nissaga de qui tenim notícia (Soto 2003: 325, 327 i 331). Es tractava d'un dels cavallers que ja apareix en el repartiment de terres arran de la conquesta. Era vassall del comte Nunó Sanç, un dels grans protagonistes de la conquesta de l'illa i gran beneficiat. De fet, es conserven més de 300 infeudacions i concessions de tinences concedides pel comte. De la porció d'aquest, el primer Galiana illenc va rebre terres al districte Bunyola-Valldemossa (Santamaría 1965; Cateura 1987; Soto 1994; Mas / Soto 2007). Ara bé, abans que finalitzara el segle XIII, els Galiana havien aconseguit que les seues terres es convertiren en una cavalleria: Orient, un indret a l'interior de la serra de Tramuntana, entre la Serra d'Alfàbia (amb un cim de 1.067 m.) i el puig d'alaró (de 822 m.), i drenat pel torrent de la Cova Negra. La creació d'una cavalleria era un procediment pel qual s'infeudaven unes possessions que obligaven a mantenir cavalls de guerra disponibles per a la defensa de l'illa. En això els Galiana foren excepció, ja que en aquella àrea no es van poder constituir més cavalleries. Tanmateix, en temps que el rei Alfons el Liberal va ocupar el regne de Mallorca (1286-1291), els Galiana perderen la seua propietat. Passats els anys, el 3 de juliol de 1323, el rei Sanç III, a petició d'Assalit de Galiana, va voler retornar l'esmentada cavalleria a la família amb la capacitat de poder transmetre-la generacionalment, i que recobraren la jurisdicció menor que solia regir en aquests dominis. Per això, el rei va concedir en feu a Assalit la cavalleria a canvi que estiguera prest a defensar l'illa

amb un cavall armat. A més, afegia que la cavalleria estava composta per tres llocs, Orient, Lluch i Honor, sobre els quals regia la jurisdicció (Oleza 1953: 66-68).²⁷ Durant el segle XIII es va anar completant el domini i es van fer donacions de terres a pagesos nouvinguts, aquells qui serien els colonitzadors del nou regne mallorquí. Aquesta conjuntura afavorí els senyors, i fou quan els Galiana cimentaren el seu poder i influència (Soto 1999: 386-387, 397-399). No debades, Assalit esdevindria senyor del castell d'Alaró, fins a la desfeta que provocà el lliurament de la fortalesa a Pere el Cerimoniós.

Berenguer de Galiana era fill d'Assalit i va heretar la cavalleria d'Orient.²⁸ En 1365 encara no havia estat nomenat cavaller, fet que ens indica que en el moment del conflicte del falcó devia ser un jove, que segurament feia els seus primers assajos en l'entrenament del cavaller caçant amb falcons en les seues terres. Pocs anys després, en 1369, va ser jurat de la ciutat. La seua situació social i reputació ja n'era suficient.

Una altra propietat de Galiana que es constituí en un escenari important dels fets és l'alqueria o rafal de s'Aranjassa (Alanjassa o Alenjassa), inserida en un espai agrari a la vora de la capital conegut com el Pla (també esmentat com el Prat), on la proliferació de les vinyes era molt evident. Grans propietaris, dedicats a activitats econòmiques diverses i amb diferent condició social, hi tenien les seues magnífiques tinences (Barceló / Rosselló 2006: 145, 149-150). El topònim de la propietat familiar no deixa lloc al dubte sobre la seua antiguitat. Però, segons els testimonis, els Galiana no n'havien estat els primers propietaris, ja que aquelles terres havien sigut anteriorment posseïdes per un tal en Cassà. Aquest fet podria donar pistes sobre la política d'adquisicions dels Galiana en la zona, amb la finalitat de constituir un domini major.

Alqueria i *rafal* foren els mots emprats per a designar les tinences agràries grans i mitjanes d'ençà del segle XIII i fins entrat el XV. El nostre cas evidencia que podien ser utilitzats com a sinònims, ja que l'alqueria propietat dels Galiana també fou esmentada com a rafal. El sentit que havien tingut aquests mots en temps islàmics havia quedat desnaturalitzat i passà a referir-se a tinences de grans dimensions de les quals es podia cedir el domini útil (Mas 2018: 64-65). Es tractava d'explotacions agropecuàries, que podien estar disperses en diverses parcel·les, compostes per diversos edificis (casa, paller, estable, graner, tafona, molí...) pensats per aixopugar persones que hi habitaven, administraven i explotaven la terra i els ramats. Font Obrador (1972: 211-215) en va fer una descripció d'una del terme de Lluçmajor a través d'un inventari de béns. Tot i que les terres de

27 El document es troba en un llibre de capbreuacions de magnats dels anys 1389-1390, a ARM, ERC-1145, ff. 55v-56v. La historiografia ha plantejat aquest assumpte com si la cavalleria s'haguera creat en 1323, però el document deixa ben clar que ja existia en el segle XIII.

28 «Berengarius de Galiana, filius et heres universalis Assaldi de Galiana, militis, confessus fuit et recognovit se habere, tenere et possidere quandam suam cavalleriam vocatam d'Orient, in quan sunt tria loca quorum unus vocatur Orient, et alius Luch, et alius Honor, que tenet in feudum domini regis ad servicium unius equi armati, que dicto eius patri fuerunt concessa per dictum regem Sancium cum eius carta sigillo pendenti». ARM, ERC-1145, f. 55v (1-06-1389).

L'alqueria podien ser repartides a pagesos, en el cas dels Galiana sembla que es feia una explotació directa a través d'un majoral. Es tractava d'un tal Pere Mateu, mesurador d'oli, que hi residia amb la seua esposa, esmentada com la «majorala». La importància de l'organització que fa aquest majoral es posa de manifest en el moment que ocorregueren els fets, quan era temps de la verema i encara no havien posat en marxa la recol·lecció i es temia que es perdera la collita. Galiana restava a la ciutat, i no n'era conscient. Deixava els afers en mans d'aquell majoral preocupat, mentre ell feia vida a la ciutat, si més no, temporalment. Després ja trobarem en marxa el procés de recol·lecció del raïm. Efectivament, la vinya és l'únic conreu que s'esmenta en el procés; fa l'efecte que devia ocupar la major part de les terres, ja que s'arriba a parlar en diversos moments de la vinya com un tot («la vinya qui fo d'en Cassà»). Aquest cultiu ocupava una part important de la superfície de les explotacions. Això és freqüent en l'àmbit de la Mediterrània, on el vi forma part habitual de l'alimentació i és fonamental en el ritual eucarístic. Fins i tot, es farà referència al raïm blanc que per a Berenguer hi estaven collint.

Com era comú en les illes Balears, aquelles alqueries de la ruralia comptaven amb un contingent de mà d'obra esclava molt important. L'lucmajor, un dels indrets del procés, ens proporciona unes dades ben precises. Per fer-nos una idea, en 1359 hi foren censats 67 esclaus pertanyents a 35 propietaris, entre els quals no figuren els protagonistes del plet, però s'ha considerat que en pogueren ser el doble. La varietat és extraordinària: grecs, sarraïns, sards, tàrtars, russos, circassians, albanesos, africans (negres) (Font 1972: 267-274). Aquests esclaus solien veure's embolicats en assumptes judicials, com ho palesen els diversos documents transcrits per Gabriel Llompart en els quals apareixen en escena; delinqueixen i se'ls acusa de furt (Llompart 1995: docs. 1, 7, 12, 13, 15 i 23). Les explotacions agràries eren sovint conduïdes amb mà d'obra esclava. Les seues tasques quotidianes, com ara el treball en labors del camp de tota mena o bé en la guarda del ramat (moltons o ovelles) hi són recollits. També la convivència entre ells, o les dificultats que es troben en la vida, fins al punt d'intentar organitzar una fugida comuna.

Fins i tot el nostre document recull el bord de Togores. Les relacions entre els amos i les seues esclaves, però també amb els fills d'esclaus, donaven una altra condició, la del bord. Ser fill de l'amo no els anava a afavorir en res; quan Llobet, l'escuder de Togores, i el bord del donzell arriben a s'Aranjassa per cercar el falcó, el primer anava a cavall i el segon, a peu.

Cal parar esment que l'alqueria no semblava estar únicament en les mans de Berenguer. En diversos moments del procés es fa al·lusió a les vinyes del «bisbe» en aquell mateix lloc, sense donar-ne indicacions més precises. Fins i tot, es fa esment que el bisbe havia de veremar abans que Berenguer. Per força cal pensar que el prelat en qüestió era Antoni de Galiana, germà d'Assalit i oncle de Berenguer. Efectivament, Antoni fou el primer bisbe mallorquí que s'assegué al soli episcopal de les Illes, entre 1363, molt poc abans dels successos, i 1375, any en el qual va morir. De la seua labor, enèrgica, al capdavant de l'església mallorquina es conserven nombrosos testimonis documentals (Ríber 1907). Intervingué en la construcció de diverses parts de la seu i se n'hi conserva la seua

sepultura, a la capella de Sant Salvador, que ell mateix havia patrocinat. El bisbe deixà ben visible l'escut de la seua família almenys en sis llocs de la catedral (Bestard 2000: 80).

Tan conspicu personatge es constituí en protector dels interessos dels seus nebots. El 19 de juliol de 1350, Antoni de Galiana, esmentat com a doctor en lleis i degà de la seu de Mallorca, va actuar com a procurador de la seua cunyada Agnès, esposa d'Assalit, i procuradora dels fills. El futur bisbe reconeixia que unes cases de la porció de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, davant el monestir de Santa Margarida, pertanyents a l'herència dels seus nebots, estaven massa carregades de censos. Per això en va fer cessió a Joan Belleu, sense entrada, a canvi que fora ell el que pagara els censos als nebots (Mora / Andrinal 1982: 653-654).

Els Togores assoliren un poder que podríem categoritzar com a semblant als dels Galiana, si bé la família/nissaga no arribà a donar personatges de tant de relleu com els anteriors. Arnau i Guillem de Togores formaven part de la host de Guillem II de Montcada, vescomte de Bearn, en la conquesta de Mallorca. El compromís militar va reportar al primer dues cavalleries, concretades en les alqueries de Lloseta, Aiamans i Benialí, al terme de Camarrossa;²⁹ el segon decidí continuar la seua activitat guerrera a la conquesta de València i no tindrà els vincles illencs de l'anterior (Coll 2013).

Pels anys en què es va desenvolupar el procés judicial que ens ocupa, la casa de Togores havia consolidat un feu entorn de les cavalleries esmentades que abraçava una superfície considerable de 580 quarterades. Aquest domini ocupava les terres planes al nord-est i est, l'indant amb les parròquies de Selva i d'Inca, cap al sud-est topava amb els límits de la parròquia de Sencelles, i al sud-est seguia el límit de Binissalem fins a Tofla, ja al terme d'Alaró. Els Togores eren senyors d'una reserva, no gens compacta, amb sementers que cultivaven directament, i amb una superfície d'entorn d'unes 150 quarterades. Estava situada entre el peu del puig de sa Comuna i vora el nucli de Lloseta. La comuna estava constituïda per un puig amb garrigues i pinars d'unes 100 quarterades, on els pagesos del senyoriu tenien diversos drets d'usdefruit, i on els amos podien exercitar-se en l'art de la caça.³⁰ Finalment, escampades per la resta de dominis, hi havia assentades unes quaranta famílies. Aleshores ja s'havien format dos nuclis: la vila de Lloseta, sota el puig de sa Comuna, i Aiamans a l'oest, a la vora del torrent de s'Estorell (Jover / Pons 2013: 127-129).

El feu dels Togores tenia domini jurisdiccional i directe sobre les alqueries de Lloseta i Aiamans, i els pagesos de Lloseta tenien drets comunals sobre el Puig de Lloseta, mentre que els de la universitat de Binissalem disposaven de diverses zones d'usdefruit col·lectiu sobre brostes, pastures i boscos. Tot sembla indicar que la conjuntura fou també molt favorable als Togores fins la pesta negra. Ara bé, al darrer quart

29 «dono tibi, Arnaldo de Tuguriis et pro tuis in feudum ad bonam consuetudinem Barchinone duas cavallarias terre scilicet alqueriam que dicitur Lauzeta et sunt viginti jovate, et alqueriam que dicitur Aiaman, et sunt quindecim jovate et quinque jovatas in alqueria que dicitur Beniali, et ita sunt quadraginta iovate». ARM, ERC-1145, f. 22r-v (10-02-1233).

30 La descripció de la reserva senyorial a l'inventari d'Arnau de Togores (1388-1391) es troba a l'Arxiu de la Catedral de Mallorca, 14724, Notari Salzet, s.f.

del segle XIV, les relacions amb els vassalls es complicaren i s'intensificaren els conflictes. Els Togores desenvoluparen una estratègia per retenir drets i ampliar-los en detriment del poder reial. La usurpació continuava encara en el segle XV i arribava a conflictes amb el governador (Jover / Pons 2013: 129-130).

Els Galiana i els Togores posseïen el centre del seu poder no massa lluny l'un de l'altre. Que els seus falcons es pogueren extraviar i passar a les terres veïnes segurament no degué ser estrany. Ara bé, també podríem pensar que el contenciós pel falcó que estudiem ocultara alguna cosa més, una rivalitat habitual entre la cavalleria. Però aquests són assumptes que ultrapassen el que ací ara podem discernir amb les fonts emprades.

Berenguer de Galiana i Bernat de Togores no són, però, els únics caçadors membres de l'estament nobiliari que apareixen en el procés judicial. El cavaller Joan de Mora és un altre dels personatges de llustre que hi apareix en dues ocasions. En primer lloc, Berenguer de Galiana manifestava que algunes vegades caçaven junts en el Prat de la ciutat; la relació entre ambdós nobles era per tant estreta. L'altra circumstància és que Mora era el lloctinent del governador i va ordenar en el seu moment el lliurament del falcó a la cort de la màxima autoritat illenca. Precisament aquest fet es va produir en un clima polític bastant complicat. Així, quan el falcó va ser lliurat per ordre de Mora, en tant que lloctinent, hi foren presents els donzells Bernat d'Oms i Joan de Sant Joan. L'escenari d'aquell fet no fou altre que la llotja dels cavallers –situada al carrer conegut avui com de l'Estudi General–, molt a la vora de la qual es trobava emplaçada la casa de Mora. Val a dir que l'estament dels cavallers tenia presència en el govern municipal, tal com ocorria també a València, i necessitaven un lloc on poder reunir-se a prendre decisions (Bernaus 2015: 141-142).³¹ Oms i Sant Joan eren «procuradors del bras e col·legi de cavallers e privilegiats», i en aquell moment es trobaven immersos en un litigi pel pagament de drets que el Consell General de la Universitat mallorquina havia exigit també als privilegiats. Tot fa pensar que el prosaic afer del falcó es va barrejar amb un fort contenciós al qual el governador s'havia enfrontat des que Pere el Cerimoniós havia reclamat a les arquies mallorquines una elevada suma el maig de 1365, per tal de sufragar la guerra amb Castella.

Diverses notícies de la biografia de Joan de Mora mereixen tenir-se en consideració per tal de calibrar el seu estatus. En tant que lloctinent del governador sabem que va exercir el càrrec almenys en 1364 i 1365 (Rosselló / Bover 1993: 121). També exerciria de veguer de la part forana des del 28 d'octubre de 1369, i un any després era guardià del castell de Santueri. Però, sens dubte, és la seua presència en una presumpta expedició realitzada a Canàries en 1366 el fet més rellevant i pel qual és més conegut. L'interès dels mallorquins per aquelles illes es remuntava a dècades abans, però l'octubre d'aquest darrer any, Joan de Mora havia aportat una nau de la seua propietat, que es trobava a les drassanes de Mallorca, per tal de preparar-se per a una expedició a l'arxipèlag canari. En aquest sentit, Pere el Cerimoniós va demanar al drassaner Pere de Cardona que subministrara a

31 Encara podem afegir un lloc ben particular de la ciutat on es trobaren Vilamarí, Togores i Llobet en una conversa produïda arran del lliurament del falcó: «el poador de na Axona» (actual carrer de Vallori). Es tractava d'un subministrament d'aigua, però que s'havia de traure amb corda i poal; més que font era un pou. Tanmateix, acabaria donant nom al carrer: de la font de na Xona.

la nau de tot allò que fora necessari, a condició que posteriorment ho restablira (Rumeu 1982: 500-503). Certament, els resultats d'aquesta expedició han quedat amagats, però, amb tot, Mora torna a estar documentat amb posterioritat, com ja hem dit.

3.3. De l'ensinistrament a la caça: falconers, afaitadors i caçadors

En el procés que editem apareixen, bé com a testimonis o bé esmentats per aquests, un cert nombre de persones que tenen una relació més o menys directa amb els ocells de caça i la falconeria. De les seues declaracions obtenim informacions que ens aporten detalls valuosos sobre aspectes concrets de la falconeria medieval, especialment la que es practicava el regne de Mallorca.

A banda dels dos donzells caçadors que es disputen l'au de caça, el protagonista indiscutible d'aquest procés és l'afaitador de falcons Bernat Llemosí, qui es veu involuntàriament embolicat enmig de les querelles interposades entre els dos nobles mallorquins. Però hem d'agrair a aquesta desafortunada implicació de Bernat Llemosí que puguem conèixer alguns detalls sobre una figura professional, l'afaitador de falcons, que només hem pogut constatar a Mallorca i de la qual a penes disposem d'informació, més enllà dels nom d'alguns d'ells que ens proporciona la documentació d'arxiu (Bover / Rosselló 2003: 160-162).

Afaitar, en tant que terme tècnic de la falconeria medieval, tenia el significat d'ensinistrar ocells per a la caça. Per aquesta raó, l'afaitador de falcons havia de ser una persona que es dedicava professionalment a entrenar aquestes aus. Convé determinar amb precisió les diferències entre aquests professionals i els falconers, personatges més coneguts que solien ser oficials al servei d'un senyor, els ocells del qual atenien i ensinistraven. Les competències i atribucions dels falconers reials es recullen explícitament en les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós i podem suposar que devien ser semblants en el cas dels falconers que oferien els seus serveis a altres senyors:

Statuim que un escuder expert en aytals coses falconer nostre major sia elegit, qui de nostres falcons, astors e d'altres qualsque quals aucells a cassar deputats cura haja e diligència; ministran a ells les coses necessàries sens defalliment, e noresmenys s'esgart diligentment que ls damunt dits aucells... sien axí trobats aparelletas. Que temprats estiguen a volar e complidament fer aquelles coses a què seran afaytats (Gimeno / Gozalbo / Trenchs 2009: 82).

Aquest falconer, que el Cerimoniós preveïa que poguera disposar de sis falconers auxiliars que col·laboraren en les tasques oportunes, havia de preocupar-se no tan sols dels ocells sinó també de tots els objectes i instruments necessaris per al seu maneig, com també els aliments i medicaments necessaris:

E no ignor a la cura d'ell pertànyer totes les coses a ell necessàries procurar, ço és: loures, capells, longues i altres arneses que al bech e a les mans dels apareylladors e altres qualsque coses necessàries veurà (...) la moneda, emperò, per a les gallines e per altres carns e medicaments necessaris als aucells dessús dits de nostre comprador reeba (Gimeno / Gozalbo / Trenchs 2009: 83).

Així doncs, tant falconers com afaitadors se'ns presenten com a professionals dedicats a l'ensinistrament d'ocells de caça, per la qual cosa resulta pertinent precisar la diferència entre els uns i els altres. Gràcies al nostre document podem comprendre que la característica diferenciadora entre tots dos professionals residia que l'afaitador de falcons ensinistrava aus per encàrrec de diferents caçadors, mentre que el falconer treballava de forma permanent per a un únic senyor. El procés que ací editem ens informa, per boca de nombrosos testimonis, que Bernat Llemosí havia afaitat moltes aus per a diversos senyors, i va rebre una retribució econòmica per aquest treball. Això suggereix que aquesta podia ser la relació habitual entre afaitadors i caçadors: el caçador portava una au de la seua propietat a l'afaitador, aquest se la quedava durant un temps, l'ensinistrava i, quan el seu ensinistrament s'havia completat, la restituïa al seu amo i rebia la quantitat establerta com a pagament per aquest servei:

Ítem, que l dit en Limosí és hom leyal e simple, e qui leyalment afayta e ha afaytats molts falchons, de molts qui aytals falchons per afaytar los hi han comenats, e a ells ha restituïts aquells falchons. E d'aytals coses lo dit en Lemosí és remunerat per los senyors dels dits falchons.

No obstant això, l'exposició que el mateix afaitador fa en el procés ens porta a pensar que hi havia altres fórmules per als acords relacionats amb l'ensinistrament dels ocells de caça. Així, quan Vilamarí li va lliurar el falcó a Llemosí, va informar de les condicions: «En Bernat Limosí, en Berenguer de Galiana vos tramet aquest falchó e prega-us que l'afaytets a miges». En un altre lloc, la declaració de l'afaitador ofereix alguns detalls més sobre la naturalesa de l'acord:

Ítem, entén a provar que l dit Vilamarí digué al dit en Limosí que en Berenguer de Galiana li trametia lo dit falchó, e aquell pregava que l'afaytàs e fos a miges entre los dits Berenguer e Lemosí. Emperò que l dit en Berenguer, denant tot altre, hagués la fadiga del dit falchó, donant lo dit en Berenguer al dit en Limosí cinc sous més hanant que altre qui aquell falchó comprar volgués.

És a dir, encara que no resulta completament aclaridor, el passatge sembla suggerir que el propietari del falcó, Berenguer de Galiana, no pagava a l'afaitador perquè aquest li ensinistrara el seu falcó i poder caçar amb ell. En aquest cas, cada un dels participants en l'acord fa una aportació –Galiana, el falcó i Llemosí, el treball d'ensinistrament– per vendre una au entrenada i obtenir un benefici d'aquesta venda que seria repartit a mitges. Addicionalment, l'esmentat passatge ens informa d'una clàusula que atorgava al donzell un dret preferent o de tempteig que, en cas d'executar-se, suposaria el pagament d'una quantitat afegida a l'afaitador.

Resulta interessant constatar que els drets reconeguts en un acord podien traspasar-se o vendre's a tercers, ja que un tal Puig de Ros va oferir 10 sous a Llemosí per la seua part de l'acord, oferta que va rebutjar l'afaitador, que en va demanar el doble, 20 sous, per cedir els seus drets sobre la venda del falcó ensinistrat:

(...) hoc encara dix aquest que lo dit en Puyg de Ros dava x sous per la part del dit Limosí e que ell que l tengués, e que lo dit Limosí responia: —No faré, mas da'm vint sous. E que, emperò, en Galiana n'aje la fadiga denant tot altre, donant ell cinc sous més que altre.

El document ens detalla fins i tot una tercera forma d'acords o de relacions que els afaitadors podien establir en relació amb la seua activitat d'ensinistrar falcons: la societat mercantil.³² Un dels testimonis deia que «aquest [Jaume Verdera] ab lo dit Limosí e ab lo dit Anthoni Julià tenien los v falchons en companyia». És a dir, Llemosí tenia a casa i aparentement ensinistrava cinc falcons que pertanyien a una societat en la qual participaven els esmentats Jaume Verdera i Antoni Julià. Desconeixem els termes precisos que regulaven aquesta societat. És molt possible que l'afaitador aportara el seu treball ensinistrant les aus i els altres dos socis aportaren les aus o els diners per adquirir-les. També cal plantejar la hipòtesi segons la qual algun dels membres societaris haguera capturat els falcons ell mateix i aquesta fora la seua forma de contribuir-hi.

Una de les vies per conèixer o aproximar-se a la naturalesa de l'esmentada societat és analitzant-ne els membres. Un punt que reforçaria la idea de socis inversors seria que Miquel, l'esclau d'Antoni Julià, que es guanyava la vida com a tragner, fora aquell que va acompanyar Bernat de Vilamarí i la seua dona Bartomeua a Lluçmajor, on havia de deixar el falcó de Galiana. Julià devia ser un dels terratinents de la zona, ja que tenia més captius. Almenys coneixem el cas de Nicola, l'esclau grec que va ser protagonista en un intent de fugida organitzat per diversos esclaus d'aquell indret (Llompart 1995: 30-33).

Segons el testimoni de Bartomeua, Miquel era setmaner de Julià. Aquest tipus de servitud fou molt habitual a Mallorca. Per un pacte amb l'amo, el setmaner vivia en un règim de semilibertat fins que aconseguia pagar amb el fruit del seu treball la seua manumissió (Mas 2005: 43 i 48). La fórmula fou utilitzada com un bon negoci per obtenir diners, ja que sovint l'esclau acabava pagant molt més del seu valor. Per això les autoritats reaccionaven cobrant un impost pel nombre d'esclaus que hi havia sota aquest conveni. En el cas de Lluçmajor el cànon s'establí en 2 reals d'or per esclau en 1374. De Verdera no tenim notícies, però cal pensar que tinguera un estatus semblant al de Julià. En qualsevol cas, la societat es va desfer un temps després de Sant Miquel. Mentre va durar, sembla que fou habitual que tots tres eixiren a caçar, tot i que desconeixem si ho feien per ajudar en l'ensinistrament, per a supervisar-ne el procés o simplement per plaer. Lògicament havien d'observar amb cura que els ocells complien els requisits adients per a posar-los a la venda.

Ara bé, l'afaitador de falcons era requerit pels caçadors únicament per ensinistrar aus mitjançant algun tipus d'acord, o se li podien encomanar altres tasques relacionades amb aquests animals, com ara la custòdia temporal o, especialment, les cures mèdiques en cas de malaltia? En altres

32 Convé recordar que en el marc de la caça s'utilitzaven les societats de diverses formes. Abans hem parlat de la que tenien alguns caçadors de la devesa del castell de Bellver per aconseguir carn per a la venda. També sabem que en una data tan primerenca com 1247, Guillem de Castellar confiava a Pere Despalat 80 sous melgaresos, en una comanda o societat feta sobre un astor (Font 1972: 140).

paraules, acudirien els caçadors a l'afaitador de falcons quan les seues aus emmalaltien com quan els propietaris de cavalls o mules anaven al menescal o al ferrer? Resulta difícil assumir que una persona l'ocupació de la qual implicava un contacte permanent i prolongat amb les aus de caça no tinguera experiència i uns coneixements adequats, superiors als dels caçadors, per a guarir les malalties dels animals encomanats, però no hem pogut localitzar per ara a les fonts investigades informació que confirme aquestes suposicions de forma fefaent. En aquest sentit, cal destacar que un dels testimonis afirmà que Bernat Llemosí, l'afaitador, va escatir alguna ploma de l'ala del falcó Galiana als pocs dies d'haver-li'l confiat. La reparació de les plomes trencades unint el fragment després a la porció restant era una activitat típica de la cura dels ocells de caça, cosa que pot considerar-se un indicatiu que els afaitadors també assumien algunes tasques relacionades amb la cura mèdica dels falcons.

Una altra qüestió rellevant en relació amb la figura de l'afaitador de falcons és la dels clients que li portaven aus per ensinistrar. El nostre document també ens ofereix alguna llum a aquest respecte: «hoc encara enguany n'afaytats dos qui eran de l'honorable mosènyer en Bernat de Thous, lavors governador de Mallorques». Bernat de Tous, membre d'un llinatge de cavallers amb forta presència al regne de València, havia estat governador de Mallorca entre 1360 i 1365 (Roca 2011). El mateix Bernat de Vilamarí afirmava haver encomanat a l'afaitador en anteriors ocasions deu o dotze falcons seus o d'altres persones. Lamentablement no tenim cap informació addicional sobre Vilamarí que ens ajude a determinar el seu estatus social, la seua professió i la seua relació amb la falconeria i les aus de caça, exceptuant que tenia o havia tingut falcons propis. No obstant això, crida l'atenció que fora l'encarregat de portar aus d'altres persones –com el cas de Galiana– a l'afaitador perquè les ensinistrara, com si tinguera una relació estreta amb aquest i hi fera de mediador o intermediari.

Però el context de personatges coneixedors i interessats en la falconeria encara va més enllà de l'afaitador i protagonista del procés, Bernat Llemosí. Cinc dels testimonis per ell proposats en el procés eren de Lluçmajor i anaven a caçar habitualment amb ell. Ja hem esmentat Jaume Verdera i Antoni Julià, socis de l'afaitador en algunes operacions. En aquesta sèrie de testimonis que tenen una relació estreta amb l'afaitador es troba un tal Rodrigo de Valls, del qual no sabem més que era de Lluçmajor. Es trobava amb Bernat Llemosí quan aquest va rebre el falcó de mans de Vilamarí i, segons va afirmar en el seu testimoni, coneixia l'afaitador des de feia molt de temps, i amb ell anava a caçar freqüentment. La seua descripció del falcó coincideix amb la d'altres testimonis quan assenyala determinades característiques de l'au, encara que resulta molt més precís que els altres en referir-se a les plomes reparades que tenia el falcó, ja que especifica que cadascuna d'elles havia estat restablerta mitjançant una tècnica diferent, una *de tudell* i l'altra *d'agulla*: «Demanat de les senyals del dit falchó, e dix que los lagramàs ha esquinsats e és escatit de dues plomes en la ala dreita, d'una de tudell e l'altre d'agulla, e stà blanquet, e altres senyals no li sap».

Quan alguna de les plomes grans de l'ala o de la cua es trencava, l'au no podia volar adequadament, cosa que li dificultava l'habilitat per a la caça. A més a més, portar un falcó amb el plomatge deteriorat, a banda de lleig, es considerava un reflex de la poca perícia i cura del caçador. Per aquestes raons, els caçadors medievals van desenvolupar tècniques per reparar les plomes a les seues aus que es pogueren trencar per accident. Els tractats de falconeria medievals i renaixentistes, tant castellans com catalans, ofereixen instruccions per a aquesta operació, que en català rebia el nom d'*escatir* (Delgado 2007: 461-467; Garcia Sempere *et al.* 2013: 238-239). La reparació consistia, essencialment, a fixar un fragment de ploma similar a la despresa en el trencament, a la porció de la ploma que romania en la seua posició en l'ala o la cua de l'au. Per a realitzar aquesta espècie d'empelt, s'havien de seguir, segons expliquen els esmentats tractats, una o l'altra tècnica depenent del punt en què haguera tingut lloc el trencament de la ploma. Així, quan la part despresa era petita perquè el trencament havia tingut lloc cap l'extrem d'aquesta estructura, la unió del nou fragment es realitzava mitjançant una fina agulla metàl·lica que s'introduïa fins a la meitat en cadascuna de les porcions que calia acoblar. Per aquesta raó, aquesta tècnica es denominava *d'agulla*. D'altra banda, quan el trencament havia tingut lloc més cap a la base de la ploma, la fixació de la nova ploma es feia introduint la mateixa base d'aquesta, el canó, que s'anomenava *tudell*, per l'interior del fragment que romania en l'ala o la cua de l'au. A aquesta tècnica de reparació de la ploma es referien els caçadors amb l'expressió «escatir de tudell».

Més cridaner i revelador de l'abast social de la falconeria a Mallorca és el cas de Guillem Ferrer, un pagés que caçava amb freqüència amb Llemosí. No sabem la relació que aquest camperol tenia amb la falconeria. Potser acompanyava l'afaitador per ajudar-lo a portar al terreny de caça un cert nombre de falcons, juntament amb els instruments, aliment i gallines o coloms necessaris. El transport de tots aquests elements podia ser molt complicat per a una persona sola. Però potser només hi anava per gaudir de l'activitat, suposant que tinguera aus pròpies i que practicava també aquesta modalitat de caça pel seu compte. Hem de recordar que diverses fonts ens mostren els camperols mallorquins practicant la falconeria o com a propietaris d'aus de caça. La veritat és que, per les seues declaracions, Guillem Ferrer se'ns mostra com un gran coneixedor de les aus, de la falconeria i del llenguatge dels caçadors, ja que va ser capaç d'adonar-se que el falcó de la discòrdia tenia dues plomes de l'ala dreta reparades, i va emprar els termes precisos tant per a les plomes concretes (denominades *coltells*), com per la tècnica de reparació (*escatir*) en la seua declaració. El nostre pagés va proporcionar altres senyals addicionals per a identificar l'au en qüestió, com ara tenir alguna cosa espatlada en alguna ploma de la cua o una forma característica dels ulls de l'animal («lagramàs truncats»), cosa que mostra una capacitat d'observació i una gran familiaritat amb les aus emprades per a la caça.

També sabem d'un tal Arnau Puig de Ros, que volgué comprar els drets de Llemosí sobre el falcó. Aquesta persona sembla també una de les que acompanyava Llemosí a caçar freqüentment. Encara que no sabem tampoc de qui es tractava, la seua professió, el seu nivell social ni la seua relació precisa amb la falconeria, és clar que estava també familiaritzat amb els ocells i la caça, ja que va

saber reconèixer el valor que el falcó tenia i que d'aquest es podia traure algun benefici. Aquesta familiaritat es fa patent per ser capaç de reconèixer l'ocell per alguns senyals molt particulars que declarà en el seu testimoni, en esmentar fins i tot la tècnica precisa («escatir a tudell») amb la qual l'afaitador va reparar una de les plomes del falcó.

Un altre aspecte que es dedueix de les declaracions dels testimonis és que a la localitat de l'afaitador hi devia haver un cert nombre de persones que caçaven amb falcó, ja que en diversos testimonis es fa referència a «tots aquells qui són cassadors en la parròquia de Luchmajor», com referint-se a un gran nombre. A més, d'aquestes declaracions també es dedueix que existia una estreta relació entre els caçadors, que sovint devien anar a caçar junts i que en la pròpia localitat compartien informació i experiències. El mateix Llemosí, a l'endemà de rebre el falcó per al seu ensinistrament, ja es mostrava pels carrers de la vila amb la nova au sobre el puny, en donava informació i conversava amb tots els que s'hi acostaven.

Un dels detalls més interessants que s'extrauen del procés és la familiaritat de la societat amb la falconeria i els ocells de caça, i no tan sols dels caçadors, afaitadors o els que caçaven amb ells. Així, la dona de Bernat de Vilamarí ens proporciona un detallat i valuós testimoni que ens permet comprendre fins a quin punt les persones que no estaven directament implicades en la caça coneixien aquesta activitat. És precisament aquest testimoni –una dona de la qual només sabem que era esposa de qui va portar el falcó a l'afaitador– qui més detalls tècnics de la falconeria ofereix en el seu testimoni en declarar sobre els fets esdevinguts durant el trajecte fins a Lluçmajor (probablement des d'Orient) en companyia del seu marit i reproduir les converses que va mantenir amb ell.

En primer lloc, en referir-se a les dues aus que portava el seu marit, Bartomeua dona mostres inequívocues de distingir perfectament els dos falcons, i recorda que un d'ells ja estava afaitat (va emprar el terme precís) i que a més estava «senyat de foc». A la dona de Vilamarí no li van passar inadvertides les marques que el tractament quirúrgic amb cauteri havia deixat en l'au de Simó Berenguer. Hem de tenir present que entre l'enorme ventall de remeis als quals els caçadors medievals van acudir per curar les seues aus es trobava el cauteri i la justificació la van trobar en la doctrina que sustentava la pràctica de físics i cirurgians durant la baixa edat mitjana: el galenisme.³³

Durant el trajecte fins a Lluçmajor es van aturar a l'alqueria de Berenguer de Galiana per menjar i beure. Vilamarí va deixar els falcons lligats i va ser Bartomeua la que va advertir al seu marit que un dels falcons, precisament el de Galiana, s'havia tret la caputxa i podia fer-se mal en intentar escapar. La dona de Vilamarí va reconèixer perfectament quin dels falcons requeria una ràpida atenció i va emprar el terme precís («decapellat») per explicar els fets: el falcó s'havia tret el capell. Convé aclarir que el capell era una petita caputxa de cuir que es col·locava al cap als falcons per a privar-los de

33 Sobre la cura dels ocells de caça es poden consultar els treballs d'Olmos (2012, 2018, 2019), on es fa referència a aquestes operacions quirúrgiques i la seua justificació.

la visió. Així s'aconseguia mantenir-los tranquils, aliens als estímuls que podrien provocar-los por i reacció de fugida. En realitat, aquest instrument, que es va convertir en imprescindible, era una incorporació recent al conjunt d'estris emprats per al maneig de les aus, ja que, segons recents investigacions, l'ús del capell es va difondre per Europa durant la segona meitat del segle XIII (Van den Abeele 1993). Aquesta caputxa havia de ser ampla perquè poguera introduir-s'hi el cap de l'au amb facilitat i no li danyara els ulls i, com a conseqüència, podia traure-se-la fàcilment sacsejant el cap. Per evitar que el falcó es lliurara de l'esmentat instrument tan fàcilment, aquest comptava amb una llarga corretja fixada a la seua part posterior que penjava, de manera que, quan el caçador portava l'au al puny, aquesta corretja era aferrada amb la mateixa mà i mantenia el capell col·locat al cap de l'ocell, cosa que impedia que aquest se la traguera. Tanmateix, quan el falcó es quedava lligat a una perxa en lloc d'estar sobre el puny del caçador –com és el cas descrit per Bartomeua–, aquesta corretja quedava lliure i el falcó podia llevar-se el capell. En realitat, es tracta d'una situació que devia donar-se amb freqüència, ja que en un tractat castellà de falconeria contemporani, el *Libro de la caza de las aves*, de Pero López de Ayala, l'autor explica que alguns caçadors lligaven la mencionada corretja al peu del falcó per a evitar que aquest es llevara el capell quan romania sense supervisió lligat on s'havia deixat posat (Delgado 2007: 403-404).³⁴ Resulta pertinent assenyalar que, segons les nostres investigacions, al llarg del segle següent, i per a evitar aquests inconvenients, es va modificar el disseny d'aquest instrument incorporant un sistema de tancadors que permetia estrènyer la part del collaret una vegada introduït el cap, de manera que l'au ja no podia llevar-se el capell fàcilment sacsejant el cap. Aquest sistema va continuar i ha arribat fins als nostres dies com una solució òptima per al problema de disseny de l'instrument original.³⁵

Finalment, per acabar amb la informació aportada per Bartomeua, hem de destacar la referència que fa a un altre dels instruments fonamentals de la falconeria medieval i el seu ús: el *lloure*.³⁶

34 En realitat Ayala prengué el passatge de l'obra del portugués Pero Merino (Lapa 1931: 65-66) i, a la seua vegada, el *Llibre de caça*, que pel que sembla tingué ambdues versions, la portuguesa i la castellana, com a font, també descriu perfectament aquesta pràctica dels caçadors (García *et al.* 2013: 339).

35 El *Llibre de caça*, escrit possiblement en la segona meitat de segle XV o principis del XVI, ens aporta una informació valuosíssima sobre l'evolució tècnica del capell, ja que sembla situar-se en el període en què s'hi estava introduint (o difonent) la innovació dels «tancadors». En nombroses ocasions al llarg del tractat es fa referència al capell, però quan resulta imprescindible que l'au no se'l lleve s'especifica que aquest ha de ser del tipus «tartaresc», que és el que incorpora els «tancadors». Aquests tancadors serien unes petites corretges que permetien eixamplar el coll del capell perquè aquest poguera introduir-se o llevar-se fàcilment i sense danyar els ulls de l'au, però també permetien estrènyer-lo per evitar que el falcó se'l traguera quan el tinguera posat. És molt interessant constatar, a més, que aquest tipus de capell rebia el nom de *tartaresc*, cosa que assenyalaria a la regió de Tartària com a origen d'aquest tipus de caputxa. Cal remarcar que alguns dels capells més antics que es conserven, procedents d'algunes regions de Rússia, aparentment incorporen aquesta innovació (Zinoviev 2018: 1257, 1269). Això ens porta a plantejar la hipòtesi que aquesta modificació en el disseny de l'instrument va poder tenir lloc en algun lloc d'aquella regió i es va difondre cap a Europa al llarg del segle XV, hipòtesi que es veu fortament recolzada per les fonts iconogràfiques d'aquest segle.

36 Aquesta tècnica de caça requeria un bon nombre d'instruments específics, els quals s'anaren desenvolupant al llarg dels segles. En les obres generals citades en la introducció es poden trobar les descripcions i els noms en llatí, català i

Bartomeua, gràcies a la familiaritat amb les aus i el vocabulari dels caçadors, comprenia les paraules del seu marit i era capaç de reproduir-les gairebé sis mesos després durant el procés: «poch se val [el falcó] que ja l'é vist a Horient laurar e no podie venir aloura sinó a peu a peu, que si fos meu, per Déu, yo l donara a quiacom que no y traguera afany».

El lloure era una mena de saquet de cuir al qual es cosien ales d'algun ocell de manera que simulara ser un animal, i s'hi lligava damunt un tros de carn. Aquest instrument es feia girar en l'aire (acció anomenada *llourar*) mitjançant una corda, per a cridar així al falcó, que l'atrapava i es posava sobre ell a terra per menjar, ocasió que aprofitava el caçador per recollir delicadament el seu ocell.

Així doncs, de les declaracions dels testimonis es dedueix que una part important de la societat mallorquina de segle XIV estava molt familiaritzada amb la falconeria, cosa que incloïa membres de la societat que normalment es consideraven aliens a aquesta activitat, com eren pagesos o dones.

En aquest sentit s'ha d'entendre una de les circumstàncies aparentment més difícils d'explicar: la presència de dos clergues com a testimonis del nostre procés. Es tracta de Jaume Munar, rector de Santa Maria del Camí, i el prevere Bernat Blanch. Ambdós intervenen breument com a testimonis de Bernat de Vilamarí. El primer va indicar que es trobava present a s'Aranjassa durant el període de la verema, quan hi arribà Llobet i preguntà pel falcó perdut de Togores. El segon, del qual no s'esmenta cap relació amb els fets que s'estaven indagant en la governació, simplement va manifestar que no en tenia cap coneixement. Tanmateix, si no haguera estat present en l'alqueria, no hauria tingut gens de sentit el seu interrogatori.

Què feien aquells personatges en l'alqueria de Galiana, i quina relació poden guardar amb el coneixement de la falconeria? Les raons que podem adduir-hi són tres. En primer lloc, és possible que aquests homes de Déu tingueren algun tipus de relació d'amistat o potser també relacionada amb el seu ministeri sacerdotal amb els Galiana. Entre Orient i s'Aranjassa es troba Santa Maria del Camí, i podria ser que en aquest itinerari s'haguera forjat la trobada entre ambdós personatges, Berenguer i Jaume. En segon lloc, cal pensar que la quantitat de persones reunides a l'alqueria en temps tan exigent en mà d'obra, com era la verema, era abundant. Durant dies, potser setmanes, es mantindrien ocupats en les labors agràries, i residirien en les instal·lacions habilitades. Cal pensar que el propietari volguera garantir l'assistència espiritual dels seus treballadors i fera cridar els preveres que celebraren els sagraments i estigueren presents per a qualsevol eventualitat.³⁷ Finalment, no es pot descartar que Munar fora un clergue interessat en la falconeria. Això no fou extraordinari, més aviat al contrari. Són abundants les notícies d'homes d'Església, des dels membres de l'alta jerarquia fins als rectors de parròquia i beneficiats, bons coneixedors de la falconeria, enamorats dels ocells i de la pràctica de la caça (Ferragud / Olmos 2012: 285-286). En el cas concret de Mallorca sabem d'un prevere

castellà. Alguns estudis han aportat informació més detallada sobre alguns d'aquests objectes, entre els que destaquem el de Smets / Toulan (2008) i el de Van den Abeele (2019).

37 En 1423, sabem que Joan Guisquefré, un honorable membre d'Artà, feia anar preveres a la seua alqueria per tal que confessaren els seus treballadors (esclaus, missatges...). ARM, AA-240, f. 231r.

anomenat Garcia, que era afaitador de falcons en 1375 i el del rector d'Inca, Asbert de Vilamarí, que era posseïdor d'un falcó que es va perdre i fou trobat per un caçador (Font 1972: 386).

No volem acabar sense fer una valoració sobre els escenaris on es desenvoluparen els esdeveniments. Els espais on es localitza l'acció, segons es desprén de la declaració dels testimonis, són fonamentalment quatre: Lluçmajor, s'Aranjassa, Orient i la Ciutat de Mallorca. Amb tot, la major part transcorre entre els dos primers. Els altres dos resulten secundaris.

Des d'Orient podem imaginar que va ser d'on partiren Bernat de Vilamarí i Bartomeua amb el falcó, una vegada feta la comanda per Galiana. Com a senyoriu del donzell propietari de l'au, aquell indret bellíssim i de difícil orografia de la serra de Tramuntana no té més protagonisme. El terreny muntanyós i boscos en què s'ubica la localitat d'Orient devia ser hàbitat de cérvols i senglars –que sabem que n'hi havia i se'n caçaven a Mallorca– i devia ser apte per a la munteria i altres tècniques venatòries. Tanmateix, un paisatge semblant no era apropiat per a la caça amb ocells de presa. Per una banda, les preses habitualment perseguides per falcons i astors –llebres, perdius i ocells de ribera– no es troben en boscos i muntanyes. Per altra banda, els ocells de caça necessiten espais oberts en els quals desenvolupar els vols de persecució de les preses. Així doncs, Orient pogué ser un lloc on el donzell Berenguer de Galiana inicià l'ensinistrament del seu falcó, però no seria un espai de caça habitual.

Els terrenys adequats per a la caça amb falcons, tant per la presència de preses potencials, com per oferir espais oberts que permeten el vol dels ocells i el seguiment d'aquests amb les cavalcadures, serien les terres de cultiu, zones de marjal o ribera i garrigues d'orografia suau. I són precisament aquests terrenys els que apareixen mencionats en el procés com escenaris de caça. Tant s'Aranjassa, ubicada al Prat, com Lluçmajor es troben en indrets adients per a la pràctica de la caça amb ocells de presa. La seua orografia plana amb espais oberts és magnífica per a aquesta activitat cinegètica. Un recorregut per l'espai rural de Lluçmajor, tal com apareix als documents recollits per Llompart, com també per la informació que proporciona Font Obrador, ens mostra ramats de cabres i ovelles, conduïts per esclaus, que pasten en les garrigues del contorn. La presència de camps cultivats, amb blats i vinyes també és freqüent. Tots dos espais, el cultivat i el de bosc baix, oferien un lloc òptim per a la caça. També els aiguamolls eren presents a la vora de l'alqueria de Galiana. El donzell devia posar en pràctica les habilitats del seu falcó en la planura on posseïa l'alqueria. Que a Lluçmajor proliferaren afaitadors i caçadors amb falcons té tota la lògica també atès que era un lloc adient per a aquest tipus de caça

Pel que fa a la Ciutat de Mallorca, la capital del regne, serà l'escenari on té lloc el procés judicial, lògicament, per ser on es trobava la seu de la governació.

Bibliografia

- Álvarez Delgado, L. (2014) «Motivaciones simbólicas y materiales en la apropiación de aves de cetrería en la temprana Edad Moderna», *Clio & Crimen*, 11, pp. 53-78.
- Barceló Crespí, M. / Rosselló Bordoy, G. (2006) *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma, Lleonard Muntaner.
- Bernaus Vidal, M. (2015) *Les llotges i les seves funcions a les ciutats medievals. El cas de Barcelona*, Tesi doctoral de la Universitat de Barcelona, Barcelona.
- Bestard Cladera, B. (2000) «L'heràldica medieval a la Seu de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, pp. 79-88.
- Bofarull i de Sartorio, M. de (1880) «[Documentos venatorios del] Archivo de la Corona de Aragón», *La Ilustración Venatoria*, 3, p. 114.
- . (1881) «[Documentos venatorios del] Archivo de la Corona de Aragón», *La Ilustración Venatoria*, 4, p. 86.
- Bolòs, J. / Sànchez-Boira, I. (2014) *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles XIV-XVI)*, Barcelona, Fundació Noguera, vol. 3.
- Bover, J. / Rosselló, R. (2003) *La Falconeria a les Balears, s. XIII-XV*, Impremta Roig, Campos (Mallorca).
- . (2004) «Alguns aspectes de la falconeria de les Balears (s. XIII-XV) relacionats amb la falconeria àrab», *Al-Andalus Magreb: Estudios árabes e islámicos*, 11, pp. 67-76.
- . (2016) *La caça i els cans a les Balears (segles XIII – XIX)*, Palma, Consell de Mallorca.
- Cateura, P. (1987) «La repoblació nobiliària de Mallorca per Nunó Sanç», a *XII Congreso de Historia de la Corona de Aragón* (Montpeller, 1985), vol. 2, pp. 99-114.
- . (1999) «La gobernación del reino de Mallorca», *Historia Medieval. Anales de la Universidad de Alicante*, 12, pp. 79-111.
- Cifuentes i Comamala, L. (2006) *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, 2a ed. revisada i ampliada, Barcelona/Palma, Universitat de Barcelona/Universitat de les Illes Balears.
- Coll Font, M. C. (2013) «Arnau de Togores: l'empremta del guerrer», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 23, pp. 7-22.
- Conde y Delgado de Molina, R. (1993) «Las cuentas de un patrón nave catalán en Constantinopla (1369)», dins D'Arienzo, L. (ed.), *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra Medioevo ed età moderna: studi storici in memoria di Alberto Boscolo*, Roma, Bulzoni [vol. 2 Il Mediterraneo], pp. 217-256.

- Del Pino, J. L. (1996) «Caza y cazadores en la Castilla bajomedieval», *Meridies*, 3, pp. 89-118
- Delgado Montoto, M. (2007) *Edición crítica del Libro de la caza de las aves, de Pero López de Ayala*, Calasancias, Madrid.
- Ferragud, C. / Olmos de León, R. M. (2012) «La cetrería en los ejemplos, símiles y metáforas de san Vicente Ferrer», *Anuario de Estudios Medievales*, 42/1, pp. 273-300. doi:10.3989/aem.2012.42.1.13
- Fradejas Rueda, J. M. (1988) «Los paramientos de la caza», *Príncipe de Viana*, 49/185, pp. 741-774.
- . (ed.) (1994) Juan Vallés, *Libro de acetrería y montería*, Madrid, Círculo de Bibliofilia Venatoria, 2 vol.
- . (1998) *Literatura cetrera de la Edad Media y el Renacimiento Español*, Londres, Department of Hispanic Studies/Queen Mary and Westfield College.
- . (ed.) (2001) *Don Juan Manuel y el “Libro de la caza”*, Tordesillas, Universidad de Valladolid.
- . (2002) *Pasado y presente de la cetrería en España*, Badajoz, Institución Ferial de Badajoz.
- . (2007) «Aproximación a la literatura cetrera portuguesa», *eHumanista*, 8, pp. 197-226.
- . (2008) *Tratados de cetrería catalanes (siglo XIV)*, estudi, transcripció i notes de J. M. Fradejas Rueda, amb la col·laboració de M. Garcia Sempere i B. van den Abeele; proemi: Condesa de Montagut Alto, Madrid, Círculo de Bibliofilia Venatoria.
- Furió, A. / Garcia-Oliver, F. (2004) «La cultura pagesa», dins Salrach, J. M. (coord.), *Història agrària dels Països Catalans*, Barcelona, Universitat de Barcelona [vol. 2. Edat Mitjana], pp. 581-602.
- Garcia Sempere, M. (ed.) (2013) *El Libre de caça: estudi i edició d'un tractat de falconeria medieval*, [ed. a cura de] — (dir.), Mas i Miralles, A. / Arronis i Llopis, C. / Càmara i Sempere, H., Alacant/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Gersmann, K.-H. / Grimm, O. (eds.) (2018) *Raptor and human: falconry and bird symbolism throughout the millennia on a global scale*, Kiel/Hamburg, Wachholtz/Murmann (Advanced studies on the archaeology and history of hunting, 1).
- Gimeno, F. F. / Gozalbo, D. / Trenchs, J. (eds.) (2009) *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, València, Universitat de València.
- Grimm, O. (ed.) (2020) *Raptor on the fist - falconry, its imagery and similar motifs throughout the millennia on a global scale*, Kiel/Hamburg, Wachholtz Verlag.
- Jover Avellà, G. / Pons Pons, J. (2013) «Notes sobre resistència pagesa i paisatges agraris en els dominis de Lloseta-Aiamans i l'alqueria s'Estorell», 1428-1532, *Estudis d'Història Agrària*, 25, pp. 125-160.

- Ladero Quesada, M. Á. (1980) «La caza en la legislación municipal castellana», *En la España medieval*, 1, pp. 193-222.
- Lapa, M. R. (1931) *Livro de falcoaria*, Coimbra, Imprensa da universidade.
- Lewis, M. J. / Richardson, I. (2109) *Inscribed Vervels. A corpus and discussion of late medieval an Renaissance hawking rings found in Britain*, Oxford, Bar.
- López Ontiveros, A. (1991) «Algunos aspectos de la evolución de la caza en España», *Agricultura y sociedad*, 58, pp. 13-52.
- Lupis, A. (1975) «La sezione venatoria della Biblioteca aragonesa di Napoli, e due sconosciuti trattati di Ynnico d'Avalos, Conte Camerlengo», *Annali della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere*, 6, pp. 3-101.
- Lupis, A. / Panunzio, S. (1987) *Trattati italiani inediti di falconeria dei secoli XIV e XV*, Tübingen, Max Niemeyer (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, 207).
- Llompart, G. (1995) *No serets tots temps batle. Instantànies de la vida quotidiana del Lluçmajor medieval*, Palma, Museu de Mallorca.
- Malacarne, G. (2003) *I signori del cielo. La falconeria a Mantova al tempo dei Gonzaga*, Mantova, Artiglio.
- Mas i Forners, A. (2005) *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIX i XV*, Palma, Lleonard Muntaner.
- . (2018) «De l'alqueria i del rafal (i de la marina) a la possessió: una hipòtesi sobre l'origen d'un canvi onomàstic a la ruralia de Mallorca (segles XV-XVIII)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 74, pp. 61-81.
- Mas Forners, A. / Soto Company, R. (2007) «Els repartiments de Mallorca: diversitat de fonts i d'interpretacions metrològiques», dins Guinot, E. / Torró, J. (eds.), *Repartiments de la Corona d'Aragó (ss. XII-XIII)*, Universitat de València, València, pp. 75-114.
- Melchor Fenollosa, R. (2017) *Pratica de citreria: un tractat de falconeria de Maties Mercader (1475)*, Edició crítica, introducció i notes de —, València, Institució Alfons el Magnànim.
- Montoya Ramírez, M. I. (1983) «Sobre el arte de la caza», *Aldaba*, 1, pp. 27-34.
- Mora, P. / Andrinal, L. (eds.) (1982) *Diplomatari del monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca, I (1232-1360)*, Palma, Abadia de Poblet.
- Morel, P. (2018) *Vervelles à faucon*, Londres, Blurb.
- Mut Calafell, A. i Rosselló, G. (1993) *La Remembrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, Palma, Govern Balear.

- Niedermann, C. (1995) *Das jagdwesen am Hofe Herzog Philipps des Guten von Burgund*, Brusel·les, Archives et Bibliothèques de Belgique.
- Oggins, R.S. (2004) *The Kings and Their Hawks. Falconry in Medieval England*, New Haven, Yale University Press.
- Oleza y España, J. de (1953) «Caballerías de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 30, pp. 61-68.
- Olmos de León, R. M. (2013) «Medicina animal en la Baja Edad Media hispánica y su relación con la medicina humana: aves, perros y caballos», *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1, pp. 199-242.
- . (2018) «The care of hunting birds in the late Middle Ages and Renaissance according to the Spanish falconry treatises (1250–1565)», dins Gersmann, H-H. / Grimm, O. (eds.), *Raptor and human: falconry and bird symbolism throughout the millennia on a global scale*, Kiel/Hamburg, Wachholtz/Murmann (Advanced studies on the archaeology and history of hunting, 1), vol. 2, pp. 539-558.
- . (2019) «La cirugía en el cuidado de las aves de caza durante la Baja Edad Media hispánica: artífices, operaciones e instrumentos», dins Pérez Barcala, G. (ed.), “*Cui tali cura vel remedio subvenitur*”. *De animales y enfermedades en la Edad Media europea*, Avellino, Edizioni Sinestesia, pp. 155-175.
- Olmos de León, R. M. / Ferragud, C. (2021) «Cetrería en el Mediterráneo: intercambios materiales y culturales entre cristianos y musulmanes durante la Edad Media», *Hesperia*, en premsa
- Osuna Lucena, F. (ed.) (1996) Fadrique de Zúñiga y Sotomayor, *Libro de cetrería de caza de azor*, Madrid, Caïrel.
- Parpoil, C. (1994) «La chasse au vol en France à l'époque médiévale et sous l'ancien régime», dins *La chasse au vol au fil des temps*, Gien, Musée International de la Chasse, pp. 114-134.
- Peláez Albendea, M. J. (1980) «Algunas manifestaciones del derecho de caza en Cataluña (Siglos XIII y XIV)», dins *La chasse au Moyen Âge* [Actes du Colloque de Nice (22-24 juin 1979)], Niça, Les Belles Lettres, pp. 69-82.
- Puchades i Bataller, R. J. (1999) *Als ulls de Déu, als ulls dels homes. Estereotips morals i percepció social d'algunes figures professionals en la societat medieval valenciana*, València, Universitat de València.
- Pujol, J. / Roselló Bover, R. (2004) «Alguns aspectes de la falconeria de les Balears (s. XIII-XV), relacionats amb la falconeria àrab», *Al-Andalus Magreb: Estudios árabes e islámicos*, 11, pp. 67-76.
- Querol San Abdon, J. (2005) «Materiales para un diccionario histórico del catalán científico medieval: el vocabulario técnico del arte de la cetrería», dins Fradejas Rueda, J. M. (ed.), *Los libros de caza*, Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal-Seminario de Filología Medieval/Universidad de Valladolid, pp. 137-146.

- Querol San Abdon, J. (2108) *L'art de la falconeria a la Corona d'Aragó durant la Baixca Edat Mitjana: edició i estudi dels tractats escrits en català*, Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Veterinària.
- Ríber, L. (1907) «D. Antonio de Galiana, obispo de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 11, pp. 542-555.
- Roca, J. M. (1929) *Johan I d'Aragó*, Barcelona, Institució Patxot.
- Roca Pascual, B. (2011) «Els Tous: ascens i caiguda d'un llinatge nobiliari català (segles XIII, XIV i XV)», *Miscel·lània Aqualatensa*, 14, pp. 41-77.
- Rodrigo Estevan, María Luz (2004) «Cazar y comer caza en el Aragón medieval: fueros, normativas, prácticas y creencias», *El Ruego*, 5, pp. 59-124.
- Rosselló, R. / Bover, J. (1993) «Notes per a la història del llibre a Mallorca 3», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49, pp. 110-126.
- Rumeu de Armas, A. (1982) «La expedición militar mallorquina de 1366 a las islas Canarias», dins *Estudios en memoria del profesor D. Salvador de Moxó*, Madrid, UCM, vol. 2, pp. 497-504.
- Sahagún, J. de (1984) *Libro de cetrería*, Madrid, Cairel.
- Santamaría, Á. (1965) *El gobierno de Olfo de Procida: una década de historia de Mallorca (1365-1374)*, Madrid, Instituto Jerónimo Zurita.
- . (1965) «El gobierno de Olfo de Procida: una década de historia de Mallorca (1365-1374) (conclusión)», *Hispania*, 99, pp. 367-412.
- Sastre Moll, J. (1988) «La caza en el Reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XIV (1300-1343)», *Estudis balearics*, 28, pp. 49-58.
- Smets, A. / Toulan, M. (2008) «Les accessoires des faucons et des fauconniers dans les traductions françaises du *De arte venandi cum avibus* de Frédéric II et du *De falconibus* d'Albert le Grand», dins Goyens, M. / Leemans, P. de / Smets, A. (eds.), *Science translated: Latin and vernacular translation of scientific treatise in medieval Europe*, Lovaina, Leuven University Press, pp. 311-330.
- Soto, R. (1994) «La porció de Nunó Sanç. Repartiment i repoblació de les terres del sud-oest de Mallorca», *Afers*, 18, pp. 367-403.
- . (1999) «Colonització i diferenciació pagesa a la Mallorca del segle XIII», dins Gutiérrez, M. (ed.), *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, vol. I, pp. 375-401.
- . (2003) «De soldats de fortuna a pagesos: els primers colonitzadors de Mallorca», dins Barceló, M. / Feliu, G. / Furió, A. / Miquel, M. / Sobrequés, J. (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, pp. 315-347.

- Soldevila, F. (ed.) (2007) *Les quatre grans cròniques, I: Llibre dels feits del rei En Jaume*, edició a cura de J. Massot i Muntaner; revisió filològica de J. Bruguera; revisió històrica de M. T. Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Schutz, A. H. (ed.) (1945) *The romance of Daude de Pradas called 'Dels auzelers cassadors'*, Columbus, Ohio State University.
- Szabó, T. (1997) «Die Kritik der Jag. Von der Antike zum Mittelalter», dins Rösener, W. (ed.), *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, Gotinga, Vandenhoeck & Ruprecht, pp. 167-229.
- Van den Abeele, B. (1993) *Aux origines du chaperon. Les instruments du fauconnier d'après les traités médiévaux*, dins Durand, R. (ed.) *L'homme, l'animal domestique et l'environnement, du moyen âge au XVIIIe siècle*, Nantes, Ouest éditions, pp. 279-290.
- . (1994) *La fauconnerie au Moyen Âge: connaissance, affaitage et médecine des oiseaux de chasse d'après les traités latins*, Paris, Klincksieck.
- . (1996) *La littérature cynégétique*, Turnhout, Brepols.
- . (2018) *Medieval Latin and vernacular treatises on falconry (11th-16th c.): tradition, contents, and historical interest*, dins Gersmann, K.-H. / Grimm, O. (eds.), *Raptor and human: falconry and bird symbolism throughout the millennia on a global scale*, Kiel/Hamburg, Wachholtz/Murmann (Advanced studies on the archaeology and history of hunting, 1), pp. 1271-1290.
- . (2019) *Horns, Falcon Hoods, Books and Tapestries: Hunting Culture in the 1420 Inventory of John the Fearless, Duke of Burgundy*, dins Wetter, E. / Starkey, K. (eds.), *Animals in Text and Textile: Storytelling in the Medieval World*, Riggisberg, Abegg-Stiftung, pp. 241-259.
- Vincent, T. (1994) «Heur et malheur de la veruelle à faucon ou l'erreur de Schlegel et Verster von Wulverhorst», dins *La chasse au vol au fil des temps*, Gien, Musée International de la Chasse, pp. 72-94.
- Vincke, J. (1972) «Sobre la caça amb falcons pels reis de Catalunya-Aragó els segles XIII i XIV», *Estudis d'Història Medieval*, 5, pp. 55-70.
- Zinoviev, Andrei V. (2018) «Early falconry in Russia», dins Gersmann, H.-H. / Grimm, O. (eds.), *Raptor and human: falconry and bird symbolism throughout the millennia on a global scale*, Kiel/Hamburg, Wachholtz/Murmann (Advanced studies on the archaeology and history of hunting, 1), vol. 3, pp. 1251-1270.

4. Edició del document

Criteris d'edició

1. Seguim com a norma general els criteris d'edició de la col·lecció «Els Nostres Clàssics» de l'editorial Barcino.
1. Regularitzem l'ús de les grafies *u/v, i/j, c/ç*. Així, quan tenen valor alveolar, reproduïm com a *c* totes les *ç* davant de les vocals *e* i *i*, i com a *ç* totes les *c* que apareixen davant de les vocals *a, o* i *u*, en la majoria de casos per falta del traç corresponent.
2. No marquem el desenvolupament de les abreviatures amb un tipus especial de lletra.
3. Hem reduït sempre les grafies dobles, tant les etimològiques com les no etimològiques, si responen només a un únic fonema,
4. L'accentuació adoptada correspon al timbre vocàlic propi de la variant oriental mallorquina, zona d'on prové el manuscrit.
5. Seguim els criteris actuals pel que fa a puntuació, separació de paraules, majúscules i minúscules, apòstrof, guionet, accent i dièresi.
6. Usem l'accent diacrític en els casos que indica la normativa actual i, excepcionalment, en altres mots que poden prestar-se a confusió com: àls (*altre*), là, llà (*allà*), sí (*així*), à, é i ém (former del verb *haver*) i mès (participi de *metre*).
7. Emprem la dièresi damunt la *y* en mots com *ajña, constituïdes*. En prescindim en els casos de paraules amb *h* antihiàtica com *tribumfo, jabia, tradubit*, etc. També l'usem en les formes verbals de l'imperfet d'indicatiu com *deja, feïa, hojja*, etc., ja que es tracta d'un text del segle XIV.
8. Representem amb un punt volat la pèrdua d'una vocal en una aglutinació quan no s'hi pot utilitzar l'apòstrof: *fa'ls, que's, vostr'apetit*, etc.
9. Introduïm els parlaments d'un diàleg amb un guió i a paràgraf a part.
10. Per a la separació de paràgrafs no hem seguit cap edició, sinó que hem establert la separació

d'acord amb el significat del text.

11. Recollim en les notes a peu de pàgina les particularitats següents que presenta el manuscrit:

- a) Indiquem els casos de mots que cal ometre (*e de] de*).
- b) També el casos que cal afegir-ne per a una millor lectura (*diu que vaja] diu vaja* ms).
- c) Assenyalem els mots ratllats (*per] de per* ms.).
- d) Igualment els mots interlineats (*mare] Interliniat*).
- e) Corregim errors (*restaràs] restràs* ms.).

[Arxiu del Regne de Mallorca, S-24, ff. 186r-203r]

[186r]

Die mercuri, V^a mensis martii, anno a nativitate Domini M^oCCC^oLX^o quinto.

Comparuit ante presentia honorabilis domini Roderici de Sancto Martino, militis, locumtenens subscriptus, Bernardus de Limosino, subscriptus, et presentavit hoc que sequitur.

A la justícia e agualtat de vós, mossènyer en Rodrigo³⁸ de Sent Martí, cavayller, lochtinent del nobla n'Olfo de Pròxida, cavaller, portantveus de governador general en lo regna de Mallorques, humilment suplicant, significa, Bernat de Limós, habitador de la parròquia de Luchmajor, dient que la vespra de sent Miquel del mes de satembra proppassada, stant aquest suplicant en lo loch de Luchmajor, vench aquí Bernat de Vilamarí, ciutadà de Mallorques, e portà ab si 1 falchó, lo qual dix ésser de l'honrat³⁹ en Berenguer de Galiana, donzell, dient lo dit en Vilamarí al dit suplicant les següents paraules:⁴⁰

—En Bernat Limosí, en Berenguer de Galiana vos tramet aquest falchó e prega-us que l'afaytets a miges.

E aquest suplicant respòs:

—No 1 vuyll, que molts falchons tench, e no y pusch donar racapta sinó ab gran afany, perquè no me'n vuyll empatxar de més, quant ara.

E el dit Vilamarí respòs:

—Sí faràs, Limosí, que en Berenguer de Galiana te'n prega molt e faràs-li gran servey, perquè hauràs d'ell bon amich.

Finalment, que aquest suplicant reebé lo dit falchó, e aquell afaytà e tench estrò prop la festa de Nadal proppassada. Ans de la qual festa, aquest suplicant vench en ciutat e ab si portà lo dit falchó, e aquell portà al dit en Berenguer de Galiana, dient a ell, aquest suplicant, que assagassen lo dit falchó. E 1 dit en Berenguer de Galiana digué que ladonchs no li deya ne li era avinent, dient al

38 *Rodrigo*] *lodrigo* ms.

39 *lo qual dix ésser de l'honrat*] *lo qual de l'honrat* ms.

40 *suplicant les següents paraules*] *suplicant paraules* ms

dit suplicant que se'n tornàs lo dit falchó, e que per la dita rahó tornàs a ell passada la dita festa de Nadal. Aprés la qual festa, aquest suplicant vench assí en ciutat per la dita rahó e, ensems ab lo dit en Berenguer de Galiana e ab l'onrat mossènher en Johan de Mora, cassaren ab lo dit falchó e ab altres falchons d'aquest suplicant.

E com aquell dia e hora que aytal cassar los damunt dits ab aquest suplicant fajen dels dits falchons, los dits honrats en Johan de Mora e Berenguer de Galiana digueren que no era hora covinent de cassar, dient al dit suplicant que se'n tornàs a Luchmajor, e que lo diluns ladonchs primer vinent vengués aquest suplicant al Prat e veurién volar e cassar lo dit falchó. Finalment, que aquest, suplicant, vench en lo loch del Prat per la dita rahó, e aquí vench per aquesta matexa lo dit en Berenguer de Galiana ab d'altres ell acompanyants, e tots ensems cassaren ab lo dit falchó e ab altres falchons que portaven.

E com haguessen molt vagat e entès a cassar e 's fossen solts e lexats de cassar, lo dit en Berenguer de Galiana digué aytals paraules:

—En Limosí, aquest falchó no 'm sembla lo meu.

E aquest suplicant [186v] respòs:

—Sènher, verament, si aquest falchó és vostre o no, yo no u sé, mes vertaderament aquest és aquell falchó que en Vilamarí me portà la vespra de sent Miquel proppassada; e digué, de part vostra, que aquest falchó era vostre e que 'm pregavets que yo l'afaytàs a miges. E així, sènher, ho é fet, per què, sènher, exaugueu-lo e no 'm fassats anar e venir més avant per aquesta rahó.

E aprés dites aquestes paraules e altres entre ells, lo dit Berenguer escomès aquest suplicant de barata d'un altre falchó que aquest suplicant ladonchs ab si portave e tenia. E, com aquest suplicant la dita barata fer no volgués, lo dit en Berenguer digué al dit suplicant que aquell falchó no li paria seu, dient:

—Portats-lo en ciutat e veurà'l en Ferrer Tornamira e, si ell conex que sia lo meu, exaugar-l'em; si no, donats-me⁴¹ lo meu. Emperò, si vós me volets donar aqueix altre falchó e aqueix sia vostre, yo us tomaré so que sia de rahó.

La qual cosa aquest suplicant no volch fer. E axí se partiren lo un de l'altre. E aquest suplicant portà-se'n lo dit falchó, apellat Galiana.

Seguí's, senyor, enaprés que, de manament del dit mossènher en Joan de Mora,⁴² ladonchs lochtinent de Mallorca, aquest suplicant portà assí, denant ell, lo dit falchó, e aquí comparec. E fo l'onrat

41 *donats-me*] *donar-mets* ms.

42 *dit mossènher en Joan de Mora*] *dit de Mora* ms

en Bernat Togores, donzell, dient que lo dit falchó era seu e que⁴³ li fo liurat de manament del dit ladonchs lochtinent. E com, honrat senyor, per la dita rahó aquest suplicant sia vengut en ciutat e haja mesos molts jornals e fetes diverses messions e haja lo dit falchó afaytat, e no sia justa cosa que perda sos trebaylls, ans sia de rahó que d'aquells sia remunerat e satisfet, empersò recorre a la vostra justícia que us plàcia, oÿdes les rahons, axí del dit en Berenguer de Galiana com del dit en Bernat Togores, com d'aquest e⁴⁴ del dit en Vilamarí, suplicant, fassats sobre les dites coses compliment de justícia. Emperò que, si lo dit Berenguer de Galiana afermava denant vós lo dit falchó no ésser seu que, en aquest cas, vullats fer reebre per lo notari de la vostra cort los testimonis, los quals aquest suplicant és appellat de produhir e, per les lurs deposicions verificar que l dit falchó, que are té lo dit Bernat Togores, és aquell falchó que portà e liurà en aquest suplicant lo dit en Vilamarí, afermant aquell ésser del dit en Berenguer de Galiana. Sobre assò la vostra justícia humilment implorant.

E a verificar les dites coses fa e a provar entén lo dit Bernat Limosí los capítols següents:

[1]⁴⁵ Primerament, entén a provar, si no serà atorgat, que en Bernat de Vilamarí liurà la vespre o vigília de la festa de sent Miquel proppassada a n Bernat Limosí en la villa de Luchmajor un falchó blanch, dient lo dit Vilamarí aquell falchó ésser d'en Berenguer de Galiana.

[2] Ítem, entén a provar que l dit Vilamarí digué al dit en Limosí que en Berenguer de Galiana⁴⁶ li trametia lo dit falchó, e aquell pregava que l'afaytàs e fos a miges entre los dits Berenguer e Lemosí. Emperò [187r] que l dit en Berenguer, denant tot altre, hagués la fadiga del dit falchó, donant lo dit en Berenguer al dit en Limosí cinc sous més hanant que altre qui aquell falchó comprar volgués.

[3] Ítem, que l dit en Limosí pres e rebé del dit Vilamarí lo dit falchó, e aquell,⁴⁷ afaytat e tengut de la vespre de sent Miquel proppassada, fins que, de manament de l'honrat mossèn en Johan de Mora, ladonchs lochtinent, fo liurat al dit en Bernat Togores.

[4] Ítem, que aquell falchó que lo dit en Vilamarí portà e liurà la dita vespra de la festa de sent Miquel proppassada al dit Limosí és aquell falchó que l dit en Limosí ha afaytat e tengut e ara lo té en Bernat Togores.

[5] Ítem, que l dit en Limosí, ans de la vespra o vigília de la festa de sent Miquel proppassada,

43 *era seu e que] era que* ms.

44 A partir d'ací pareix que canvia la cal·ligrafia.

45 Numerem els onze capítols per a facilitar la lectura de les respostes dels testimonis.

46 *Galiana] Limosi* ms. Corregim l'error.

47 *e aquell]* Repetit ms.

cassava⁴⁸ haver e tenir en son poder lo dit falchó.

[6] Ítem, que la vespre o⁴⁹ vigília ensà, dementre que l dit en Limosí ha tengut lo dit falchó, aquells qui aquell falchó vehen e han vist en poder del dit en Limosí tenien, anomenaven e reputaven aquell falchó ésser del dit Berenguer de Galiana e anomenaven aquell falchó Galiana.

[7] Ítem, que l dit en Vilamarí, stant en lo loch de Lucmajor la dita vespra o vigília e lo jorn de la dita festa de sent Miquel, digué moltes vagades e denant moltes persones que aquell falchó que ell havia portat e liurat e n Limosí per afaytar era d'en Berenguer de Galiana.

[8] Ítem, que despuys que l dit falchó és pervengut en poder del dit Bernat Togores, lo dit en Vilamarí ha dit al dit en Bernat Togores, al qual los dits en Vilamarí e Lemosí anaren per veure e ragonèxer lo dit falchó, aquestes o semblans paraules, en acabament:

—Sènyer en Togores, si aquest falchó —dient-ho del dit falchó— és estat emblat, yo l'é amblat perquè, sènyer, pus que vós hajats so del vostre, plàcia-us que no us entremetats d'él pus anant.

[9] Ítem, que l dit en Limosí és hom leyal e simple, e qui leyalment afayta e ha afaytats molts falchons, de molts qui aytals falchons per afaytar los hi han comenats, [187v] e a ells ha restituïts aquells falchons. E d'aytals coses lo dit en Lemosí és remunerat per los senyors dels dits falchons.

[10] Ítem, que de les dites coses són veres, e d'aquelles és veritat e fama entre molts que lo dit falchó han vist en poder del dit en Lemosí.

[11] Ítem, que, quant lo dit en Limosí, de manament de l'honrat mossèn en Johan de Mora, ladonchs lochtinent de Mallorques, portà en ciutat davant lo dit⁵⁰ lochtinent del dit falchó, aquell falchó fo liurat al dit en Bernat Togores. Lo dit lochtinent⁵¹ absolvé e tench per absolt e per scusat lo dit en Limosí del frau o furt⁵² que s dehia e s deu ésser stat fet del dit falchó.

Super quibus capitulis petit dictus en Limosí calumpnie iure prestari predictum venerabilem Berengarium de Galiana.

Et protestatur dictus Bernardus de Limosino de omnibus missionibus factis et fiendis et de omnibus dapnis sustentis et sustinendis ratione dicti falchonis et de iure ac parte sibi pertinente in et de dicto falchone.

Et presentatis predictis existentibus quod ante presentiam dicti domini lochtinentis dicto Bernardo de Limosino, ex una parte, et venerabili Berengario de Galiana, domicello, ex parte altera, de ipsarum partium

48 *cassava*] El sentit d'aquest mot és 'negava'.

49 *o*] *o sent* ms.

50 *dit*] Interliniat.

51 *lo dit falchó ... lochtinent*] Repetit ms.

52 *furt*] *fruyt* ms. Segurament es tracta d'una errada.

voluntate fuerunt probationes concesse dicto Berengario, et eidem ipsas peremptorie assignatum ad probandum contenta in dictis positionibus hinc et per totam diem mercuri proxime venturam. Et ibidem, dictis partibus requirentibus, fuit denuntiatum quod pars ipsorum ex dicta questione solvet omnes missiones factas tunc per partem obtinentem in eadem questione, in quibus missionibus dictus dominus lochumtenens, ipsis partibus consentientibus, nunc et ex tunc et viceversa condemnavit declaravitque dictus dominus lochumtenens quod dictus falcho in dictis positionibus contento hosstendatur producendis per dictum Bernardum.

Et ibidem fuit assignatum et iniunctum dicto Berengario quod per totam diem crastinam fecerit (et) obtuleritsua interrogatoria, si qua facere et offerre voluerit, scilicet quibus dicti testes exhibinentur, et adsit in presentia curia (sic) ubi dicti testes exhibinabuntur infra tempus super assignatum alia dicti testis recipentur, eius interrogatori non spectato nec eius absentia obstante.

[188r] *Die XI^a, mensis martii, anno a nativitate Domini M^oCCC^oLX^oquinto.*

Los testimonis següents són stats produhits e resebuts per part d'en Bernat de Limosí,⁵³ habitador de Luchmajor, sobre lo fet del falchó. Los quals testimonis, migensant sagrament als sants quatre evangelis de Déu per ells corporalment tocats, deposaren per la manera sagüent:

Rodrigo de Valls, de Luchmajor, testimoni, jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per en Bernat Limosí desús presentats, sobre los quals, de volentat produent, fo en testimoni reebut. E, primerament, sobre lo primer, sobre lo qual dix les coses en aquell contengudes ésser veres. Demanat com ho sap, e dix que per so com fo present com lo dit en Vilamarí en lo capítol nomenat liurà e donà lo dit falchó, del qual lo capítol fa menció al dit en Lemosí, e tantost li meteren nom Galiana. Demanat denant qui lo dit en Vilamarí liurà lo dit falchó al dit Limosí, e dix que en present no li recorda per inadvertència.⁵⁴ Demanat de la ora que l li donà a lo⁵⁵ dit Vilamarí, e dix no recordar. Demanat del loch, e dix que en case del dit Limosí.

Sobre lo segon capítol demanat, dix les coses en aquell contengudes ignorar.

Sobre lo ters demanat, dix les coses en aquell contengudes ésser veres. Demanat com ho sap, e dix que per so com ho ha vist e que aquest lo aportave, mentre lo dit Limosí lo tenia moltes vegades. Dix, emperò, que ell no viu que lo dit falchó fos liurat de manament del lavors lochtinent a l'honrat en Bernat Togores, mas que, tantost com lo dit en Limosí fon tornat al loch de Luchmajor, que hac liurat lo dit falchó al dit en Bernat Togores lo dit Limosí lo y dix, e per aquesta rahó sap so que deposà en aquesta part.

53 *Limosí]* *limos* ms.

54 *inadvertència]* *inaducència* ms.

55 *a lo]* *lo* ms.

Sobre lo quart capítol demanat, dix les coses en aquell contengudes ésser veres, axí com són posades. Demanat com ho sap, e dix que, per tal com ha vist lo dit falchó e regonegut mig per mig, a certificar la veritat, e veu que aquell per aquell és que lo dit Vilamarí per nom d'en Galiana liurà al dit Limosí, e lo qual moltes vegades aquest ha aportat a cassar anant [188v] ab lo dit Limosí. Demanat de les senyals del dit falchó, e dix que los⁵⁶ lagramàs ha esquinsats e és escatit de dues plomes en la ala dreita, de una de tudell e l'altre d'agulla, e stà blanquet, e altres senyals no li sap. Demanat aquest si sap que lo dit falchó que té lo dit Bernat Togores hagués perdut lo dit falchó, lo qual ara és en son poder, ans de la vigília de la festa de sent Miquel proppassada, e dix que no saber. Demanat aquest si sap que lo dit falchó que té lo dit Bernat Togores és aquell que lo dit Vilamarí portà e liurà per nom del dit en Berenguer de Galiana al dit Limosí, e dix que hoc. E, tanent rahó de so dit e de la sua deposició, dix que per so ho sap, com l'à vist e regonegut, segons que dit ha.

Sobre lo v^e demanat, dix ésser ver so que lo dit capítol conté, e assò per les rahons per ell desús posades, so és, per so com la nit de sent Miquel pres passada li fo liurat per lo dit Vilamarí, en presència d'aquest e d'altres, dels quals en present no li recorda.

Sobre lo vi^e capítol demanat, dix ésser ver so que lo capítol conté, segons que ja desús ha depositat, so és, que, tantost que l dit Limosí l'ach haüt, li materen nom Galiana, e axí és stat apellat totavia entre ells, mentre lo dit Limosí l'à tengut.

Sobre lo viie capítol, dix les coses en aquell contengudes ignorar.

Sobre lo viiie capítol demanat, dix les coses contengudes en aquell haver hoïdes dir al dit Limosí, e en altre manera no ho sap.

Sobre lo ixe capítol demanat, dix que de molt temps a ensà, so és, de puys que ell à conexença del dit Limosí, ha vist aquell Limosí afaytar molts falchons de diverses persones, e que bé e leyalment ho ha fet tota hora, e may no l ne viu en so que ara és d'aquest.

Sobre lo x^e capítol demanat, dix que les coses per ell desús dites e posades són veres, e d'aquelles és veritat e fama entre aquells qui n saben veritat.

[189r] Sobre lo xie capítol, dix les coses en aquell contengudes ignorar.

Generalment fo demanat si és stat instruït, ensenyat, pregat o subornat en aquesta causa testificat, e dix que no. Ítem, si per prechs, favor, amor o malvolensa ha alcuna cosa depositada o cessada de posar, e dix que no. Interrogat si espera profit ho dan per aquest testimoni, si li n'és stat res donat o presentat. Ítem, si fa part en aquesta qüestió o si n'espera haver semblant, e dix que no. Demanat qual part volria guanyàs la present qüestió, e dix que qui millor dret hi haje.

Anthoni Julià, de Luchmajor, testimoni, jurat e interrogat sobre los capítols per en Limosí desús presentats dir veritat. E, primerament, sobre lo primer, sobre lo qual dix saber so que s sagueix, so és, que ell no fo present com lo dit en Vilamarí liurà lo falchó, del qual se n'era la

56 *los*] Interliniat.

present qüestió; mas que l'endemà de la festa de sent Miquel pres passada, aquest anà a cassa ab lo dit en Limosí, e, anant a la cassa, lo dit Limosí li dix que aquell falchó que ell portave li havie tramès per en Vilamarí en Berenguer de Galiana, per so qu'ell li afaytàs; hoc encare dix aquest que aquell falchó és aquell que lo dit Bernat Limosí, per manament del lochtinent, portà d'aquests jorns en ciutat. E assò sap aquest per tal com moltes vegades ab lo dit Limosí anà cassar.

Sobre lo segon capítol demenat, dix haver hoït dir al dit Limosí les coses en lo dit capítol expressades,⁵⁷ e assò anant ab ell moltes vegades a cassa, que lo dit falchó, afaytant-lo ell, devia ésser a miges entre ell e lo dit en Berenguer de Galiana, mas no hoí dir res de v sous, ni menys donant lo dit Berenguer en lo dit falchó que un altre que li romangués. Demanat denant qui ni en qual loch lo dit Limosí dix les dites paraules, e dix en altre manera no recordar, sinó axí com dit ha.

Sobre lo ters capítol demanat, dix que, de ver en ver, del dia que lo dit en Limosí, ell anant ab aquest a cassa, li hac dit que lo dit⁵⁸ falchó li⁵⁹ havia tramès l'onrat en Berenguer de Galiana, aquell Limosí l'à tengut fins que l'onrat mossènyer en Johan de Mora, lavors lochtinent, tramès a dir que aquell dagués metre en ciutat. E assò sap aquest per so com contínuament ha cassat ab lo dit Limosí.

Sobre lo quart capítol demanat, dix les coses en aquell contengudes ésser veres. Demanat com ho sap, e dix que per so com l'à vist e l coneix bé e l veu ara en poder de l'honrat en Bernat Togores. Demanat de les senyals del dit falchó, e dix que lo dit [189v] falchó ha los uls asgrapallats e és falchó laner⁶⁰ e ha lo cap de la coha trencat, so és, que li'n falten una o dues plomes, que són trencades.⁶¹ Demanat si aquest sap que lo dit Bernat Togores la vespra de sent Miquel pres passade havie o agués⁶² perdut lo dit falchó que té ara en son poder, e dix so no saber. Demanat si aquest falchó que lo dit Bernat Togores té ara és aquell que lo dit Vilamarí liurà al dit Limosí per nom del dit Berenguer de Galiana, e dix que aquell li par, de ver en ver, e assò per tal com aquell conex bé e veu a aquell les dites senyals.

Sobre lo v^e demanat, dix les coses en aquell contengudes ésser veres, e assò per les rahons damunt dites per aquest, so és, per tal com l'endemà de sent Miquel lo li viu tenir e d'abans no lo y havie vist tenir.

Sobre lo vi^e, dix ésser ver so que lo dit capítol conté, e assò sap aquest per tal com, axí matex, aquest e tots aquells qui en lo loch de Lucmajor són cassadors apellaven lo dit falchó Galiana.

57 *les coses en lo dit capítol expresades*] Interliniat.

58 *dit*] *dit en Berenguer de Galiana* ms.

59 *falchó li*] Interliniat.

60 *laner*] *larger* ms.

61 *que són trencades*] Interliniat.

62 *o agués*] Interliniat.

Sobre lo viie, dix les coses en aquell contengudes ignorar.

Sobre lo viiie capítol, dix, axí matex, sobre aquell res no saber.

Sobre lo viiie capítol demanat, dix ésser ver que aquest conex lo dit Limosí, e que és aytal com lo capítol conté, e que li ha vists molts falchons afaytar de diverses persones, e que per nangun temps no l veu ni en cas semblant.

Sobre lo x^e capítol, dix les coses en aquell contengudes ésser per ell demunt posades ésser veritat e fama entre aquells qui n saben veritat. Demanat què és fama, e dix que dit de gens.

Sobre lo xie capítol, dix les coses en aquell contengudes de tot en tot ignorar.

[190r] Generalment fo demanat si és stat pregat, instruït o subornat, o si per prechs, per preu, per favor, per temor o per hoy ni rancor o benvolensa d'alcun ha en aquest testimoni res contra veritat depositar o cessat depositar, e dix que no. Ítem, si li n'és stat res donat presentat o si espera profit, guany ho dan, e dix que no. Ítem, si fa part en aquesta qüestió ni si n'espera haver semblant ab altra, e dix que no. Demanat qual part volria obtengués la present qüestió, e dix que la millor dret haver en aquella.

Jacme Verdera, de Luchmajor, testimoni, jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per en Limosí damunt presentats, sobre los quals, de volentat del produent, fo en testimoni reebut. E, primerament, sobre lo primer, sobre lo qual dix assò tan solament, sò és, que après de sent Miquel, als cuns dies aquest anave a cassa ab lo dit Limosí e ab n'Anthoni Julià, del dit loch, e lo dit en Limosí dix aytals paraules:

—En Vilamarí m'ha aportat e lextat un falchó qui és d'en Berenguer de Galiana, qui m prega que li afayt.

E aquest respòs:

—Ara, en malguany sia tot, havets prou de sinch que n tenets en case.

Com aquest ab lo dit Limosí e ab lo dit Anthoni Julià tenien los v falchons en companyia. Demanat del die e hora que foren dites les dites paraules, e dix que ora de mig jorn passat de die, en altre manera quin die ha, no li recorda.

Sobre lo segon demanat, dix les coses en aquell contengudes ignorar.

Sobre lo ters capítol demanat, dix de cert res no saber, com aquest, après alcun temps que la festa de sent Miquel pres passada fo stada, partí los dits cinc falchons que tenia en companyia ab los desús dits, e despuys aquest no anà d'aquí anant de cassa ab lo dit Limosí, perquè no ho sap si⁶³ encare tench ell depuys lo dit falchó.

63 *sz*] *se* ms. Interliniat.

Sobre lo quart capítol demanat, dix qu'ell, axí com dit ha, no cassà molt, après que lo dit falchó fo tramès al dit Limosí, ab lo dit Limosí, perquè ell bé vos aferma que [190v] lo falchó que l'onrat en Bernat Togores té ara⁶⁴ ab aquell de què ell demunt ha depositat o no⁶⁵ a son semblant. E, aytant com ell viu aquell, li és vigares que aquell sia. Demanat per què li és semblant que aquell sie, e dix que, per tal com⁶⁶ entre les altres senyals que aquell havia e de què ell més s'ha pres esment si havia lo dit falchó les plomes del mig de la coha trencades, e veu que aquest que té lo dit Bernat Togores les ha aytals. E altres senyals no li recorda que agüés aquell perquè lo puxa mils conèixer. Demanat ell si sap que a la vigília de sent Miquel proppassada lo dit Bernat Togores hagués perdut lo seu falchó, e dix si no saber. Demanat si aquest falchó que lo dit Bernat Togores té és aquell que lo dit Vilamarí portà per nom d'en Berenguer de Galiana al dit Limosí, e dix si no saber en altre manera que demunt ha depositat, majorment com ell no fos com lo dit Vilamarí portà per nom d'en Berenguer de Galiana al dit Limosí⁶⁷

Sobre lo v^e capítol, dix que cert és que ell sabés lo dit Limosí no tenia ans de la vigília de sent Miquel lo dit falchó, com no li'n ves tenir sinó aquells v que dits ha, qui eran ladonchs en companyia lur.

Sobre lo vi^e capítol demanat, dix les coses en aquell contingudes ésser veres, so és, que aquest e d'altres cassadors qui són en lo loch de Lucmajor, tota via, mentre lo dit Limosí ha tengut lo dit falchó, han apellat aquell Galiana.

Sobre lo viie e viiie capítols demanat, dix ignorar so que en aquells és contingut.

Sobre lo viiie, dix que lo dit en Limosí cert és que ha afaytats molts falchons de diverses persones, hoc encara enguany n'ha afaytats dos qui eran de l'honorable mosènyer en Bernat de Thous, lavors governador de Mallorques,⁶⁸ e mai de nagun no l ne viu en contrast sinó ara aquest.

[191r] Sobre lo x^e capítol, dix que de les coses per ell depositades és veritat e fama entre los qui n saben veritat, dels altres no ho sap. Demanat què és fama, e dix que so les gents dien a viva veu.

Sobre lo xie demanat, dix de tot en tot ignorar les coses en aquell contingudes.

Generalment fo demanat si és stat instruït, ensenyat, pregat o subornat, e dix que no. Ítem, si per prechs, preu, per amor, per hoy, per temor o per malvolensa d'alcun ha alguna cosa demunt depositada contra veritat o cessada posar, e dix que no. Ítem, si espera profit, dan o guany per aquest

64 *té ara*] Interliniat.

65 *o no*] Interliniat.

66 *com*] Interliniat.

67 *Limosí*] *Limosí, e dix si no saber en altre manera que demunt ha depositat, majorment com ell no fos com lo dit Vilamarí lo liurà al dit Limosí, segons que dit.* Sembla que l'escrivà repeteix aquesta frase que nosaltres hem decidit llevar.

68 *de Mallorques*] Interliniat.

testimoni o si li n'és stat res promès, presentat o donat, e dix que no. Interrogat qual més amaria que obtengués la present causa o qüestió, e dix que Déus ho do a qui millor dret hi aje.

Die XIII^a mensis martii, anno predicto.

L'onrat en Bernat Togores, donzell, testimoni, jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat de Limosí damunt presentats. E, primerament, sobre lo viiie, sobre lo qual, de volentat del produent, fo en testimoni reebut. E dix sobre aquell saber so que 's saguex, so és, que un die, del qual no li recorda aquest, anà a case d'en Vilamarí, qui stà pres l'alberch qui fo d'en Tries, e demanà lo dit Vilamarí e fo-li dit que no y era. E, com vench lo capvespra d'aquell matex die, lo dit Vilamarí vench a l'alberch d'aquest e dix-li a què 'l volia. E lavors aquest dix-li aquestes paraules o semblants, en acabament:

—En Vilamarí, yo perdí enguany un falchó, lo qual m'an dit que vós portàs a n Limosí de Luchmajor. Per qui lo-y portàs?

—Sènyer —dix aquest Vilamarí— yo lo y portí per en Berenguer de Galiana e, si lo falchó és vostre, bé m plau, e, pus que vós hajats so del vostre, creu que⁶⁹ no us entrametrets del ban.

E aquest repòs:

—Pus que yo haja so del meu, yo no son acusador que acús lo ban.

Demanat del dia, mes, [191v] setmana e hora que les dites paraules foren entre ell e lo dit Vilamarí, e dix si no recordar sinó axí com ha depositat damunt, exceptat que, a son parer, ha passat un mes. Demanat denant qui lo dit Vilamarí li dix les dites paraules, e dix que no li és semblant que y agués sinó als abdosos sols.

Sobre lo viiie capítol demanat, dix que cert és. Ell ha vist que lo dit Limosí ha afaytats molts falchons de moltes e diverses persones e que tota hora ho a fet leyalment, que may no 'l ne viu en so que ara és d'aquest de què 's mena aquesta qüestió.

Sobre lo x^e capítol demanat, dix que les coses per ell desús dites e posades són veres, e d'aquelles és veritat e fama entre aquells qui ho saben, de les altres no ho sap. Demanat què és fama, e dix que dit de moltes persones.

Sobre lo xie capítol demanat, dix les coses en aquell contengudes ésser veres. Demanat com ho sap, e dix que per tal com l'onrat mossènher Johan de Mora, lavors lochtinent, dix en presència d'aquest e dels honrats en Bernat d'Olms e en Johan de Sent Johan, donzells, les paraules en lo capítol expressades al dit Limosí, so és, que ell no y matia mal en res que 's digués del dit falchó, e qu'ell lo tenia per absolt. Demanat en qual loch sa digueren les dites paraules, e dix que, a son semblant, a la lotge dels cavalers o denant la sua porta del dit mossènher en Johan. Demanat del

⁶⁹ *creu que*] Interliniat.

die, mes, setmana e hora que fo, e dix si no recordar, exceptat que ha, a son parer, un mes o aquèn entorn. Demanat ell si havia perdut lo seu falchó ans de la vespra de sent Miquel, e dix que hoc.

Generalment fo demanat si és stat instruhit, ensenyat, pregat ho subornat, e dix que no. Ítem, si per prechs per hoy, favor o malvolensa d'alcun ha res depositat o cessat de posar, e dix que no. Ítem, si espera profit o dan per aquest res, e dix que no. Demanat qual part volria que obtengués la present qüestió, e dix que la millor en dret.

[192r] Johan Lobet, testimoni, jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat de Limosí damunt presentats. E, primerament, sobre lo viiie, lo qual, de volentat del produent, fo en testimoni reebut. E dix sobre aquell les coses en lo dit capítol contengudes ésser veres axí com són posades. Demanat com ho sap, e dix que per so com, en presència d'aquest, lo dit Vilamarí dix les dites paraules al dit honrat en Bernat Togores. Demanat si hi fo altre present, e dix que no, sinó ells tots tres e en Limosí. Demanat en qual loch lo dit Vilamarí dix les coses contengudes en lo dit capítol al dit Bernat Togores, e dix que denant lo poador de na Axona. Demanat del dia, mes, setmana e hora, e dix si no recordar, mas que, a son parer, més de un mes passat, e en altra manera no li recorda.

Sobre lo viiie capítol demanat, dix ell bé saber que lo dit Limosí ha afaytats molts e diverses falchons de moltes persones e per nagun temps no l ve ni u en contrast.

Sobre lo x^e capítol demanat, dix que de les coses per ell desús posades és veritat e fama, dels altres no ho sap. Demanat què és fama, e dix que so que les gens dien.

Sobre lo xie capítol demanat, dix sobre aquell saber so que 's saguex, so és, que lo dit honrat en Bernat Togores e en Limosí e aquest anaren a l'alberch de l'honrat mossènyer en Johan de Mora, lavors lochtinent de governador, e lo dit Limosí portave lavors lo falchó, lo qual ara és en poder del dit Bernat Togores e, essent denant lo dit lochtinent, lo dit Bernat Togores dix:

—Mossènyer Johan, veus assí lo meu falchó e axí fets-lo'm liurar e, si nagú me'n fa demanda ni qüestiona, yo m'ofir assí a vós star a dret a tot hom qui qüestió ne fassa. Mas, puys que null hom no y fa qüestió, vigares m'és qu'ell me dejats fer liurar; mas, emperò, hajats lo ban d'aquell qui l'ha furtat.

E lavors, lo dit lochtinent respòs:

—Vaja, que yo pusch lexar lo ban, so creu si **n** vull.

—Sènyer —dix lo dit Bernat— no fets. Lo cert és que és en Lobet qui ho à acusat.

—Vaje —dix lo lochtinent— lexats-ho anar, que mala lex ho havia en Lobet d'en Vilamarí, que no ha da què.

E, sobre assò, dix en Limosí:

—Sènyer, pus que yo he liurat lo falchó, som yo absolt e quiti d'assò?

E dix lo lochtinant:

—Per absolt vos podets tenir, com vós no y merets mal.

E lavors lo dit Bernat prèls lo falchó e porta'l-se'n e partiren-se.

[192v] Demanat qui fo present a les dites paraules, e dix que en Johan de Sent Johan e, a son parer, en Bernat d'Olms. Demanat en qual loch foren dites, e dix que denant l'alberch de mossèn Johan de Mora. Demanat del die, mes, setmana e hora que fo, e dix si no recordar mas que ha passat un mes. Demanat ell si sap que lo dit Bernat Togores hagués perdut lo seu falchó ans de la vespra de sent Miquel pres passada, e dix que hoch, Santa Maria.⁷⁰

Generalment fo demanat si és stat instruhit, pregat, ensenyat o subornat o si per prechs, per hoy, per favor o per malvolensa d'alcun ha en aquest testimoni res depositat contra veritat o cessat de posar, e dix que no. Ítem, si li és stat res promès, presentat e donat per aquest testimoni ni si n'espera profit ni dan, e dix que no. Ítem, si és d'afinitat o parentela de la part ell produent, e dix que no. Demanat qual part volria que guanyàs la present qüestió, e dix que aquella que millor dret hi agués.

Guillermo Ferrer, de Lucmajor, testimoni, jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat de Limosí damunt presentats, sobre los quals, de volentat del produent, fo testimoni reebut. E, primerament, sobre lo primer, sobre lo qual dix saber so que 's saguex, so és, que un o dos jorns après de la festa de sent Miquel pres passada, aquest entrà en case d'en Limosí, axí com tots jorns se fa, e viu aquí molts falchons, entre los quals hi havie un falchó qui diu té en Bernat Togores, lo qual dix lo dit Limosí a aquest que li havie tramès en Berenguer de Galiana per en Vilamarí, e tantost li materen nom Galiana. E dix aquest que, com anaven a cassar, com sovent aquest hi vage ab lo dit Limosí, deya aquest e aquells qui ab ell anaven a cassa:

— Com va en Limosí, anar-hi a en Galiana.

Assò e als no dix saber sobre lo dit capítol.

Sobre lo segon capítol demanat, dix les coses en aquell capítol contengudes haver hoïdes dir al dit Limosí. Demanat denant qui lo dit Limosí dix les dites paraules, e dix que denant en Arnau Puyg de Ros e denant altres dels quals no li recorda en present. Demanat en quin loch lo y dix, e dix que en molts lochs, com no tant solament ho dix una vegada, mas moltes, qui en casa, qui en la garriga, hoc encara dix aquest que lo dit en Puyg de Ros dava x sous per la part del dit Limosí e que ell que l tengués, e que lo dit Limosí [193r] responia:

—No faré, mas da'm xx sous. E que, emperò, en Galiana n'aje la fadiga denant tot altre, donant ell v sous més que altre.

70 No sabem interpretar si Santa Maria és el dia en què es perd el falcó o és el lloc.

Demanat del die, mes, setmana e hora que les dites paraules foren dites, e dix que no li recorda.

Sobre lo ters capítol demanat, dix les coses en aquell contengudes ésser veres. Demanat com ho sap, e dix que per so com aquest anant a cassa ab lo dit Limosí moltes e diverses vagades lo aportave, e sap per so com ell lo li viu pendra de Luchmajor, que lo dit Limosí, de manament del dit lochtinent, mès en ciutat aquell falchó que ells apallaven Galiana ensemps ab un altre seu, a son parer. Demanat del die, mes, setmane e hora que fo, e dix si no recordar, com ells són pagesos e no posen asment en aytals coses.

Sobre lo quart capítol demanat, dix ésser ver axí com lo capítol conté. Demanat com ho sap, e dix que per so com lo dit en Limosí, tantost que fo vengut de ciutat, que hac liurat lo dit falchó, segons que ell li dix a n Bernat Togores, e assò per manament del lochtinent lo y comtà, e lo y dix hoc. Encara dix aquest que ell ha vist en poder del dit Bernat Togores lo dit falchó e conex bé que aquell és, que ells apellaven en lo loch de Luchmajor Galiana. Demanat dels senyals del dit falchó, e dix que ell ha, so és, lo dit falchó los lagremàs ben trancats, e deu ésser de dos coltells de la ala dreita escatits⁷¹ i una ploma de sa coha rossagada. Aquestes senyals dix que havie stant en poder del dit Limosí, si més li n'han crescuts despuys, aquest no ho sap. Demanat si aquest sap ni ha hoït dir que lo dit Bernat Togores, a la vespra de sent Miquel pres passada, agués perdut lo seu falchó, e dix si no saber.

Sobre lo v^e capítol demanat, dix que, per cert, que ell agués vist ni sabés lo dit Limosí no tenia lo dit falchó ans de la vespra de sent Miquel, e àls no y sap.

Sobre lo vi^e capítol demanat, dix ésser ver so que lo capítol conté, segons que ja damunt ho ha deposat.

Sobre lo viie capítol demanat, dix sobre aquell res no saber com ell no fos present com les dites paraules se dixeren.

[193v] Sobre lo viiie capítol demanat, dix res sobre aquell no saber de cert, mas bé ho a hoït dir al dit Limosí.

Sobre lo ixe capítol, dix les coses contengudes ésser veres. Demanat com ho sap, e dix que per so com ha vist que lo dit Limosí ha afaytats molts falchons e null temps no l ne viu en assò.

Sobre lo x^e capítol, dix que les coses per ell desús possades són veres e d'aqueles és veritat e fama entre aquells qui ho saben. Demanat què és fama, e dix que so que les gents dien.

Sobre lo xie capítol demanat, dix res de cert no saber sobre aquell, mas que ho a hoït dir al dit Limosí.

Generalment fo demanat si és stat instruhit, ensenyat, pregat o subornat per aquest testimoni a fer, e dix que no. Ítem, si per prechs, per preu, favor, amor o malvolensa d'alcun ha res en aquest

71 *escatits*] *escats* ms.

testimoni depositat o cessat de posar, e dix que no. Ítem, si li n'és stat res promès, presentat o donat, e dix que no. Ítem, si n'espera profit, guany o dan ni si fa part en aquesta qüestió, e dix que no. Interrogat qual part volrà que obtengués la present qüestió, e dix que qualsevulla.

Arnau Puig de Ros, testimoni, jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per part de Limosí damunt presentats, sobre los quals, de volentat del produent, fo en testimoni resebut. E, primerament, sobre lo primer, sobre lo qual dix saber so que 's saguex, so és, que lo jorn de sent Miquel lo dit en Limosí, portant en la sua mà lo falchó, del qual se mena la present qüestió, dix en la plassa, hora ans de missa, que aquell falchó que ell portave li havie tramès en Berenguer de Galiana, per en Vilamarí, qu'ell li havie aportat. Dix encara aquest que, après als cuns jorns, aquest escatí lo dit falchó d'una ploma a tudell en la ala dreta. [194r] Demanat qui eran presents com lo dit Limosí dix les dites paraules, e dix que no li recorda, mas dix que, dues vegades dix lo dit Limosí, aquell jorn de sent Miquel, les dites paraules, dient encara lo dit Limosí:

—E gayart falchó ha assí.

Sobre lo segon demanat, dix les coses en aquell contengudes ignorar.

Sobre lo ters capítol demanat, dix saber so que 's saguex, so és, que lo dit Limosí ha tengut totavia lo falchó, del qual se mena la present qüestió, tro que per lo dit lochtinent li fo manat que aquell dagués metre en ciutat. He moltes vegades és anat ab ell cassar e viu lo dit falchó, e li és vígares que lo dit falchó sia aquell que ara té l'onrat en Bernat Togores, donzell. E assò per tal que veu lo dit falchó és d'aquella talla, que aquell era e és blanquet, e puiys que és escatit⁷² de sa una ala, so és, de la dreta.

Sobre lo quart capítol demanat, dix saber so que damunt ha depositat en lo prop produent capítol, so és, que li és semblant que lo dit falchó que ara té lo dit en Bernat Togores li és semblant que sia aquell, e assò per los senyals que dits ha que havie lo dit falchó de què 's mena la present qüestió, e veu que⁷³ ha lo dit falchó que té lo dit en Bernat Togores. Demanat si lo dit falchó havie altres senyals perquè ell lo puxa conèixer, e dix que no, que ell sàpia. Demanat ell si sap que lo dit Bernat Togores hagués perdut lo seu falchó ans de la vespra de sent Miquel proppassada, e dix que no, ni sabia que falchó hagués perdut.

Sobre lo v^e capítol demanat, dix que ell no viu tenir lo dit falchó al dit Limosí tro lo jorn de sent Miquel, e àls no y sap.

Sobre lo vi^e demanat, dix que és ver que ell e tots aquells qui són cassadors en la parròquia de Luchmajor, mentre lo dit Limosí ha tengut lo dit falchó, han anomenat aquell tota via Galiana.

Sobre lo viie capítol demanat, dix que és ver que lo jorn de sent Miquel aquest, stant en la casa d'en Limosí, en lo loch de Luchmajor, ensemps ab lo dit Limosí e ab [194v] en Vilamarí e ab molts

72 *escatit]* *calarat* ms. Corregim el possible error.

73 *veu que]* Interliniat.

d'altres, dels quals en present no li recorda, lo dit en Vilamarí dix, en presència d'aquests que dits ha, que ell havie portat un gallart falçó a n Limosí per part d'en Berenguer de Galiana, e assò per tal qu'ell l'afaytàs.

Sobre lo viiie capítol, dix res no saber.

Sobre lo viiie capítol demanat, dix ésser ver so que lo capítol conté, e assò sap aquest per tal com ha vist que lo dit en Limosí ha afaytats molts d'altres falchons, menys d'aquest, de moltes e diverses persones, que may no l ve ni u en so que ara és d'aquest.

Sobre lo x^e capítol demanat, dix que de les coses per ell deposades és veritat e fama entre aquells qui n saben la veritat. Demanat què és fama, e dix que so que les gens comunament dien.

Sobre lo xie capítol, dix que no y sap res.

Generalment fo demanat si és stat ensenyat ni pregat per fer aquest testimoni, e dix que no. Ítem, si per prechs, per preu, per amor, per amistansa d'alcun ha res depositat o cessat depositar, e dix que no. Ítem si espera dan, profit o guany per aquesta testificació, e dix que no. Demanat si fa part en aquesta qüestió, e dix que no. Demanat qui volria obtengués, que qui millor dret hagués.

Bernat Vilamarí, testimoni, jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat de Limosí damunt presentats, sobre los quals, de volentat del produent, fo en testimoni resebut e, primerament, sobre lo primer, e dix sobre aquell les coses en aquell contengudes ésser veres. Demanat com ho sap, e dix que per tal com ell matex fo aquell qui lo dit falçó, al dit Limosí, liurà en lo loch de Luchmajor la vigília de sent Miquel pres passada. Demanat denant qui liurà lo dit falçó al dit Limosí, e dix que en la plassa general del dit loch denant persones qui y havie, de les quals adés no ha membransa qui eran.

[195r] Sobre lo segon capítol demanat, dix les coses en lo dit capítol contengudes ésser veres. Demanat com ho sap, e dix que per so com ell matex fo aquell qui al dit Limosí dix les dites paraules que lo dit capítol conté.

Sobre lo ters capítol demanat, dix que ell no era en lo loch de Luchmajor perquè ell pusqués certificar e si tota hora ha tengut lo dit falçó lo dit Limosí o no.

Sobre lo quart capítol demanat, dix res de cert no saber. Demanat quines senyals havie lo falçó que ell portà al dit Limosí, e dix que no naguna que ell ves sinó que era blanquet. Demanat ell si conex que aquell falçó qui té lo dit Bernat Togores és aquell que ell portà al dit Limosí, e dix que no. Demanat ell si sap que lo dit Bernat Togores hagués perdut lo seu falçó ans de la vespra de sent Miquel, e dix que no, que mas lo perdé ben xii dies après la festa de sent Miquel, tota vegada parlant de la festa de sent Miquel pres passada. E assò, so dix aquest, sa pot provar per lo dit Bernat Togores matex e per son scuder e per en Berenguer de Galiana e per l'escuder d'en Berenguer de Galiana e per lo majoral d'en Berenguer de Galiana e per molts d'altres qui

veramaven en la vinya que ara és d'en Berenguer de Galiana, situada⁷⁴ al Pla de la ciutat, en lo rafal qui fo d'en Cassà. Com en Lobet, escuder d'en Bernat Togores, cercave lo dit falchó, segons que li ha dit lo dit en Berenguer de Galiana e lo seu escuder; e per assò ho sap e per alguns.

Sobre lo v^e capítol, dix que és veritat so que lo capítol conté per les rahons que damunt ha dites.

Sobre lo vi^e capítol demanat, dix que ha hoït dir so que lo capítol conté, e assò a tots aquells qui són cassadors en lo loch de Luchmajor.

Sobre lo viie capítol dix ésser ver so que lo dit capítol conté, segons que ja damunt ha depositat.

Sobre lo viiie capítol demanat, dix les coses en aquell contengudes del tot ignorar.

[195v] Sobre lo viiie capítol demanat, dix que és ver e creu bé so que lo capítol conté. E assò sap per tal com ell li n'ha comenats per partides deu o xii dels⁷⁵ seus propis e d'altres persones, que per nangun tamps no l ne trobà en falta.

Sobre lo x^e capítol demanat, dix que de les coses per ell desús dites e possades és veritat e fama entre aquells qui n saben veritat. Demanat què és fama, e dix que so que les gens dien a una veu.

Sobre lo xie capítol demanat, dix les coses en aquell contengudes de tot en tot ignorar.

Generalment fo demanat si és stat instruït, ensenyat o subornat, e dix que no. Ítem, si per prechs, per preu, per favor, per malvolensa d'alcun ha res depositat o cessat depositar, e dix que no. Ítem, si espera dan o profit per aquesta testificació, e dix que no. Interrogat ell si fa part en aquesta qüestió, e dix que no quant és en aquesta. Demanat qual part volria que guanyàs la present qüestió, e dix que qualsevulla.

Die veneris, XIII^m mensis martii, anno a nativitate Domini M^oCCCLX^o quinto, comparuit Bernardus de Limosino, una cum Iacobo Cathalani, notario, eius procuratore, et voluit quod depositiones pro parte sua productorum habeantur pro publicatis pro dicta sua parte.

Et dicta eadem die comparuit venerabilis Berengarius de Galiana, domicellus, volens quod depositiones testium predictorum pro parte sua⁷⁶ sint publicati et pro publicatis habeantur et petisivit copiam de ipsis sibi dari.

[196r] *Post hoc die martis, XVIII^m mensis martii, anno a nativitate Domini M^oCCCLX^o quinto, comparuit ante presentiam dicti honorabilis domini lochumtenentis dominus Berengarius de Galiana, domicellus, ex parte una, et Iacobus Catalani, notarius, procuratorio nomine dicti Bernardi de Limosino, ex parte altera, et renuntiarunt et concluderunt in presenti causa et petierunt super meritis eius fieri sententiam per dictum dominus lochumtenentens.*

74 *situada*] *scituada* ms.

75 *dels*] *de* ms.

76 *sua*] *sua habeantur* ms.

Unde nos, Rodericus de Sancto Martino, miles, lochumtenens nobilis viri Elfo de Pròxida, militis, consilarii domini nostri regis Aragonum, ac gerentis vices generalis gubernatoris in regno Maioricarum, viso et recognito toto presenti processu et contentis in eo, diligenter recensitis auditisque partium predictorum seu eorum procuratorum rationibus seu allegationibus et omnibusque coram nobis dicere et allegare voluerunt, nichil proposse de contingentibus pretermisso et eius sacrosanctis scripturis in menti nostra probabitur habitoque super inde consilio cum venerabili Guillelmo Geraldii, licentiatum in legibus, assessore nostro, cum per actitata in presenti processu appareat et satis constet de innocentia dicti Bernardi de Limosino ipsumque fuisse repertum inscientem ab impetitis contra eum per dictum venerabilem Berengarium de Galiana, protestatus hanc nostram sententiam eundem Bernardum de Limosino, licet absentem, et dictum Iacobum Catalani, eius procuratorem presentem, de dicto falchono et ab omni petitione contra eum facta ratione ipsius falchoni per dictum venerabilem Berengarium de Galiana, absolvimus et super ipsis dicto Berengario, presenti, scilicet imponimus sempiternum ipsumque Berengarium in expensis legitimis per dictum Bernardum factis in presenti questione condempnamus easque dicto Bernardo et Iacobo Catalani, presenti, adiudicamus, prout inter dictas partes fuit conventum et per nos, ipsis partibus volentibus, iam inter eas denunciatum verumtamen reservamus eidem Berengario ius sibi competens adversus dictum Bernardum de Vilamarino, tam ratione dicti falchoni quod ratione expensarum quas dictum Berengarium solvere oportebat dicto Bernardo de Limosino, ut est dictum.

Lata et publicata fuit hec sententia, presente dicto venerabili Berengario de Galiana, domicello, ex parte una, et dicto Iacobo Catalani, notario, nomine predicto, ex altera, et presentibus testibus venerabilibus Francisco Sacosta, milite, Iacobo de Vidrianes, Petro Tries, iurisperitis, et Berengario de Ulmis, milite, et pluribus aliis, videlicet, die martis, XVII° mensis martii, anno a nativitate Domini M^oCCCLX^o quinto, hora tertiarum dicti diei.

[196v] [foli en blanc]

[197r] *Die mercurii, XIX° mensis martii, anno a nativitate Domini M^oCCCLX^o quinto.*

Comparuit Bernardus de Vilamartino in curia gubernationis Maioricarum et pro sua intentione finidam uti obtulit informationem in capitula que sequitur.

A mostrar e provar que lo falchó que lo honrat Berenguer de Galiana, donzell, comanà a n Bernat de Vilamarí que l degués portar a Luchmajor e aquell donà a n Bernat Limosí, del dit loch, qui lo dit falchó devia afaytar, e que lo dit falchó no pot ésser versemblant que sia aquell falchó que lo honrat en Bernat de Togores demana e aferma que és seu, fa lo dit Bernat de Vilamarí, los capítols saguents:

[1]⁷⁷ Primerament, posa lo dit Bernat Vilamarí e, si nagat serà, a provar entén que, en lo dia de la vigília de sent Miquel de l'any MCCCLXIII proppassat, ora de miga tèrcia o aquèn entorn, lo dit honrat en Berenguer de Galiana pragà lo dit Bernat de Vilamarí que li degués portar a Luchmajor un falchó laner sor, lo qual deya lo dit Berenguer que era seu, e que aquell falchó donàs e n Bernat Limosí, del dit loch, qui lo li devia afaytar. *Credit dictus venerabilis Berengarius de Galiana quod ipse*

77 Canvi de lletra.

dedit quendam suum fallconum dicto Bernardus de Vilamarino, ita quod ipsum portaret ad locum de Luchmajori Bernardo de Limussino per dictum calupnie iuramentum.

[2] Ítem, entén a provar lo dit Bernat Vilamarí que, encontinent, lo dit dia e hora de la dita vigília de sent Michel, per honor e pregàries del dit Berenguer de Galiana, lo dit Bernat de Vilamarí pres en comande lo dit falchó, e aquell, lo dit dia, aportà al dit loch de Luchmajor, e aquell liurà al dit Bernat de Limusí dient-li aytals paraules o semblants, que lo dit Berenguer li tramatia lo dit falchó per afaytar. *Credit dictus Bernardus de Villamarino ut ponitur per dictum calupnie iuramentum. Credit similiter dictus Berengarius quod ipse tradit dictum falchonem suum dicto Bernardo de Villamarino, ita quod ipse Bernardus illum defeeret dicto Bernardo de Limussino que il li affaytàs; utrum dicto en Limosí tradidit vel ne, iste nescit.*⁷⁸

[197v] [3] Ítem, entén a provar que, passats VIII o X jorns après la dita festa de sent Michel, en Johan Lobet, scuder del dit Bernat Togores, vench a la alquaria que fo d'en Cassà, que és prop la alquaria de la Alanjassa, e aquí demanà al majoral e a altres que aquí eran, un falchó qui deya que lo dit Bernat de Togores havia perdut dos dias avia lavores passats. *Credit dictus Bernardus de Villamarino ut ponitur per dictum calumpnie iuramentum. Credit similiter dictus Berengarius de Galiana quod dictus En Lobet venit ad dictam alquariam ratione in ipso calumpnie, etc., prestata, utrum dicte festi sancti Michaelis proxime preteritum fuerit, vel isti non recordatur.*

[4] Ítem, entén a provar que lo dit dia que lo dit Johan Lobet vench a la alqueria, que fo del dit en Cassà, lo dit Johan fo a la alquaria de la Alanjassa, e damanà aquí e l dit Berenguer e altra qui ab él eren lo dit falchó que l dit Bernat de Togores havia perdut.

[5] Ítem, que lo dit dia lo dit Johan se devia ab lo dit Berenguer de Galiana en la dita alquaria del dit Berenguer qui fo d'en Cassà.

[6] Ítem, que de les dites cosses és veritat e fama.

Protesta, emperò, lo dit en Bernat⁷⁹ de Vilamarí, que no s'estreny de provar totes les dites cosses sinó tan solament aquelles que abastaran an la sua entensió a fundar.

Encara més, demanà lo dit Bernat de Vilamarí e requer ara lavar una major càrrega e demanar lo dit Berenguer de Galiana sobre los dits capítols per sagrament de calúpnia.

[199r] *Dia veneris, XXI^a mensis martii, anno a nativitate Domini M^oCCCLX^o quinto.*

Los testimonis sagüents foren produhits e resebut per part d'en Bernat de Vilamarí sobre lo fet del falchó del qual se mana qüestió entre ell, de una part,⁸⁰ e l'onrat en Berenguer de Galiana, donzell, de la altre, los quals testimonis, migensant sagrament als sants quatre evangelis de Déu, deposaren per la manera saguent:

78 *Nescit*] *nessit* ms.

79 *Bernat*] *Berenguer* ms. Corregim segons el sentit de la frase.

80 *de una part*] Interliniat.

Miquel, catiu de n'Anthoni Julià, de Luchmajor, testimoni, jurat e demanat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat de Vilamarí demunt presentats, sobre los quals, de volentat del produent, fo en testimoni reebut. E dix sobre tots aquells assò tant solament saber, so és, que la vespra de sent Miquel proppassada, aquest viu que en Bernat de Vilamarí, en los capítols nomenats, partí de casa sua ensemps ab sa muller per anar a Luchmajor, e aquest, ab ells anant tota via al dit loch, viu que lo dit Bernat portava dos falchons en lo bras, los quals, com foren al Prat, descavalcaren aquí a una alqueria e bagueran e ligaren los dits falchons mentre que menjaven a un estaló; e puys, com agueran menjat e bagut, partiren-se d'aquí e anaren-se'n al dit loch de Lucmajor e, com foren aquí, aquest seguí lo dit Bernat e sa muller a case de n'Arnau Verdera, del dit loch, e aquí los lexà. E puys aquest anà-se'n a case de son senyor. E àls no y sap. Demanat aquest si viu que lo dit Bernat⁸¹ liuràs negun dels dits falchons a n'Limosí de Luchmajor, e dix que no. Demanat quina hora foren lo dit die a Luchmajor, e dix que a posta de sol. Demanat si aquest viu com lo dit Berenguer de Galiana liurà o comanà lo dit falchó al dit Vilamarí per la rahó damunt dita, e dix que no. Demanat ell si conexia lavors, ni ara si conexeria, nagun dels dits falchons que aportave lo dit Vilamarí, e dix que no, ni àls no y sap res sobre aquèn.

Generalment fo demanat si és pregat per fer aquest testimoni, e dix que no. Ítem, si li n'és stat res promès o donat o presentat ni si espera profit ni dan per aquest testimoni, e dix que no. Ítem, si per por o per amor ha res depositat ni dit o cessat de dir, e dix que no. Demanat qual part volria que guanyàs la present qüestió, e dix que qualsevulla, que malguany n'à per ell ha afer.

[199v] Bernat Frigola, testimoni, jurat e demanat dir veritat sobre los capítols per en Bernat Vilamarí demunt presentats, e dix sobre lo primer e segon capítols res no saber.

Sobre lo ters, quart, v^e, vi^e capítols demanat, e dix sobre aquells assò tant solament saber, so és, que aquest stech enguany de verames en la alqueria de la Alenjassa, de sent Miquel fins passat *Omnium Santorum*. E, stant aquí, i die del qual no li recorda sinó que fo alscuns jorns après la festa de sent Miquel, aquest viu venir de luny i hom o dos, a son parer, e après, com vench al capvespra, com lavors ell viu aquells eran en torn hora de dinar, e aquest stave aquí solament per guiar la companyia e no stava contínuament en casse. E, essent lo dit capvespra a la case, aquest demanà qui eran stats aquells hòmens qui y eran stats. E la majorala de la Alenjasse dix-li que un escuder d'en Bernat Tògores era qui demanave un falchó que havie perdut. Assò, e no àls, dix saber sobre los dits capítols. Demanat si hoí quant deya lo dit escuder que havie perdut lo dit falchó, e dix que no. Demanat ell si havia vist naguna hora, menys d'aquella, venir lo dit escuder aquí per demanar aquell falchó ni altre, e dix que molts n'i venien per demanar-n'i tots dies, los quals aquest no conexia perquè no ho sap si y era vingut altre vegada o no, com ell lavors mateix no l viu de cara que l conegués, sinó com li fo dit per la dita majorala. E d'assò que dit ha és veritat e fama; de les altres coses, no ho sap.

81 *Bernal*] *Bernat e sa muller* ms.

Generalment fo demanat si és stat instruhit, pregat ni subornat per fer aquest testimoni, e dix que no. Ítem, si per prechs, per amor, per favor o per por, ha alcuna cosa dita ni deposada⁸² o cessada de dir, e respòs que no. Ítem, si li n'és stat res promès presentat o donat o si espera profit ni dan, e dix que no. Demanat qual part volria que guanyàs la present qüestió, e dix que qualsevulla.

Pere Matheu, masurador d'oli, testimoni, jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat Vilamarí demunt presentats, sobre los quals,⁸³ de volentat de proudent, fo en testimoni reebut. E dix sobre tots aquells, a ell, primerament lests, assò tant solament, so és, que aquest [200r] stave enguany ab en Berenguer de Galiana per majoral a la alqueria que fo d'en Cassà, i, stant aquí i die, del qual en present no li recorda, mas que fo après la festa de sent Miquel prés passada, XII o XIII dies a son parer, viu venir aquí en Lobet, escuder de l'honrat en Bernat Tògore, qui cercave i falchó del dit Bernat, lo qual deya, a parer d'aquest, que havia perdut VIII dies ans de la dita festa, o VIII dies après de la dita festa de sent Miquel. E àls dix que no sap sobre los dits capítols que li recort, exceptat que lo dit Berenguer de Galiana, qui era lavors en la dita alqueria, se'n manà a dinar a case de la dita alqueria, lo dit Lobet. Demanat si aquest viu ho havie vist venir altre vegada a la dita alqueria lo dit Lobet per demanar aquell falchó que lavors demanave, ni altre menys d'aquell, e dix que ell stech bé VII o VIII mesos en lo dit loch, que may no lo y viu venir sinó lavors. E de assò que dit ha és veritat; de les altres coses en los dits capítols contengudes, no ho sap.

Generalment fo demanat si és stat instruhit, ensenyat, pregat ni subornat, e dix que no. Ítem, si per prechs, per favor, per amor o per por ha res depositat o cessat de posar, e dix que no. Ítem, si espera profit ni dan per aquest testimoni ni si li n'és stat res donat, promès ni presentat, e dix que no. Demanat qual part volria que guanyàs aquesta qüestió, e dix que qui millor dret hi haja.

La dona Barthomeua, muller d'en Bernat de Vilamarí, jurada e interrogada dir veritat sobre los capítols per lo dit Vilamarí demunt presentats. E, primerament, sobre lo primer, sobre lo qual dix les coses en lo dit capítol contengudes haver hoïdes dir al dit Vilamarí.

Demanda en qual loch li foren dites les dites paraules per lo dit Vilamarí, e dix que en case sua, hora de tèrcia o aquèn entorn, a son parer. Demanda qual die li foren dites, e dix que la vespra de sent Miquel prés passada, com aquell die ells devien anar e anaren al dit loch de Luchmajor, he lo dit Vilamarí portà lo dit falchó ab un altre d'en Simon Berenguer, qui era senyat de foch e era ja afaytat. Lavors, dix encare aquesta, que li recorda que ella dix al dit Vilamarí:

— Ea, en Vilamarí, com havets tant stat? Com lo traginer ab qui ns en davien anar se anuga que se'n vol anar?

E lo dit Vilamarí respòs e dix:

82 *deposada*] *deposa* ms.

83 *quals*] Interliniat.

— He aquest falchó —dix d'aquell del dit Berenguer de Galiana— m'ha donat en Berenguer de Galiana e ha'm pregat que l li aporti a Luchmajor a n Limosí, qu ell li afayt, axí com se feu.

Demanda del nom del traginer qui anà ab ells a Luchmajor, e dix que [200v] un catiu és que ha nom Miquel, qui és, a parer d'aquesta, a setmane. No recorda aquesta de qui és.

Sobre lo segon capítol demanda, dix les coses en lo dit capítol contengudes ésser veres, e assò sap aquesta per tant com, en presència d'aquesta e de molts d'altres qui hi eran presents, liurà lo dit falchó del dit Berenguer de Galiana a n Limosí en lo capítol nomenat. Dix, emperò, aquesta que ella no hoí les paraules que lo dit capítol conté que dix lo dit Vilamarí al dit Limosí. Demanda qui fo present com lo dit Vilamarí liurà lo dit falchó al dit Limosí, e dix que moltes persones, de les quals, per inadvertència e com lavors ella no y posàs asment, no li recorda. Demanda en qual loch de Luchmajor lo liurà al dit Limosí, e dix que denant la porta de l'alberch del dit Limosí, hora que era entorn vespres del dit die matex que pres lo falchó del dit Berenguer. Demanda ella si viu, anant per lo camí, que lo dit Vilamarí posàs en loch lo dit falchó, e dix que hoch, mentres anaven al dit loch de Luchmajor, descavalcaren a la alqueria d'en Berenguer de Galiana, que és al Prat, e aquí perbocaren un poch, e mentre perbocaven, lo dit Vilamarí posà e fermà los dits falchons, so és, aquell d'en Berenguer de Galiana e aquell d'en Simon Berenguer, sobre un banch en què dobaven aradres. Dix encare aquesta que li recorda que, stant aquí en la dita alqueria, lo dit Vilamarí anà tayar dos ulls de coll d'aquels qui eran lavors en la dita alqueria e, com fo tornat, aquesta dix-li:

—En Vilamarí, veus lo falchó d'en Berenguer de Galiana qui s'és descapellat e treballe's molt?

E lavòs lo dit Vilamarí respòs:

—He mal viatge fassa lo falchó, que si aquex és bo, no m desfiaré may de falchó.

E aquesta respòs e dix:

—E com?

—Com?—dix lo dit Vilamarí— poch se val que ja l'é vist a Horient laurar e no podie venir al loura sinó a peu a peu, que si fos meu, per Déu, yo l donara a quiacom que no y traguera afany.

E aquesta respòs e dix:

—E, donchs, que us en cal haver tant d'afany?

E ell respòs e dix:

—E dona, per amor d'en Berenguer de Galiana si faria encare més.

E dites aquestes paraules cavalcaren e partiren-se d'aquí e anaren-se al dit loch de Luchmajor.

Sobre tots los altres capítols demanda, dix no àls saber sinó que ells estigueren quatre dies al

dit loch de Luchmajor e, com se'n tornaren, passaren per la alqueria del dit Berenguer de Galiana. Encare lo dit Berenguer de Galiana no havie veramat, ni lo bisbe aytant poch, que ans lo bisbe havie encara a veremar, segons que hoí dir. E recorda aquesta que lo majoral del dit Berenguer de Galiana dix al dit Vilamarí que ell lo pregave que digués a n Berenguer de Galiana que tota la verema se perdia, e axí qu y donàs racapte. E, com foren en ciutat, lo dit [201r] Vilamarí feu-ho. E àls no y sap sobre tots los capítols, mas que de so que dit ha és veritat e fama, e dels altres no que ella sàpia.

Generalment demanada, dix que cert és que ella és muller del dit Vilamarí, mas que, com mil vegades fos més sa muller que no és ella, no volria per res haver dit que contra veritat fos ni contra sa consciència, mas que per cert aytant per un com per altre ella diu la veritat.

Johan Batle, testimoni, jurat e demanat dir veritat sobre los capítols per⁸⁴ part d'en Bernat Vilamarí en nom que demunt presentats. E, primerament, sobre sobre lo primer e segon capítol, sobre los⁸⁵ quals aquell, primerament lests, dix res no saber.

Sobre lo ters capítol demanat, dix sobre aquell saber so que s saguex, so és, que enguany, de verames, aquest era ab l'onrat en Berenguer de Galiana, donzell, a Orient; e devallaren un jorn d'Orient e vengueren-se'n a la alcharia que ha lo dit Berenguer en lo Prat, la qual fo d'en Cassà, e, stant aquí, vench en Lobet, scuder d'en Bernat Togores, ab un bort del dit Bernat Togores, lo qual cercave i falchó que deya que havie perdut lo dit Bernat Togores, e demanà'l a aquest e als altres qui aquí eran. E és li vigares a aquest que dixés lo dit Lobet que un die o dos havie que l'havie perdut. E puy lo dit Lobet romàs aquí e dinà's ab lo dit Berenguer de Galiana a la Alenjassa del bisba.⁸⁶ Demanat quant fo so que ha depositat, e dix que de verames, que ladonchs matex veramava lo dit Berenguer la vinya de la dita alcharia qui fo d'en Cassà. Demanat si fo ans de la festa de sent Miquel pres passada o après, e dix que no li recorda sinó axí com dit ha. Demanat si aquest ha vist ni viu venir lo dit Lobet altre vegada per demanar lo dit falchó, e dix que no. Demanat quina hora era com lo dit Lobet fo a la dita alqueria per demanar lo falchó, e dix que entorn hora de dinar.

Sobre los quart, v^e, vi^e capítols demanat, dix sobre aquells res àls saber sinó axí com damunt ha depositat. E que de so que dit ha és veritat e fama entre los qui saben veritat. De les altres coses contengudes en los dits capítols si són vers o no, aquest no ho sap segons que dix. Demanat què és fama, e dix que so que les⁸⁷ gens dien.

Generalment fo demanat si és stat instruït, ensenyat, pregat ni subornat, e dix que no. Ítem, si per prechs, per favor, per amor o per por o amiat, ha alcuna cosa depositada o cessada de depositar, e dix que no. Ítem, si espera profit, dan o guany per fer aquest testimoni, e dix [201v] que

84 *per*] Repetit ms.

85 *los*] Repetit ms.

86 *a la alenjassa del bisba*] Interliniat.

87 *so que les*] *so les* ms.

no. Ítem, si li n'és stat res promès, presentat o donat, e dix que no. Demanat qual part volria que guanyàs la present qüestió, e dix que la haver millor dret en aquella.

Nicholau Brau, testimoni, jurat e demanat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat de Vilamarí damunt presentats, sobre los quals, de volentat del produent, fo en testimoni reebut. E, primerament, sobre lo primer capítol, sobre lo qual dix les coses en aquell contengudes ésser veres. E assò dix aquest que sap per so com viu com lo dit Berenguer de Galiana liurà o comanà lo falchó en lo capítol expressat al dit Bernat Vilamarí, qu'ell li portàs a Luchmajor a'n Limosí que 'll li afaytàs. Demanat quant fo so que ha depositat, e dix que la vespra de sent Miquel prés passada, per lo matí. Demanat qu y fo present, e dix que no negun, sinó ells tots tres, so és, en Berenguer de Galiana e en Vilamarí e aquest testimoni. Demanat quines senyals havie lo dit falchó, e dix que no naguna que aquest sàpia, sinó que era blanquet. Demanat en qual loch lo li liurà, e dix que en l'alberch del dit Berenguer.

Sobre lo segon capítol demant, dix sobre aquell res no saber.

Sobre tots los altres capítols demanat, dix sobre aquells saber so que 's saguex, so és, que aquestes veremes passades aquest era a la Alenjassa ab l'onrat en Berenguer de Galiana, que veramaven la vinya qui fo d'en Cassà; e, un die, mentre veramaven, vench aquí en Lobet, escuder de l'honrat en Bernat Togores, ensemps ab un bort del dit Bernat Togores; e, essent aquí, aquest dix al dit Lobet què cercave, e lo dit Lobel respòs e dix que cercave un falchó que lo dit en Togores havie perdut. No dix, emperò, aquest quant havie que l'havie perdut, que aquest hoís ni li sovenga. E assò era envers hora de dinar, que aquest matex havie fet aparellar de dinar a la Alenjassa honcohien aquelles hores vin blanch del dit Berenguer. E lo dit Lobet romàs aquí a dinar ab lo bort que menave, e aquí 's dinaren ab lo dit Berenguer de Galiana, ja que ell havie demanat lo dit falchó al dit Berenguer e a tots los altres qui aquí eran.

Demanat si [202r] assò fo ans de la festa de sent Miquel o après, e dix que no li recorda sinó que aquelles hores veramaven. Demanat si aquest havia vist ans ni viu lo dit Lobet a la Alenjassa per demanar aquell falchó ni altre, e dix que no, e que de so és veritat e fama entre aquells qui saben veritat.

Generalment fo demanat si és stat instruït, ensenyat, pregat o subornat, e dix que no. Ítem, si per prechs, per amor, per favor o per por ha res depositat o cessat de depositar, e dix que no. Ítem, si espera profit, dan o guany ni si li n'és stat res promès, presentat ni donat, e dix que no. Ítem, si és parent del dit Vilamarí, e dix que no. Demanat qual part volria que guanyàs aquesta qüestió, e dix que qualsevulla.

Johan Ferrer, testimoni, jurat e demanat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat de Vilamarí damunt presentats. E dix sobre tots aquells, a ell, primerament de un a un lests, res no saber.

Generalment fo demanat si és stat pregat, ensenyat ni subornat per fer aquest testimoni, e dix que no. Ítem, si per prechs, per amor, per por o per malvolensa ha cessat res depositar, e dix que no. Ítem, si n'espera profit, guany ni dan, o si li n'és stat res promès, donat o presentat, e dix que

no. Demanat qual part volria que obtengués aquesta present qüestió, e dix que qualque millor dret hi haje.

[202v] Lo discret en Jacme Monar, rector de Sancta Maria des Camí, testimoni, jurat e ab sacrament demanat, lo qual sacrament feu de licència de l'honrat oficial de Mallorques, dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat de Vilamarí demunt presentats, sobre los quals, de voluntat del produent, fo en testimoni reebut. E, primerament, sobre lo primer e segon capítols, sobre los quals dix res no saber.

Sobre lo ters capítol demanat, dix sobre aquell so que 's saguex, so és, que enguany, de verames, aquest era a la alqueria de la Alenjassa, que feya veramar la vinya de la Alenjassa e, stant aquí i die, del qual no li recorda, sinó que fo, a son parer, quatre o v jorns après la festa de sent Miquel, viu aquí venir en Lobet, escuder de l'honrat en Bernat Togores, lo qual dix aquí que cercave i falchó que en Bernat Togores havie perdut. E és là vigares a aquest que dixés que dos o tres jorns havie que 'll havie perdut. Demanat denant qui ho dix, e dix⁸⁸ que molts hi eran, dels quals a adés no li recorda. Demanat ell si sap ni viu que lo dit Lobet demanàs ni hagués demanat abans aquell falchó ni altres en lo loch de la Alenjassa, e dix que no.

Sobre tots los altres capítols, dix saber so que demunt ha depositat en los altres, e àls no anadir, que lo dit en Lobet més dirà pas, axí com lo capítol conté a la alcharia⁸⁹ qui fo d'en Cassà, que ans sa dia a la Alenjassa, e açò prova ab lo dit Berenguer de Galiana.⁹⁰ E àls no y sap, e que les coses per ell desús dites són veres e d'aquelles és veritat.

Generalment fo demanat si és stat instruhit, ensenyat o subornat ni pregat per fer aquest testimoni, e dix que no. Ítem, si per prechs, per favor, per amor o per por ni per preu ha res depositat ni cessat depositar, e dix que no. Ítem, si espera profit, guany ni dan per aquest testimoni, e dix que no. Ítem, si li n'és stat res promès, donat o presentat, e dix que no. Demanat qual part volria que guanyàs aquesta qüestió, e dix que qui 's qui millor dret haje.

[203r] Bernat Blanch, prebere, testimoni, jurat e ab sacrament, lo qual feu de volentat e manament de l'honrat oficial de Mallorques, demanat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat Vilamarí demunt presentats, sobre los quals, de volentat del produent, fo en testimoni. Los quals, a ell, primerament, de un a hun lests, dix sobre aquells res no saber.

Generalment, fo demanat si és stat pregat, instruït, ensenyat ni subornat per fer aquest testimoni, e dix que no. Ítem, si per prechs, per amor, temor o enemistat d'alcun ha cessat de posar res contra veritat, e dix que no. Demanat qual part volria que obtengués la present qüestió, e dix que aquella que millor dret haje.

88 e dix] Interliniat.

89 alcharia] *alcharia de la Alenjassa* ms.

90 e açò prova ab lo dit Berenguer de Galiana] Interliniat.

Die mercurii, XX^aVI^a mensis martii, anno predicto.

Johan Lobet, testimoni, jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per part d'en Bernat de Vilamarí demunt presentats, sobre los quals, de volentat del produent, fo en testimoni reebut. E, primerament, sobre lo primer e segon capítols, sobre los quals dix res no saber.

Sobre los altres capítols demanat, dix sobre aquells saber so que 's saguex, so és, que com l'onrat en Bernat Togores perdé lo seu falchó, aquest no era en la ciutat, e com aquest fou tornat, lo dit Bernat Togores li dix:

— Lobet, anats sercar lo falchó que he perdut.

E aquest anà-y, sercant-lo per dos dies ensà l'Alenjassa del bisba, ahon trobà l'onrat en Berenguer de Galiana, lo qual li demanà què cercava o per què era aquí, e aquest dix que cercave i falchó que lo dit Bernat Togores havie perdut alscons jorns havie passats. Com aquest s'o dix, no sabie él certament⁹¹ quant l'avie perdut lo dit Bernat Togores com ell lavors no fos en ciutat, e recorda a aquest que lo dit Berenguer de Galiana lo convidà a l'alqueria del bisbe, so és a la Alenjassa, ahon se dinà aquell. Demanat si fo ans de la festa de sent Miquel pres passada o après, e dix que no li recorda, mas que bé li recorda so. Dix [203v] que lo dit honrat en Bernat Togores li dix, com aquest fo vengut de fora, que ans de la festa de sent Miquel havie perdut lo dit falchó. Demanat si aquest fo a la dita alqueria de la Alenjassa per demanar lo dit falchó despuys ni si abans d'aquela vegada que 's dinà ab lo dit Berenguer de Galiana hi era stat, e dix que no. Demanat si ell anà tot sol per sercar lo dit falchó, e dix que no, que ans anà ab ell un bort del dit honrat Bernat Togores, qui anave a peu e aquest, a cavall. Demanat qui era en l'alqueria de l'Alenjassa com s'i dinà ab lo dit Berenguer de Galiana, e dix que lo dit honrat en Berenguer de Galiana e en Nicholau, escuder del dit Berenguer, e en Munar, capellà, a son parer, e altres que aquest no conex. E àls no y sap mas, que aquestes coses que dites ha són veres, e d'aquelles és veritat e fama entre aquells qui n saben veritat. Demanat què és fama, e dix que so que les gents a viva veu dien.

Generalment fo demanat si és stat instruït, ensenyat, pregat ni subornat per fer aquest testimoni, e dix que no. Ítem, si per prechs, per favor, per amor, per por ha res depositat o cessat de posar, e dix que no. Ítem, si li n'és stat res promès ni donat, e dix que no. Demanat qual part volria que guanyàs, e dix que aquella que millor dret haje.

Die iovis, XX^aVII^a mensis martii, anno predicto, de voluntate partium predictarum testibus predicti fuerunt publicati et pro publicatis habiti.

91 *certament*] Interliniat.